SILVIU BRUCAN

PLURALISM ȘI CONFLICT SOCIAL

Această carte este o lucrare științifică de pionierat. Autorul schițează pentru prima dată în literatura de specialitate o istorie socială a țărilor comuniste : U.R.S.S., Europa de Est și China. El pornește de la ideea că în timp ce evoluția politică și economică este supusă crizelor și accidentelor, evoluția forțelor sociale constituie latura cea mai stabilă și durabilă a procesului istoric și de aceea oferă un grad mai înalt de capacitate predictivă în ceea ce privește viitorul societății omenești.

Profesorul Brucan analizează sistematic efectele revoluției științifico tehnice asupra structurii, claselor și straturilor sociale în Est și Vest, constatînd că această revoluție a determinat un punct de cotitură în relațiile Est-Vest și a produs o profundă criză în societățile comuniste. Ca urmare, au avut loc prefacerile radicale și rapide din sînul acestora, care au uimit lumea și au dat peste cap toate premisele pe baza cărora au fost create și au funcționat țările comuniste.

În sfîrșit, cartea de față formulează un răspuns la întrebarea capitală pentru viitorul și pacea omenirii : dacă procesul schimbărilor din Est este ireversibil sau nu ?

ISBN 973-45-1004-5

DE ACELAȘI AUTOR

Originile politicii americane (Editura Științifică, București, 1966)

IN LIMBA ENGLEZĂ

The Dissolution of Power – A Sociology of International Relations and Politics (Alfred Knopf, New York, 1971)

The Dialectic of World Politics (Macmillan, New York and London, 1978) în versiune română : Dialectica Politicii Internaționale (Dacia, Cluj-Napoca 1985)

The Post-Brezhnev Era (Praeger, New York, 1983)

World Socialism at the Crossroads (Praeger, New York, 1987)

Pluralism and Social Conflict – A Social Analysis of the Communist World (Praeger, 1990)

SILVIU BRUCAN

PLURALISM ȘI CONFLICT SOCIAL

SILVIU BRUCAN, **Pluralism and Social Conflict. A Social Analysis of the Communist World,** Praeger, New York, Westport, Connecticut. London, 1990.

SILVIU BRUCAN

PLURALISM ȘI CONFLICT SOCIAL

O analiză socială a lumii comuniste

Cuvînt înainte de
IMMANUEL WALLERSTEIN

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

Traducere de MARGARETA BOACĂ și ANGELA JIANU

ISBN 973-45-1004-5

CUPRINS

Prefață 7
Cuvînt înainte de Immanuel Wallerstein 14
Introducere 17
Tabele 27

1. *Evoluția claselor și politica de clasă* 37

Proletariatul dat lipsă 40
Statul preia puterea 42
NEP și forțele sociale 44
Acumularea de capital și clasele 47
Primul moment de avînt cultural 50
Atragerea intelectualilor burghezi 52
Colectivizarea forțată și țăranii 55
Noua clasă muncitoare 58
Reprimarea intelectualilor burghezi 61
Deschiderile inițiate de Hrușciov 64
Al doilea moment de avînt cultural 68
Evoluția politicii de salarizare 72

2. *Structura socială și revoluția științifică-tehnică* 77

Diferențe în interiorul aceleiași clase 79
Consolidarea structurii de clasă 83
Politica de consens social 89
Est versus Vest: competiția socială 91
Europa Răsăriteană: omogenitate politică dar diversitate socio-culturală 94

Muncitorul manual: erou social 97
Piaţa şi structura de clasă 103

3. *Conflict social generat de reformă* 111

Structura socială în socialism 113
Ce este astăzi clasa muncitoare? 124
Diferenţieri în salarii şi venituri 134
Brigada de şoc a lui Gorbaciov 141
China: în urmă cu o etapă socială 154
Pluralism în Europa de Est 166

NOTE 179
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 182
DATE DESPRE AUTOR 183
INDICE 185

PREFAȚĂ

De la data la care am definitivat manuscrisul acestei cărți (noiembrie 1988) în lumea comunistă au avut loc schimbări politice majore.

Într-un articol publicat în 1987 în care combăteam accentul pus în Vest pe rezistența pe care o întîmpinau în Europa de Est schimbările inițiate de Gorbaciov ajungeam la următoarea concluzie: „Pînă în 1990 o nouă generație politică va prelua conducerea în toate țările Europei de Est".*

Într-adevăr, după victoria „Solidarității" în alegerile din Polonia, valul revoluționar din Germania de Est l-a răsturnat pe Erich Honecker și a adus la putere lideri noi. Chiar reformistul Kádár în Ungaria a fost înlăturat. La scurtă vreme a urmat schimbarea gărzii din Cehoslovacia, cu Václav Havel ca nou președinte și căderea lui Todor Jivkov în Bulgaria, înlocuit de Petăr Mladenov, succesor la conducerea partidului. Pe măsură ce noi, în România, ne apropiam de sfîrșitul anului 1989, începusem să am temeri că previziunea mea nu se va adeveri. Dar la 22 decembrie o explozie populară în București l-a silit pe dictatorul Ceaușescu să fugă, puterea fiind preluată de Frontul Salvării

* Silviu Brucan. *The Other Comecon Members Won't Have A Choice*, în „*The International Herald Tribune*", 3 septembrie 1987.

Naționale cu Ion Iliescu ca președinte. Ne-am încadrat în termenul prevăzut.

În toate țările din Europa de Est au fost instituite sisteme politice multipartite care urmau a fi întărite prin alegeri libere.

Prin urmare se impun cîteva concluzii:

1. Viața politică a Europei de Est este dominată în prezent de două fenomene: pluralismul și dizolvarea treptată a partidului comunist. Ambele reflectă în sfera politică procesul de diferențiere socială care are loc în societatea din această parte a Europei. Pînă acum teoria marxist-leninistă pretindea că în epoca post-revoluționară, o dată cu desfășurarea industrializării se va forma o clasă muncitoare din ce în ce mai numeroasă, suficient de integrată pentru a forma o conștiință ideologică comună și un set de interese materiale și culturale comune. În ceea ce privește partidul comunist, acesta fusese conceput inițial ca partidul politic al proletariatului, iar ca partid al viitorului urma să conducă o clasă care reprezenta întruchiparea forțelor de producție cele mai avansate.

Revoluția științifică-tehnică a infirmat una cîte una aceste presupuneri. În loc să crească, numărul muncitorilor scade. În plus, într-o societate care devine computerizată și informațională intelectualii sînt împinși în prim plan, fiind singura categorie socială care poate face față revoluției computerelor. Și atunci se naște întrebarea: cum poate partidul comunist să rămînă forța politică conducătoare a societății ca reprezentant al unei clase care pe plan social pierde teren, iar pe plan economic întruchipează forțe de producție care devin anacronice?

Partidele comuniste din Est au fost create pentru a reprezenta baza lor socială ideală: muncitorii de origine țărănească. Odată cu schimbarea peisajului social, partidele comuniste s-au luptat cu obstinație pentru a-și menține intactă baza socială, refuzînd să acorde intelectualității poziția în societate pe care o impunea revoluția științifică și tehnică. Motivul social fundamental al incapacității partidelor comuniste

de a se reforma constă în faptul că una este să reprezinți opiniile și interesele muncitorilor industriali și cu totul altceva să le reprezinți pe cele ale intelectualilor și — după cum vom vedea — ale clasei mijlocii în curs de formare.

În consecință, partidele comuniste din Europa de Est sînt condamnate la dispariție. Cu cît conducătorii comuniști vor recunoaște mai curînd limitele istorice ale partidului lor, cu atît mai bine.

2. Cu începere din 1985, în Uniunea Sovietică, pe măsură ce fiecare acțiune în favoarea schimbării era întîrziată sau pur și simplu sabotată, a devenit din ce în ce mai clar că atîta timp cît partidul rămîne neatins și birocrația sa conducătoare își păstrează pozițiile, un progres semnificativ nu este posibil.

De fapt, partidul comunist este incapabil să joace rolul impus de deschiderile revoluționare ale lui Mihail Gorbaciov. După cum am remarcat în această lucrare, brigada sa de șoc nu este partidul, ci intelectualitatea. Concepția monolitică a distrus viața ideologică și politică a partidului, transformîndu-l într-un simplu instrument al puterii.

Toate acestea au determinat convocarea Plenarei din februarie 1990 a Partidului Comunist Sovietic care a marcat nașterea a două fracțiuni în cadrul partidului. În termenii tradiției anilor 1920 s-ar putea vorbi de o fracțiune de stînga și o fracțiune de dreapta. Desigur, baza socială a fiecărei fracțiuni este diferită de cea a anilor 1920. În timp ce fracțiunea de dreapta pare să exprime în principal opiniile unui mare număr de intelectuali nemulțumiți de ritmul lent al reformelor, fracțiunea de stînga își trage forța politică din masa de muncitori manuali, birocrația de partid și cadrele conservatoare care ocupă încă poziții cheie în instituțiile culturale, științifice și artistice. Greva minerilor care a zguduit societatea sovietică în vara trecută a constituit semnalul că muncitorii industriali nu se împacă cu o reformă care nu le îmbunătățește standardul de viață.

Mihail Gorbaciov, manevrînd cu abilitate între cele două fracțiuni, a reușit să determine plenara să fie de acord cu:

a) eliminarea Articolului 6 din Constituție privind rolul conducător al partidului comunist, și

b) principiul sistemului multipartit în Uniunea Sovietică. Aceasta deschide o nouă epocă în viața politică a U.R.S.S.

3. În ceea ce privește China, concluzia la care am ajuns cu privire la înclinația lui Deng Xiaoping spre metode dictatoriale a fost confirmată în mod tragic de masacrul de la Beijing din Piața Tienanmen în iunie anul trecut. Demonstrația pașnică a studenților chinezi în favoarea democrației și împotriva corupției de la nivelul conducerii a fost reprimată cu brutalitate cu scopul de a prezenta un spectacol șocant, care să descurajeze și să înspăimînte pe oricine ar încerca să se alăture studenților. Masacrul a fost urmat de o vînătoare de vrăjitoare îndreptată împotriva studenților și profesorilor din toate universitățile, de procese și execuții publice, de o întreagă campanie de intimidare a poporului.

Campania a fost însoțită de o serie de măsuri îndreptate împotriva reformelor economice, ceea ce demonstrează o dată în plus relația strînsă între schimbările economice și cele politice în Răsărit. În general, cum poate fi modernizată China fără intelectuali și fără studenți?

Avem în față unul dintre cele mai strigătoare paradoxuri din istorie: un regim politic care pretinde că reprezintă viitorul i-a oprimat și manipulat sistematic pe tineri, menținîndu-i în schimb cu încăpățînare pe cei bătrîni în funcțiile de conducere. În Europa de Est am fost martorii dominației septuagenarilor. În China un grup de octogenari se cramponează de putere și recurg chiar la reprimarea sîngeroasă a tinerilor care luptă pentru democrație.

Bătrînii lideri comuniști de la Beijing, prinși între răsturnarea dictaturii analoage a lui Ceaușescu în România și declarația din februarie a Partidului Comu-

nist Sovietic în favoarea unui sistem multipartit, se luptă cu condițiile adverse pentru a rămîne la putere.

În condițiile în care gîndirea politică la Beijing este dominată de concepția caracteristică unui stadiu anterior de dezvoltare socială, bătrînii lideri comuniști încearcă să oprească marșul istoriei. Această poziție conservatoare va rămîne în istorie ca cel mai izbitor exemplu de putere politică cu pretenții de stînga, opusă dezvoltării forțelor sociale.

4. Pe plan social se afirmă și la noi în România unul din efectele cele mai fascinante ale schimbării structurale din economia țărilor est-europene și anume: formarea unei largi clase mijlocii în sînul acestor societăți.

Marx cu capul în jos, aici este cheia teoretică a întregii dezvoltări social-istorice din această parte a Europei. Am menționat mai sus anticiparea istorică a lui Marx că, o dată cu industrializarea, proletariatul va deveni clasa cea mai numeroasă a societății și am arătat că revoluția științifică-tehnică a dat peste cap această previziune; în loc de omogenizare, a produs fenomenul invers al *diferențierii sociale.*

Trecerea țărilor din Europa de Est la economia de piață sporește și accelerează diferențierea socială, dînd naștere unor noi grupuri socio-profesionale, în primul rînd în sectoarele particulare ale economiei. Cel mai important efect social al acestor schimbări tehnologice și economice este formarea unei largi clase mijlocii în societățile est-europene.

Desigur, fenomenul s-a afirmat mai clar și mai pregnant în țările care au adoptat mecanisme de piață cu decenii în urmă: Iugoslavia și Ungaria.

Un studiu sociologic al societății iugoslave în anii 1970 releva că grupul socio-profesional cu cele mai mari venituri și cu statutul social cel mai înalt era, în afara demnitarilor politici, așa-numitul grup al „gulerelor albe" — manageri, ingineri și specialiști. În plus, aceștia se bucurau de o serie de privilegii (automobile luxoase importate, vile la mare, călătorii în străinătate etc.), care au generat o stare conflictuală în societatea iugoslavă, mai ales cînd au apărut efectele nega-

tive ale economiei de piață: inflația și șomajul. Exact aceleași fenomene le regăsim în Ungaria, cu singura deosebire că, în ultimii ani, accelerarea introducerii mecanismelor de piață, pătrunderea masivă a corporațiilor occidentale și apariția celei de „a doua economii" privatizate (reprezintă 30 la sută din economia națională), au făcut ca discrepanțele sociale să devină atît de evidente, încît ziarele au început să vorbească despre bogați și săraci, iar guvernul a fost nevoit să ia măsuri pentru protejarea salariaților cu venituri fixe și a pensionarilor.

Clasa mijlocie în curs de formare în țările Europei de Est cuprinde, alături de grupul managerilor, inginerilor și specialiștilor din industrie, profesiuni intelectuale și artistice, oameni de știință și profesori universitari, medici, stomatologi, întreprinzători din servicii și mica industrie particulară și, desigur, funcționari superiori de stat, generali, miniștri etc.

În toate alegerile din țările Europei de Est aceste grupuri sociale au jucat pentru prima dată un rol important. În Ungaria, „efectul clasă mijlocie" a apărut mai evident, deoarece cele două partide care s-au situat în frunte la alegeri — Forumul Democratic și Democrații Liberi — reprezintă tocmai straturile sociale care în două decenii de reformism de piață tind spre formarea unei clase mijlocii maghiare. Cred că și la noi în țară, avansul surprinzător pe care l-a luat Partidul Național Liberal în raport cu Partidul Național Țărănesc se explică tocmai prin apelul liberal la elementele sociale încă în fază embrionară care tind spre un statut de clasă mijlocie. Muncitorii rămîn însă grupul dominant în orașe.

În sfîrșit, „Criza ideologică poloneză", despre care vorbesc analiștii occidentali, s-a reflectat puternic în dezbaterile recentului congres al „Solidarității". Scăderea numărului membrilor de la cele 9—10 milioane din 1981 la numai 2 milioane și jumătate astăzi se datorează tot reformei economice și apariției năvalnice în Polonia a unei clase de mijloc. „Solidaritatea", creată inițial ca sindicat al muncitorilor industriali, este con-

fruntată, pe de o parte, cu constatarea că trecerea rapidă la economia de piață lovește cu precădere în baza ei socială, iar pe de altă parte cu puternicul curent social și ideologic generat de grupurile care aspiră să urce în clasa mijlocie. Neînfricatul conducător al „Solidarității" ilegale Bujak a devenit un întreprinzător businessman. De aici, declarațiile contradictorii ale liderului Lech Wałesa, dilema dacă „Solidaritatea" să rămînă sindicat sau să devină partid politic și, ceea ce era de așteptat, conflictul incipient dintre sindicat și reforma inițiată de guvernul Mazowiecki care favorizează formarea clasei mijlocii.

Există un singur element care deosebește clasa mijlocie din Europa de Est de cea din Occident, și anume: deasupra ei, în structura socială, nu există ceea ce americanii numesc *upper middle class*, adică milionarii și oamenii cu venituri, care în România ar trebui să treacă de 30 000 lei lunar. De aceea, clasa mijlocie din Europa de Est, de fapt, nu este la mijlocul societății, ci în vîrful piramidei sociale. Deocamdată.

Autorul
mai 1990

CUVÎNT ÎNAINTE

Cînd Revoluția rusă a început în octombrie 1917, a fost o imensă surpriză pentru majoritatea analiștilor, inclusiv pentru liderii partidelor socialiste din lume și chiar pentru mulți dintre bolșevicii care au condus-o. Se spune că Lenin a făcut eforturi disperate pentru a-și convinge colegii cu vechime în conducerea bolșevică să declanșeze insurecția. Este un fapt bine cunoscut, desigur, dar merită să reflectăm asupra motivelor care i-au determinat pe mulți să o privească cu atîta surprindere.

Cînd așa-numitul fenomen Gorbaciov și-a făcut apariția pe scena mondială, el nu a fost chiar atît de neașteptat precum luarea cu asalt a Palatului de Iarnă. În ultimă instanță totuși, el a fost și rămîne la fel de surprinzător pentru mulți analiști ca și Revoluția din Octombrie. Puțini au fost aceia care l-au prezis. După 1945, mulți considerau — argumentîndu-și previziunile cu oarecare vehemență — că apariția unui asemenea fenomen este o imposibilitate. Silviu Brucan este una din puținele voci care au anticipat aceste evoluții. Merită să reflectăm asupra motivelor datorită cărora apariția fenomenului Gorbaciov a constituit pentru atît de mulți o mare surpriză.*

Beneficiind de înțelepciunea născută din perspectivă istorică, putem susține cu oarecare tărie ideea potrivit

* Silviu Brucan, *The Post-Brezhnev Era*, New York, Praeger, 1983.

cărcia tacticile leniniste nu puteau avea succes decît în anumite țări și că Rusia era, într-adevăr, una din ele (cu toate că, desigur, revoluția nu era nicidecum inevitabilă și avea drept premisă necesară prăbușirea aparatului de stat ca urmare a războiului). Este la fel de posibil să susținem astăzi ideea potrivit căreia mișcarea „reformistă" din Uniunea Sovietică și din alte țări socialiste era în mare măsură previzibilă.

În ultima vreme, citim cele mai incredibile explicații pentru transformările ivite în blocul socialist. Majoritatea sînt simple exerciții de reflecție retrospectivă preconceputâ, în care analiștii privesc aceste evenimente ca fiind realizarea propriilor lor preferințe istorice. Ideologia viitorului este cînd capitalismul, cînd liberalismul, cînd naționalismul, teoreticienii de pînă mai ieri ai socialismului dovedindu-se a fi profeți mincinoși. În toiul acestei harababuri, este o plăcere să citești o analiză serioasă și plină de bun simț a bazelor sociale ale stalinismului și ulterior ale antistalinismului, o analiză lipsită de patimă fără sens, dar care nu a pierdut din vedere perspectiva pe termen lung asupra curentelor istorice mondiale.

Poți să fii sau să nu fii de acord cu vederile lui Brucan asupra unora din problemele discutate, dar viziunea de ansamblu este extrem de convingătoare. Este vorba, trebuie s-o spunem, despre o analiză marxistă a istoriei statelor numite socialiste, dar este o analiză care nu suferă de nici una din numeroasele forme de dogmatism ieșite de sub mantia marxistă. Aceste țări sînt studiate de un geopolitician care își bazează argumentația pe transformările sociologice interne din aceste țări în contextul unui sistem mondial care rămîne capitalist. Brucan este un militant care oferă argumente în favoarea necesității politice și plauzibilității a ceea ce el numește „pluralism socialist". Studiul acesta este scris de un om curajos care riscă luptînd pentru libertatea omului într-un stat guvernat de un megaloman.

Textul lui Brucan este concis și foarte limpede. Nu cred că e nevoie să-i repet argumentația sau să mă folosesc de acest prilej pentru a-mi prezenta propria analiză asupra statelor foste socialiste. Consider că este foarte important ca un număr cît mai mare de oameni să citească

ce are Brucan de spus. Argumentele lui sînt importante atît în plan teoretic, în planul implicațiilor pentru politicile diverselor guverne, cît și în acela al implicațiilor pentru strategiile mișcărilor antisistemice.

De șaptezeci și cinci de ani încoace sîntem induși în eroare de analize superficiale sau incomplete ale Revoluției ruse. Să nu repetăm această greșeală cu analize superficiale și incomplete ale enormei reorganizări sociale la care asistăm astăzi în țările foste socialiste.

Immanuel Wallerstein

INTRODUCERE

438.456

În această carte este vorba despre cel mai neglijat, deși fundamental, aspect al schimbărilor din Răsărit: aspectul *social*. În timp ce pregăteam un studiu general despre socialismul mondial*, am realizat că majoritatea autorilor care susțin că scriu despre transformările sociale pun accentul, în realitate, pe evoluțiile economice și politice și mai puțin pe transformările care se petrec în structura de clasă a societății. Există multe istorii economice ale Uniunii Sovietice și nenumărate studii despre istoria ei politică, dar nu s-a scris încă nici o istorie socială a Uniunii Sovietice, ca să nu mai vorbesc de Europa Răsăriteană sau de China.

Și totuși, evoluția forțelor sociale, precum curgerea lentă dar continuă a unui fluviu, este cea mai stabilă și mai durabilă fațetă a procesului istoric. Spre deosebire de evoluția economică și de cea politică, structurile sociale sînt rareori afectate de accidente sau de crize cum sînt urcarea și căderea cursurilor la bursă, urcarea și căderea prețului petrolului sau ale dolarului, de rezultatele electorale sau de moartea unui mare lider. Evoluțiile sociale sînt mai puțin vulnerabile și, ca atare, mai previzibile. Să ne gîndim la „Middle America" („America de mijloc"), acel concept popular care descrie structura de clasă a Statelor Unite. Ce alt con-

* Silviu Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, New York, Praeger, 1987.

cept economic sau politic ar putea explica ce se întîmplă în Statele Unite cu mai multă pregnanță decît acest concept sociologic care ne arată că avem de-a face cu cea mai largă clasă de mijloc din istoria capitalismului mondial?

Importanța structurii sociale este la fel de relevantă, ba poate mai relevantă, în Răsărit. Revoluția din Octombrie 1917 a fost un eveniment istoric singular, care a schimbat peste noapte structura politică a Rusiei și care a dus ulterior și la revizuirea sistemului economic. Nu s-a întîmplat la fel cu forțele sociale; predominanța în Rusia a milioane de țărani va rămîne multă vreme un factor crucial în societatea sovietică. În cele din urmă, țărănimea este aceea care va oferi resursele umane pentru a umple golul din marea schemă revoluționară a lui Lenin: proletariatul industrial.

De aceea, cînd se pune astăzi întrebarea dacă procesul de transformare inițiat de Mihail Gorbaciov la Moscova este ireversibil, economiștii și politologii sînt obligați să-și circumstanțieze răspunsurile cu tot felul de „dacă" asupra cărora nu pot face nici o predicțiune. Mai degrabă curgerea lentă, dar plină de forță, a fluviului social este aceea care ne spune cu mai multă putere de convingere încotro se îndreaptă țările din Est.

În căutarea unui răspuns, am fost nevoit să reconstitui istoria socială a Uniunii Sovietice. Pornind de la izvoare, am descoperit că structura socială a Rusiei în 1917 era atît de diferită de modelul sociologic al lui Marx, încît este lesne de înțeles de ce istoricii sovietici nu au îndrăznit (sau nu li s-a permis să îndrăznească) să scrie despre ea.

În lipsa agentului social al schimbării, proletariatul, care fusese decimat în cursul revoluției și al războiului civil, partidul bolșevic, odată ajuns la putere, nu putea funcționa în vid. El trebuia să se bazeze din ce în ce mai mult pe aparatul de stat pentru a-și consolida poziția și pentru a-și înfăptui politica. În vremea lui Stalin, birocrația de partid a fuzionat cu cea de stat, formînd astfel grupul social conducător care deținea puterea în Uniunea Sovietică.

Să ne amintim că Marx a formulat foarte precis condițiile pe care trebuie să le satisfacă noua clasă în ascensiune pentru a domina societatea postrevoluționară. Pentru a da o bază teoretică revoluției din Rusia, Lenin a răsturnat prioritățile lui Marx, susținînd că proletariatul poate să facă mai întîi revoluția și abia după aceea să creeze bazele sociale și economice ale viitoarei sale supremații politice. Însă, avînd în față structura reală a societății ruse, Lenin a fost nevoit să-și răstoarne propria sa prioritate și să se apuce mai întîi de crearea proletariatului însuși.

Totuși, a fost nevoie de timp pentru ca industrializarea să genereze un exod masiv al țăranilor spre orașe pentru a se înrola în forța de muncă industrială. În felul acesta a fost creată noua clasă muncitoare. Încă de la început, partidul comunist s-a străduit să-i atragă la oraș pe muncitori, oferindu-le condiții de viață, care, oricît de grele, erau incomparabil mai bune decît „idioția vieții rurale" pe care o lăsaseră în urmă. Milioanelor de țărani dezrădăcinați, care se angajau în uzinele industriale, li se deschideau posibilități profesionale și școlare fără precedent.

Muncitorul industrial de origine țărănească a devenit baza socială ideală a partidului comunist. Incapabil să exercite el însuși puterea într-o societate industrială modernă, țăranul abia devenit muncitor avea nevoie de o „avangardă" care să exercite puterea în numele lui. El aducea cu sine tradiții sătești, între altele lipsa nevoii de a se organiza; libertatea politică i se părea superfluă iar libertatea presei n-a fost niciodată visul analfabeților. Pe scurt, cultura lui politică făcea din el obiectul ideal al unei „revoluții de sus". La rîndul ei, birocrația partidului obținea scrisorile de acreditare ideologică și legitimitatea politică pe baza faptului că regimul se sprijină pe adevăratul muncitor industrial care construiește socialismul cu propriile lui mîini.

Acest aranjament reciproc avantajos a fost dat peste cap de revoluția științifică și tehnică. Ea a afectat procesele de producție, structurile sociale și toate sferele vieții umane în mai mare măsură decît toate revoluțiile sociale și naționale din epoca noastră.

După cum se arată în capitolul al doilea, revoluția științifică și tehnică are drept consecință scăderea numărului, statutului social și prestigiului muncitorului manual, concomitent cu creșterea numărului intelectualilor și a statutului și rolului acestora în societate.

Sesizînd acest efect social al revoluției științifice și tehnice, Leonid Ilici Brejnev s-a opus asimilării ei în procesul industrial civil. Datele disponibile arată că în toate țările occidentale o serie de descoperiri științifice ale anilor '60 au fost introduse pe scară largă în tehnologia industrială, avînd drept rezultat o expansiune considerabilă a forțelor de producție. În frunte se aflau Statele Unite, urmate de „miracolele" vest-germane și italiene din anii '60 și de realizările record ale Japoniei din anii '70 și '80. Chiar țări moderat industrializate, cum sînt Spania și Grecia, au cunoscut un salt de 8 pînă la 10% în rata creșterii economice după ce au introdus noile tehnologii în procesul industrial.

Exact în aceeași perioadă, Uniunea Sovietică și toate țările din Europa Răsăriteană au cunoscut un declin brusc al ratei lor de creștere economică: de la 10% în 1960 la 3% la începutul anilor '80.

Cum se poate că statele socialiste au avut o rată de creștere atît de redusă într-un moment în care sarcina enunțată de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice era aceea de „a face să fuzioneze descoperirile revoluției științifice și tehnice cu avantajele sistemului economic socialist"?

În momentul de față cunoaștem motivarea *economică* a acestei scăderi: sistemul de comandă în planificare este lipsit de flexibilitate și nu stimulează spiritul inovator în procesul productiv; mai mult, acest sistem este prea centralizat și prea greoi pentru a se adapta la schimbări tehnologice rapide. În consecință, capitalismul occidental a fost principalul beneficiar al revoluției tehnologice și cîștigătorul ultimei runde în competiția Est-Vest. S-au dus anii în care competiția privea gradul de industrializare și cînd țările socialiste, mai

puțin dezvoltate dar avînd o rată de creștere mai mare, ajungeau din urmă — lent, dar sigur — Occidentul. Revoluția științifică și tehnică a schimbat această stare de lucruri și a introdus un stadiu calitativ nou în economia mondială. Astfel, dacă în stadiile anterioare, cota-parte deținută de CAER (Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc) a crescut cu 10,6 puncte între 1950 și 1960, ajungînd pînă la 28,4% din total, ritmul ei de creștere a fost de numai 3,6 puncte între 1960 și 1970 și doar 1 punct între 1970 și 1982.

Ceea ce nu știm este motivarea *socială* a „perioadei de stagnare" a lui Brejnev. Din ce era alcătuit mecanismul social de frînare? Cum funcționa?

Pentru a găsi răspunsul, am examinat politica de salarii a Uniunii Sovietice și a țărilor din Europa Răsăriteană. Avînd în vedere că fondul național de salarii este limitat, mecanismul lui este reglat de un joc cu suma zero: cîștigul unui grup reprezintă o pierdere pentru celălalt. În consecință, între muncitorii manuali, pe de o parte, și ingineri și specialiști, pe de alta, a izbucnit un conflict de interese în toate țările socialiste. Diferențele de salarizare reflectau oscilațiile politicii de clasă. În anii '60, ca parte a reformelor și a „dezghețului" cultural din perioada lui Nikita Hrușciov, diferența în favoarea inginerilor și a specialiștilor a crescut la 48,8% în industrie și 55,8% în construcții. În perioada Brejnev, politica s-a întors în favoarea muncitorilor manuali, ducînd la o reducere a diferenței la numai 10%, în vreme ce, în unele ramuri ale industriei, veniturile medii ale muncitorilor erau mai mari ca ale inginerilor. Privind retrospectiv, ne dăm seama acum că *guvernul Brejnev refuza să sacrifice preeminența muncitorului din industrie pe altarul revoluției tehnologice și să acorde intelectualității acea poziție de conducere în societate pe care revoluția o cerea.*

Reacția conservatoare în viața culturală și artistică a anilor '70 a reprezentat o altă dimensiune a acestei politici de clasă fundamentale. Mai mult, Brejnev a cerut în repetate rînduri „reproletarizarea" partidului comunist și chiar încerca să-i orienteze pe tineri spre școlile profesionale și tehnice mai degrabă decît spre

universități. Părea că încearcă să construiască un sistem de fortificații pentru a apăra sistemul împotriva revoluției tehnologice. Astfel, la sfîrșitul anilor '70, cînd numărul muncitorilor manuali scădea vertiginos în toate țările avansate, Brejnev a reușit ca numărul acestora să crească cu peste 3% anual în Uniunea Sovietică.

În țările est-europene partidele comuniste au urmat aceeași politică. În anii '60, chiar și în Cehoslovacia, țară dezvoltată din punct de vedere industrial, diferența dintre salariile inginerilor și cele ale muncitorilor manuali era numai de 27%. Un cercetător cu studii universitare putea ajunge la salariul unui muncitor din industria prelucrătoare de mașini-unelte abia în jurul vîrstei de 46—47 de ani; un doctor, abia pe la 52—53 de ani. Această politică antiintelectuală se vădea și în faptul că numai 29% din cei care ocupau posturi de conducere aveau studii universitare, în ciuda nivelului educativ înalt din Cehoslovacia. De fapt, cauzele care au declanșat „Primăvara de la Praga" din 1968 au fost mult mai adînci decît ne închipuiam atunci, implicînd, în ultimă instanță, însuși caracterul puterii de clasă din blocul răsăritean.

Toate acestea m-au făcut să cercetez statisticile ociale internaționale. Pînă acum, noi măsuram competiția Est-Vest numai în termeni economici. Ceea ce am descoperit a fost că în anii '70 creștea și prăpastia socială dintre Est și Vest. În Vest, revoluția tehnică a accelerat trei procese sociale majore: reducerea drastică a forței de muncă din agricultură, scăderea substanțială a muncitorilor din industrie și creșterea rapidă a locurilor de muncă în sectorul servicii. În Est, politica sus-menționată a încetinit cele trei procese, iar păstrarea structurii sociale a devenit un factor de întîrziere a dezvoltării naționale.

În țări ca Iugoslavia și Ungaria, care au adoptat reforme orientate spre economia de piață, impactul social al revoluției tehnice a fost accentuat și accelerat, făcînd și mai evidentă incongruența dintre birocrația de partid aflată la putere și forțele sociale în curs de apariție. Partidul se agață cu încăpățînare de munci-

torul manual ca de baza lui socială indispensabilă, în vreme ce revoluția tehnologică propulsează intelectualitatea din domeniile tehnice și creatoare în poziții strategice în societate.

Se pare că nici un partid nu a fost în stare să taie nodul gordian al acestei probleme fundamentale: căci una este să reprezinți interesele și vederile muncitorului manual și alta să le reprezinți pe cele ale intelectualilor.

De fapt, partidele comuniste continuau să insiste asupra faptului că intelectualii, în sens de categorie socială, se află în afara clasei muncitoare. Ele au persistat în această atitudine pentru că nu erau pregătite să accepte consecințele politice ale unei evoluții sociale prin care intelectualii deveneau cea mai avansată și mai importantă parte a societății socialiste.

O dată cu venirea la putere la Moscova a unei noi generații, Uniunea Sovietică se îndreaptă într-o nouă direcție. Cele trei obiective majore ale reformei — *perestroika*, *glasnost* și *demokratizația* — sînt tot atîtea dovezi că Mihail Gorbaciov este conștient că schimbarea nu trebuie să afecteze numai economia, ci și relațiile sociale și însuși partidul comunist. La Congresul al XXVII-lea s-a subliniat faptul că mecanizarea, automatizarea și computerizarea vor reduce brusc contribuția muncii manuale, care, în jurul anului 2000, va constitui numai 15—20% din forța de muncă totală.

Există deja semne de schimbare în această privință. Diferența de salarizare în favoarea intelectualilor a crescut pînă la 80%. În general, Uniunea Sovietică trece acum printr-una din cele mai impetuoase perioade de avînt în știință, cultură și artă. Intelectualitatea din domeniile tehnice și creatoare se află în avangarda luptei pentru reformă.

O astfel de transformare radicală în societatea sovietică nu putea să nu se lovească de o rezistență, ba chiar de o opoziție violentă din partea grupurilor sociale cel mai afectate: masa de muncitori manuali (aproximativ 30% din forța de muncă) care își pierde statutul și prestigiul social; birocrația de partid cu aparatul său

administrativ (15%) care încearcă să-și mențină puterea și privilegiile; ideologii staliniști care se agață de pozițiile cheie pe care le dețin în instituțiile culturale și artistice. Dar numărul muncitorilor manuali este din ce în ce mai mic, mulți dintre ei fiind atrași de posibilitatea de a-și continua studiile și de a se califica pentru posturi de muncitori calificați cu pregătire intelectuală. Ultimele două grupări menționate mai sus sînt specii pe cale de dispariție, amenințate de măsurile reformatoare. De fapt, toate cele trei grupuri sociale sînt fără viitor. Ele pot, fără îndoială, obstrucționa și chiar întîrzia procesul schimbării, dar nu-l pot opri.

Dificultatea reală va fi aceea de a disloca structura socială rezultată din coalizarea celor trei grupuri, coalizare consolidată în anii '70 prin politica de consens social a lui Brejnev; această structură generează încă spiritul conservator care s-a statornicit în societatea sovietică și, în mare măsură, în însuși partidul comunist.

Ce se poate spune despre clasa muncitoare astăzi?

Analiza structurii sociale și a clasei muncitoare în zilele noastre m-a condus la următoarele concluzii:

(1) *Revoluția științifică și tehnică a distrus practic noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică largă și compactă.* O asemenea clasă nu mai există pur și simplu în realitatea socială. Și, evident, modelul simplist al societății socialiste așa cum o vedea Stalin (două clase, muncitori și țărani, și o pătură socială, intelectualitatea) este de asemenea depășit.

(2) Dialectica evoluției sociale în socialism face ca, în loc de omogenizare, să fim martorii unui proces de *diferențiere socială*, atît în mediul urban-industrial, cît și în cel rural-agricol. Acest proces va fi lărgit și accelerat de reforme. Grupurile socio-profesionale care apar cuprind muncitori manuali necalificați și calificați, ingineri și specialiști, funcționari și personal administrativ de stat, intelectuali profesioniști din domenii creatoare, angajați în sectorul servicii, meșteșugari și meseriași particulari, muncitori cooperatiști, antreprenori etc. La țară, noțiunea de țărănime ca clasă nu mai are sens. Un număr din ce în ce mai mare de

mecanici și reparatori de mașini agricole, agronomi, profesori, medici veterinari și personal administrativ au ocupații și venituri diferite de cele ale muncitorilor agricoli și ale țăranilor propriu-ziși. Conceptul de clasă este cu totul inadecvat atunci cînd este vorba de categorii atît de diverse și uneori conflictuale. În plus, așa-numita „economie alternativă" (în afara planului) rezultată din reforme va afecta toate aceste grupuri. În Ungaria, de pildă, 16% din orele de muncă și aproximativ 40% din venitul personal își au originea în „economia alternativă".

(3) Relația cu mijloacele de producție, considerată de Marx drept criteriul decisiv în diferențierea claselor, și-a pierdut semnificația în societățile socialiste, în care aproximativ 90% din mijloacele de producție aparțineau statului. Iată ce rămîne din definiția dată de Lenin claselor: (a) locul pe care îl ocupă în producția socială; (b) rolul lor în organizarea socială a muncii și (c) modul de dobîndire și partea din avutul social de care dispun. În fapt, punctele (a) și (b) sînt reprezentate de grupuri socio-profesionale care determină, de regulă, și punctul (c). De aceea, *grupul socio-profesional* este astăzi un concept mult mai fertil decît cel de clasă pentru studierea societății din Est. Acest concept permite studierea diferențierii sociale în termeni de statut economic, nivel cultural, orientare a valorilor și conștiință.

(4) Structura grupurilor socio-profesionale în societatea socialistă este determinată de *două tipuri fundamentale de diviziune a muncii: munca industrial-agricolă* și cea *manuală-intelectuală*. Această diviziune a muncii este cea care generează principalele conflicte și contradicții sociale în societatea din Est. Problema prețurilor alimentelor de bază ilustrează în mod izbitor primul tip, în vreme ce diferența de salarizare între muncitorii manuali și inginerii din industrie reflectă pe cel de-al doilea.

(5) Criteriile sociale de bază — puterea, proprietatea (sau venitul) și prestigiul — se îmbină și se influențează reciproc, dar nu sînt sincrone în stabilirea unei noi ierarhii sociale.

În final, noua aliniere socială în socialism a condus la o criză a însuși partidului comunist. Se punea întrebarea dacă partidul va fi capabil să-și reformuleze concepția și structura astfel încît să înglobeze și să reconcilieze, în sfera politicului, interesele variate ale grupurilor sociale descrise mai sus, în particular pe cele ale intelectualilor. Răspunsul meu este negativ: partidul comunist nu putea să-și mențină rolul conducător în viața politică a societății.

Societatea din Est a atins un stadiu al evoluției sale în care nivelul de educație și experiența politică a diverselor ei grupuri sociale fac ca acestea să fie conștiente de interesele lor specifice, fiind gata să le apere în mod activ. Într-o societate care cunoaște diferențieri sociale, pluralismul politic este *obligatoriu* dacă este să fie evitate revolta și conflictele sociale violente, iar activitatea economică să urmeze un curs ascendent.

Apariția unui sistem multipartit în țările din Europa Răsăriteană nu a căzut din cer; ea nu este altceva decît reflectarea în sfera politicului a procesului de diferențiere socială care are loc în societate.

SILVIU BRUCAN
noiembrie 1988

TABELUL 1

Fluctuația mîinii de lucru. Ramurile industriale majore
(la 100 de salariați)

	1929	1930	1931	1932
Mînă de lucru angajată	122,4	176,4	151,2	121,1
Mînă de lucru părăsit serviciu	115,2	152,4	136,8	135,3

Din: *Sotialisticeskoe stroiltel'stvo S.S.S.R.*, 1936, p. 530; ***Trud** v SSSR*, 1935, p. 109.

TABELUL 2

Diferențialele de venituri între categoriile profesionale din industrie, 1964
(Venitul muncitorului = 100)

	Bulgaria	Ungaria	Ceho-slovacia	Polonia	U.R.S.S.
Muncitori manuali	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Personal funcționăresc și administrativ	98,5	91,6	81,3	105,1	84,0
Personal ingineresc și tehnic	142,8	153,3	130,3	161,9	114,0

Din: *UN Economic Survey of Europe*, 1965, Partea a 2-a, tabelul 8.18.

TABELUL 3

Distribuția muncitorilor angajați în activități de natură industrială, cu ocupații împărțite după gradul de mecanizare
(în procente)

Categoria profesională	Sfîrșitul anilor '50	Sfîrșitul anilor '60	Sfîrșitul anilor '70
Angajați în activități predominant manuale (munci predominant pre-mecanice sau ne-mecanice, care reprezintă anexa tehnologică a producției industriale)	52	38	35
Angajați în activități mecanizate și muncă pe bandă (activități industriale de asamblare)	38	49	52
Angajați în munci automatizate sau în activități de întreținere și reparație a echipamentului (activități de tip predominant industrial-științific)	10	13	13
Totalul celor angajați în profesiuni muncitorești de natură industrială incluse în această clasificare	100	100	100

Din: *Soviet Sociology*, vol. 24, nr. 1, 2, 3.

TABELUL 4

Veniturile lucrătorilor din ramurile ingincrești-tehnice comparativ cu veniturile muncitorilor manuali

Industrie	1960	148,8
	1970	136,3
	1979	115,9
Construcții	1960	155,8
	1970	134,7
	1979	104,3

Din: *Trud v SSSR*, pp. 140, 145; *Narodnoe hoziastvo*, 1979, pp. 394—395.

TABELUL 5

Tendințele diferențialei de venituri în Cehoslovacia
(Salariile muncitorilor manuali = 100)

Muncitori manuali		Personal ingineresc-tehnic
1961	100,0	130,8
1963	100,0	126,8
1965	100,0	135,3
1967	100,0	142,2

Din: A. Kudrna, *Differentiation in Earnings*, în „Eastern European Economies", vara 1969.

TABELUL 6

Salariile medii în industrie și în construcții comparativ cu cele din domeniile științific, cultural și artistic
(în valută națională)

	1970		1980	1985
Muncitor, industrie	123,7	Bulgaria	197,3	234,6
Muncitor, construcții	150,3		223,4	259,6
Știință	138,2		209,3	+262,5
Învățământ, cultură și artă	115,8		176,1	204,1
Muncitor, industrie	2089	Ungaria	3883	5836
Muncitor, construcții	2339		4223	6115
Știință	—		3118	—
Învățământ, cultură și artă	—		3816	5439
Muncitor, industrie	633	R.D.G.	864	979
Muncitor, construcții	628		843	981
Știință	—		—	—
Învățământ, cultură și artă	—		—	—
Muncitor, industrie	2389	Polonia	6536	22556
Muncitor, construcții	2675		6784	22205
Știință	2718		6362	21697
Învățământ, cultură și artă	1945		4884	16614

(continuare din tabelul 6)

	1970		1980	1985
Muncitor, industrie	1288	România	2307	2824
Muncitor, construcţii	1384		2494	3288
Ştiinţă	1413		2420	3040
Învăţămînt, cultură şi artă	1298		2138	2794
Muncitor, industrie	1967	Cehoslovacia	2723	3037
Muncitor, construcţii	2195		2983	3236
Ştiinţă	2244		2987	+3272
Învăţămînt, cultură şi artă	1745		2344	2520

Din: *Narodnoe hoziastvo stran chlenov ekonomiceskoi zaimnopomoschii v 1985 godu*, Moscova, pp. 652—655.

TABELUL 7

România: Salariul mediu pe categorii profesionale

	1950	1960	1970	1980	1985
Muncitor, industrie şi construcţii	317—338	774—803	1226—1310	2244—2417	2769—3205
Intelectualitate	354—355	819—935	1298—1413	2138—2420	2794—3040

Sursa: *Anuarul statistic*, 1986, Bucureşti, p. 80.

TABELUL 8

Ţări CAER: venitul mediu al intelectualilor comparativ cu cel al muncitorilor industriali (= 100)

	1960	1965	1970	1973
Bulgaria	142,1	145,0	140,3	132,1
Cehoslovacia	116,8	120,2	121,6	120,4
Ungaria	157,2	155,1	150,7	142,4
Polonia	156,7	161,0	150,0	144,3
U.R.S.S.	150,9	145,9	136,3	134,1

Surse: Calculat pe baza *Statisticheski Godishnik N.R. Bulgaria*, 1974, pp. 68—69, 155; *Statisticka rocenka CSSR*, 1974, pp. 135, 253; *Hungarian Statistical Yearbook*, 1973, pp. 151, 242—243; *Rocznik Statystyczny*, 1974, pp. 234—321; *Narodnoe hoziastvo SSSR*, 1922—1972, pp. 350—351.

TABELUL 9

*Distribuția mîinii de lucru în cele trei sectoare ale CAER-ului și în țările capitaliste occidentale**

	Industrie		Agricultură		Servicii	
	1970	1980	1970	1980	1970	1980
Bulgaria	30,4	35,0	35,8	24,8	6,2	8,1
Ungaria	35.9	33,4	26.4	22,0	8,0	9,6
R.D.G.	42.1	43,2	13,0	10,5	10,8	10,7
Polonia	30,3	30,9	34,6	29,7	6,9	7,7
România	23,0	35,5	49,3	29,8	4,3	6,0
U.R.S.S.	29,3	29,5	25,4	20,2	7,2	8,0
Belgia	35,0	26,0	4,7	2,9	18,5	18,5
Marea Britanie	38.0	31,2	3,2	2,6	12,9	19,3
Italia	33.0	27,9	19,3	14,3	—	19,4
Olanda	27,8	22,5	7,2	4,9	18,2	17,4
Franța	29.7	27,3	14,3	8,7	15,9	16.0
R.F.G.	41,4	36,6	8,6	5,6	14,7	15,0
S.U.A.	32.9	24,5	5,7	3,6	25,7	20,3
Japonia	28,0	25,0	17,4	10,4	19,9	22,5

*(Construcțiile, transporturile și comunicațiile nu sînt incluse în acest tabel)

Din: *CMEA Bulletins-Statisticheskii ejegodnik stran chlenov SEV*, Moscova, 1986.

TABELUL 10

Distribuția procentuală a muncitorilor salariați

	Agricultură		Industrie	Servicii
Statele Unite	1950	12	33	55
	1972	4	32	64
Franța	1950	35	45	20
	1970	17	39	44
Germania occidentală	1950	24	48	28
	1968	10	48	42
Marea Britanie	1950	6	56	39
	1970	4	45	50

Din: Robert L. Heilbroner, *Business Civilization in Decline*, New York, Norton, 1976, p. 65.

TABELUL 11

Salariile și veniturile lunare în industria socializată ungară
(Veniturile muncitorilor manuali = 100)

	Personal tehnic		Personal administrativ		Muncitori nemanuali	
An	salariu	cîștiguri	salariu	cîștiguri	salariu	cîștiguri
1955	174,8		104.8			
1960	156.2		94,4			
1965	155.1		96,3			
1968	153,8		98,5			
1969	153,6	163,5	98,7	101,7		
1970	152,2	160,8	98,0	100,1		
1972	150,4	159,6	98,7	101.6		
1973	144,8	154,1	94,3	97,2		
1974	143,6	154,9	93,5	98,2		
1975	140,4	149,8	—		117,5	124,7
1976	138,7	147,1			117,5	124,0
1977	136,4	142,7			116,7	121.6
1978	135,1	140,8	—		115,5	120,0
1979	135,8	140,3	—		116,3	119,8
1980	137,5	141,5	—		117,5	120,6
1981	138,1	142,3	—		118,0	121,5
1982	138,0	142,7			117,7	121,6

Din: *Ekonomika stran chlenov Sovieta ekonomicheskoi zaimnopomoschii*, Moscova, 1987, pp. 274—277.

TABELUL 12

Structura de clasă în societatea sovietică, 1928—1982

	1928	1939	1959	1970	1979	1982
Muncitori	12,4	33,7	50,2	57,4	60,0	60,9
Intelectuali și funcționari	5,2	16,5	18,1	22,1	25,1	25,8
Țărani și meșteșugari cooperatiști	2,9	47,2	31,4	20,5	14,9	13,3
Țărani și meșteșugari individuali	14,9	2,6	0,3	—	—	
Comercianți și țărani înstăriți	4,6	—	—	—	—	—

Din: A. Amvrosov, *The Social Structure of Soviet Society*, p. 29; *The USSR in Figures for 1982*, p. 15.

TABELUL 13

U.R.S.S.: Numărul de specialiști cu diplome universitare activi în economia națională

An	Total (milioane)	Industrie	Construcții	Agricultură	Silvicultură	Transporturi	Comunicații
1970	6,853	1117	558	298	17	143	20
1975	9,477	1659	878	423	21	221	38
1980	12,073	2346	1143	570	26	319	54
1985	14,485	3023	1358	761	31	415	80

Administrație locală	Știință	Învățământ, cultură, artă	Sănătate	Finanțe	Personal management
136	925	2363	573	27	564
231	1365	2935	749	29	759
362	1678	3421	942	62	945
474	1894	3928	1122	85	1051

Din: *Narodnoe hoziastvo*, Moscova, 1968, p. 648

În Europa Răsăriteană asistăm la aceeași creștere rapidă a numărului specialiștilor cu diplomă universitară (în mii):

	1970	1983
Bulgaria	163	302
Ungaria	195	413
R.D.G.	261	553
Polonia	502	1008
Cehoslovacia	277	555

Din: *Narodnoe hoziastvo*, Moscova, 1986, p. 648.

TABELUL 14

Distribuția venitului în fermele colective
(Amur Oblast, 1965)

Profesiunea	Venit mediu lunar (în ruble)
Brigadieri	134,00
Șefi de fermă	126,90
Șoferi de tractor	87,78
Șoferi obișnuiți	102,81
Mulgătoare	100,17
Ciobani	104,44
Îngrijitori de viței	91.15
Porcari	97,20
Muncitori agricoli	39,06

Din: M.F. Kovaleva, *Stimuly povyshenia effektivnosti selkolkhozyaistvenogo proizvodstva*, Moscova, 1968, p. 256.

TABELUL 15

Evoluția celor trei sectoare economice în China

	1950	1957	1970	1980	1985
Agricultură	52,0	42,2	37,0	34,5	35,9
Industrie	21,7	30,7	40,4	46,5	42,3
Servicii	26,3	27,1	22,6	18,7	21,3

Din: „Beijing Review", 9 februarie 1987, p. 19.

TABELUL 16

China: Structura socială în 1985

	(în milioane)	(în procente)
Muncitori și personal administrativ în fabricile de stat	89,9	16,0%
Muncitori și personal administrativ în fabrici proprietate colectivă	33,2	6,0%
Totalul muncitorilor industriali	123,1	22,0%
Țărani	370,6	66,2%
Intelectuali	25,0	4,4%
Gan'bu	22,0	4,0%
Sectoare individuale	17,0	3,4%
Totalul populației active	557,7	100,0%

Din: *China Statistical Yearbook*, 1985, pp. 213—215; Idem, 1986, p. 28.

TABELUL 17

Muncitori industriali și structura proprietății în 1986
(în procente)

Proprietate de stat	68,4%
Proprietate colectivă	30,8%
Alte categorii	0,8%

Salariații din servicii și structura proprietății în 1986
(în procente)

Proprietate de stat	16,1%
Proprietate colectivă	33,8%
Conducere în comun	0,4%
Proprietate privată	49,7%

Din: „Beijing Review", 5 octombrie 1987, nr. 40.

1. EVOLUȚIA CLASELOR ȘI POLITICA DE CLASĂ

Majoritatea studiilor istorice despre Uniunea Sovietică au pus accentul pe evoluția politică și economică. Rareori s-au încumetat să discute fundamentele sociale ale evenimentelor, deși structura socială și alinierea claselor constituie aspectul cel mai stabil și mai durabil al procesului istoric.

Motivul pentru care istoricii sovietici au evitat în mod sistematic problematica socială este destul de evident. Structura socială a Rusiei în 1917 și în perioada postrevoluționară era atît de diferită de modelul social propus de Marx, încît istoricii nu îndrăzneau (sau nu aveau voie să îndrăznească) să scrie despre ea, și cu atît mai puțin s-o explice. Din cînd în cînd, în special în perioadele de pluralism cultural din anii '20 și '60, s-au făcut în mod public referiri timide la acest teritoriu interzis, dar mai degrabă ca argumente în favoarea politicilor economice decît ca subiect de sine stătător. Tocmai confuzia ideologică rezultată din incongruența izbitoare dintre realitatea socială sovietică și modelul sociologic al lui Marx a fost aceea care a creat un statut ilegal faptelor și datelor sociale în U.R.S.S. Istoricii occidentali au fost atrași de progresele economice spectaculoase ale sovieticilor și de problemele pe care aceste progrese le creau în afaceri și în comerțul internațional. Alții au manifestat o predilecție marcată pentru apriga luptă pentru putere din

Kremlin și s-au străduit din răsputeri să elaboreze conceptul de sistem politic „totalitar" — un subiect mult mai interesant decît evoluția laborioasă și, evident, mai puțin fascinantă, a structurilor și straturilor sociale despre care, oricum, nu prea aveau date la dispoziție.

De aceea, o investigație sociologică a societății sovietice de-a lungul timpului apare mai degrabă ca un efort ambițios de a defrișa o pădure tropicală decît ca o încercare de a oferi răspunsuri definitive unor probleme sociale într-un mediu familiar.

Proletariatul dat lipsă

Peisajul social în Rusia anului 1917 era cu totul diferit de modelul marxist clasic al celor două clase antagoniste, burghezia și proletariatul, clase care în final se angajează într-un conflict generat de contradicția dintre noile forțe de producție și vechile relații de producție. Conform modelului sociologic al lui Marx, rolul istoric decisiv aparține clasei ascendente — clasa care reprezintă expresia socială a forțelor de producție în curs de apariție. Potrivit demersului său dialectic tipic, formele sociale noi apar întotdeauna în sînul celor vechi. Pornind de aici, Marx a detectat în cadrul capitalismului două evenimente cruciale pentru această evoluție: (1) apariția societății anonime pe acțiuni în care funcția este despărțită de capitalul privat, anunțîndu-se astfel „abolirea modului de producție capitalist chiar în cadrul capitalismului" [1] și (2) dezvoltarea mișcării cooperatiste muncitorești, care creează un nou tip de proprietate prin care se „depășește antiteza dintre muncă și capital" [2].

Marx a stabilit aceste premise pentru ascensiunea oricărei clase sociale; ipoteza implicită era că numai o clasă care îndeplinește aceste condiții poate efectiv deveni noua clasă dominantă.

În efortul său de a da o bază teoretică Revoluției ruse, Lenin a fost nevoit să răstoarne prioritățile lui

Marx, susținînd că proletariatul poate să facă mai întîi revoluția și de-abia apoi să înceapă să creeze baza socială și economică a supremației sale. Dîndu-și seama de importanța hotărîtoare a factorului social în revoluție, Lenin a încercat să găsească o soluție pentru mediul social neprielnic din Rusia (o țară în care țărănimea era predominantă), propunînd ca revoluția să treacă mai întîi printr-o fază (de revoluție) burghezo-democratică și numai apoi printr-una proletar-socialistă.

Dificultatea era că în măreața schemă revoluționară a lui Lenin, proletariatul — care ocupa rolul central în modelul revoluționar marxist — era veriga lipsă. În Rusia anului 1917 proletariatul era slab din punct de vedere numeric, iar premisele calificării lui istorice ca clasă în ascensiune lipseau cu desăvîrșire; de fapt, Lenin însuși a recunoscut pe față în octombrie 1921 că, după pierderile grele suferite în revoluție și în războiul civil, rămășițele proletariatului erau lipsite de rădăcini economice. „Proletariatul industrial este declasat, el a încetat să existe ca proletariat. De cînd marea industrie capitalistă se află în ruină iar fabricile sînt oprite, proletariatul a dispărut" [3]. Cu alte cuvinte, după ce a răsturnat prioritățile lui Marx, Lenin a fost nevoit să le răstoarne și pe ale sale: sarcina nu mai era aceea de a crea bazele sociale și economice ale supremației proletariatului, ci de a crea însuși proletariatul.

În termeni statistici, numărul muncitorilor activi în 1921—1922 era mai puțin de jumătate din cifra antebelică, 4,6 milioane față de 11 milioane în 1913 (în cadrul acelorași frontiere); dintre aceste 4,6 milioane, numai 2 milioane lucrau în industrie, 1,2 milioane fiind muncitori agricoli. Pe scurt, în cadrul unei populații de 136 milioane de locuitori, 2 milioane de proletari, între care cei mai mulți nu absolviseră decît școala elementară, nu puteau constitui noua clasă conducătoare [4].

Și acum, pentru a încheia discuția asupra acestei probleme, să admitem că proletariatul s-a aflat în fruntea luptei în scurta perioadă dintre februarie și

octombrie 1917, cînd mișcarea revoluționară s-a concentrat la Leningrad și în alte orașe, dar mai tîrziu, după ce proletariatul a fost aproape decimat, masele țărănești au fost acelea care au reprezentat principala forță distructivă revoluționară, în special în timpul războiului civil, cînd țăranii au constituit principalul sprijin social al partidului bolșevic.

Totuși, masele țărănești nu erau interesate în problema puterii, ci în cea a revoluției agrare formulate în termeni ca exproprierea și împărțirea întinselor terenuri ale moșierilor, ale statului și ale bisericii. Cu alte cuvinte, pe țărani îi interesa revoluția „burghezo-democratică" și nu cea socialistă.

În fapt, în iarna 1917—1918 și în lunile care au urmat, țăranii, sprijiniți de puterea Sovietelor, au preluat cea mai mare parte a pămîntului care aparținea moșierilor. O estimare cantitativă a revoluției agrare care a avut loc atunci a fost posibilă abia în 1919: 96,8% din pămîntul arabil se afla în posesia țăranilor, 0,5% în cea a cooperativelor și 2,7% aparținea fermelor de stat. Cu toate acestea, a continuat să existe un număr considerabil de țărani săraci și pe aceștia a încercat să se sprijine partidul bolșevic în perioada care a început în iunie 1918.

Statul preia puterea

La sfîrșitul războiului civil, un analist cu spirit de observație a descris tabloul social al Rusiei astfel: țara era devastată, nobilimea și clasele de mijloc — nu prea numeroase — fuseseră nimicite sau împrăștiate, clasa muncitoare era epuizată sau declasată, iar țărănimea era în fierbere. În acel moment, realitatea rusească nu dispunea de nici o forță socială, de nici o tendință marcată, care să genereze o dinamică internă în direcția socialistă — cu excepția voinței politice pure a conducerii [5].

[1]Proletariatul fiind absent, partidul bolșevic, odată ajuns la putere, nu putea opera în vid, fiind nevoit să

se bazeze din ce în ce mai mult pe stat și pe aparatul de stat pentru a-și consolida puterea și a-și pune în practică politicile și deciziile. Încă din 1918, politica comunistă avusese drept rezultat o „etatizare" extinsă a vieții economice, a vieții sociale și de familie, o „etatizare" în toate domeniile, inclusiv în viața sexuală. Pentru ca toate acestea să funcționeze, era nevoie de crearea unei birocrații: în 1920 proporția dintre numărul birocraților și cel al muncitorilor productivi era de două ori mai mare decît cea din vremea regimului țarist, și ea suficient de ridicată față de standardele internaționale. Cu toate avertismentele împotriva unui „stat birocratic", Lenin realiza cît de mult va influența acesta însuși caracterul societății care se forma în U.R.S.S.

Rolul dominant al statului a crescut și mai mult, facilitat în mare măsură de faptul că, în locul socializării mijloacelor de producție preconizate de Marx, puterea sovietică a ales calea *naționalizării* mijloacelor de producție. În timp ce prima presupune că muncitorii își exercită direct drepturile de proprietate, realizîndu-se astfel „dominația producătorilor asupra condițiilor lor de trai", prin naționalizare statul este cel care devine proprietar și manager. În felul acesta, management-ul este în mod necesar preluat de un grup de profesioniști, mai mult sau mai puțin calificați: birocrația economică de stat. Sub Stalin, birocrația de stat va fuziona treptat cu birocrația de partid, devenind astfel factorul-cheie al evoluției întregului sistem.

Identificarea naționalizării cu socializarea în economia politică din Răsărit a dus la o confuzie deliberată: muncitorilor li se spunea că ei sînt proprietarii și managerii fabricilor, în vreme ce, de fapt, statul este cel care exercită aceste drepturi fără a-i consulta măcar pe muncitori.

În acest fel, lua ființă o orientare ideologică total diferită față de ceea ce preconizase Marx. În locul proletariatului descris de Marx ca agent social, expresie și purtător al socialismului, statul a fost cel care și-a

asumat aceste funcții și sarcini istorice. Stalinismul este *versiunea etatizată* a marxismului, iar baza sa socială o constituie birocrația. Desigur, nici această deformare ideologică, nici baza ei socială, nu puteau fi recunoscute oficial, și în aceasta constă originea socială a dihotomiei crescînde dintre ideologie și realitatea socială în istoria și teoria socială sovietică. Este relevant să amintim aici clarviziunea cu care Marx a pătruns în însuși mecanismul acestui procedeu ideologic. El a arătat că, din moment ce birocrația își prezintă obiectivele „formale" drept conținut real, ea vine peste tot în conflict cu obiectivele reale. De aceea, birocrația se simte obligată să prezinte forma drept conținut și conținutul ca pe ceva formal. Poate că cel mai bun exemplu pentru acest procedeu este Constituția sovietică a lui Stalin din 1936, care pretindea că în U.R.S.S. fusese construită o „societate socialistă" și proclama „garantarea" tuturor drepturilor și libertăților pentru cetățenii sovietici.

NEP și forțele sociale

Din punct de vedere social, Noua Politică Economică (NEP) a marcat o cotitură în gîndirea bolșevică. Din moment ce proletariatul nu exista, politica de clasă a partidului bolșevic a pus accentul pe țărănime — cea mai numeroasă clasă socială din Rusia..

Să ne amintim că, în 1921, după înfrîngerea intervenționiștilor străini și a armatelor albe, bolșevicii aveau în fața lor o țară în ruină: venitul național constituia o treime din nivelul atins în 1913, producția industrială o cincime, sistemul de transporturi era distrus, iar producția agricolă scăzuse atît de mult, încît majoritatea populației se afla la nivelul subzistenței, în vreme ce milioane de oameni mureau pur și simplu de foame. Acesta era contextul în martie 1921, cînd Lenin a anunțat că, în locul confiscării surplusului de grîne, se va plăti impozitul în natură. Deși Lenin era convins de necesitatea unei schimbări, cu

siguranță el nu a anticipat anvergura și consecințele acelei decizii. Cu toate că această hotărîre fusese gîndită inițial ca un mic pas pentru a-l încuraja pe țăran să producă mai mult și să aducă pe piață un surplus de produse, s-a văzut în curînd că sistemul de vînzare-cumpărare se răspîndise în toată țara în așa măsură, încît restricțiile asupra comerțului liber au trebuit abolite. Pentru a-l încuraja și mai mult pe țăran, i s-a garantat dreptul de stăpînire asupra pămîntului, deși se menținea proprietatea publică. Se autoriza închirierea și darea în arendă a pămîntului. Avîndu-se în vedere că dorința țăranului de a-și aduce pe piață surplusul de marfă depinde de cantitatea disponibilă de produse industriale, s-au luat măsuri pentru a înviora producția industrială de bunuri de larg consum și pentru a se asigura stabilitatea monetară.

Astfel, pe la sfîrșitul anului 1923, Rusia sovietică avea un sistem modern de economie mixtă. Sectorul de stat, în terminologia vremii, controla „obiectivele de vîrf" — cele mai mari întreprinderi — inclusiv ramurile industriei grele, transporturile, sistemul bancar și monopolul comerțului exterior. Predominanța sectorului de stat era asigurată. În vreme ce întreprinderile particulare reprezentau 88,5% din numărul total al întreprinderilor, ele erau foarte mici, angajații lor constituind doar 12,4% din forța de muncă industrială; ramurile industriale de stat cuprindeau 84,1% din forța de muncă; capitalul privat se infiltrase în comerțul cu amănuntul și cu ridicata sub forma comerțului particular, deși, în decursul anilor '20, unitățile de stat și cooperatiste au preluat conducerea în comerțul cu amănuntul. Terenul propice pentru întreprinderea liberă, capitalul particular și tendințele antisocialiste era la sate, unde 100 de milioane de țărani culegeau roadele revoluției agrare pe loturi de pămînt mici, al căror număr a ajuns la 25 de milioane.

În ultimele sale cinci articole, Lenin a formulat programul perioadei de tranziție. Acesta se întemeia pe o singură presupoziție socio-politică fundamentală: în republica noastră sovietică ordinea socială se bazează

pe colaborarea dintre două clase: muncitorii și țăranii. El avertiza că o ruptură între aceste două clase „ar fi fatală Republicii Sovietice". În mod evident, era vorba de adaptarea teoretică a marxismului la structura de clasă a unei țări agrare înapoiate.

În celebrul său studiu *Despre cooperație* Lenin susținea că pentru a face să funcționeze alianța dintre muncitori și țărani, țăranul trebuie atras cu precauție și răbdare. El conchidea că forma cea mai adecvată de a combina interesul particular cu legile de stat erau cooperativele, cărămizile cu care se construia socialismul sovietic, cooperativele „care permiteau fiecărui țăran în parte să participe la această construcție." [6]

Nikolai Ivanovici Buharin a fost cel care a dezvoltat mai departe această din urmă idee. El amintea că în societatea feudală burghezia în curs de apariție avea o bază autonomă în noile orașe unde putea să se dezvolte independent, deși în opoziție cu clasa moșierilor feudali, pentru a-și crea propriile fundamente materiale, tehnice și culturale și pentru a-și dezvolta elita administrativă. Astfel, burghezia devenise o clasă conducătoare cu o organizare eficientă în toate domeniile înainte de înfăptuirea revoluției ei politice. În schimb, proletariatului îi lipsea o bază economică proprie în societatea capitalistă; marea masă a proletariatului rămînea o clasă oprimată și exploatată din punct de vedere economic și cultural, în ciuda faptului că reprezenta în principiu un potențial cultural superior. Burghezia monopolizase nu numai mijloacele de producție, dar și pe cele de educație, lucru pe care clasicii ar fi trebuit să-l ia mai serios în considerare cînd au estimat rolul proletariatului în revoluție. Buharin conchidea că proletariatul poate să „distrugă vechea orînduire", dar că nu se poate „maturiza ca forță organizatoare a societății" decît în perioada dictaturii sale [7].

În vreme ce Lenin semnala pericolul unui stat birocratic, Buharin mergea și mai departe, exprimîndu-și temerea că „înapoierea culturală" a proletariatului ar putea permite să se nască „embrionul unei noi clase conducătoare". Fără îndoială, el nu utiliza noțiunea

de clasă în înțelesul ei marxist tradițional. El avertiza împotriva unei „noi clase conducătoare" bazate nu pe proprietatea particulară, ci pe autoritatea și privilegiul monopolist derivate din proprietatea naționalizată de stat [8]. Buharin, deci, punea bazele teoretice pentru cei care, mai tîrziu, aveau să susțină că birocrația de partid și de stat devenise noua clasă conducătoare în societatea sovietică.

Acumularea de capital și clasele

Pînă acum ne-am ocupat de problema proletariatului rus și de consecințele nereușitei lui de a juca rolul istoric pe care i l-a atribuit Marx. Să vedem acum ce s-a întîmplat cu celelalte forțe în timpul Noii Politici Economice și să examinăm lupta politică pe care au generat-o în rîndurile partidului bolșevic.

După 1921, economia părea să facă progrese, în special în sectorul agricol. Totuși, disparitatea crescîndă dintre prețurile industriale ridicate fixate de industria de stat și prețurile agricole scăzute a dat naștere la așa-numita *criză a foarfecelor*. În consecință, cererea de bunuri industriale a țăranilor a scăzut, bunurile industriale s-au adunat în stocuri, șomajul a crescut și, pe ici pe colo, au izbucnit în orașe o serie de greve amenințătoare.

Stînga începea să se strîngă în jurul lui Lev Trotki, care pleda în favoarea unei „ofensive industriale", cu Preobrajenski și Piatakov susținînd ideea unei dezvoltări energice și planificate a industriei. Avînd în vedere că industrializarea cere în primul rînd acumulare de capital (transformarea unei părți a surplusului economic în capital suplimentar, considerat de Marx ca indispensabil pentru construirea industriei), prima problemă care a iscat controverse brutale în cadrul partidului bolșevic a fost următoarea: cum și de unde să obținem acumulare de capital, cînd surplusul de care dispunem este atît de mic?

Preobrajenski, cel mai de frunte economist sovietic al anilor '20, a fost primul care a atacat frontal această delicată problemă. Pornind de la faptul că o țară socialistă nu dispune nici de pradă colonialistă, nici de împrumuturi mari sau de beneficii din credite străine, el a formulat legea *acumulării primitive socialiste*, sugerînd cu oarecare brutalitate necesitatea de a spori rapid capitalul industrial în defavoarea sectorului agricol.

Buharin, care oscilase pînă atunci în problemele NEP, a respins teoria lui Preobrajenski nu numai din raţiuni economice, ci și din raţiuni politice și morale. El i-a acuzat pe stîngiști că nu pricep nimic din noua învăţătură a lui Lenin despre blocul muncitoresc-țărănesc, susţinînd că politica lor va aliena țărănimea și va submina *smicika* (alianța), punînd, astfel, în pericol, regimul. Și, pentru că el considera această problemă relevantă pentru toate țările agrare înapoiate, a adăugat că industrializarea bazată pe exploatarea țărănimii este greșită și din perspectiva revoluției mondiale. Deși Buharin era de acord că industrializarea sovietică trebuia să se bazeze în principal pe resursele interne și parţial pe un transfer din sectorul agricol (un transfer limitat și bine controlat, insista el), el punea accentul pe ideea că trebuie să se procedeze în așa fel, încît creșterea industrială să depindă de o tot mai largă piață de consum. Pe scurt, situaţia din industrie nu putea fi privită decît în legătură cu creșterea forţelor de producție din agricultură. Acumularea în industria socialistă nu se poate face multă vreme fără acumulare în sectorul agrar. Cu alte cuvinte, Buharin lega problema acumulării în primul rînd de creșterea producţiei agricole.

Astfel, problema acumulării are largi implicaţii sociopolitice asupra politicii de clasă. Deși recunoștea formal Noua Politică Economică a lui Lenin, Stalin a hotărît în cele din urmă să-și bazeze politica de industrializare rapidă pe acumularea provenită în principal din sectorul agrar. Accentul pus de el pe construirea unei industrii grele finanţate prin stoarcerea de la țărănime a unor sume foarte asemănătoare cu birurile a dus la intensificarea războiului de clasă, la „măsuri excepțio-

nale" recurente și la represiune crescută la sate. Buharin a atras atenția asupra unei potențiale tiranii latente într-o astfel de opțiune economică. El propunea, în schimb, modalități economice de stimulare a muncitorilor și de atragere a cooperării țăranilor, adică legalitate revoluționară în locul arbitrarului și coerciției. Partidul trebuia să renunțe la forță ca *modus operandi* și să utilizeze puterea de convingere în relațiile cu masele muncitoare. În această divergență fundamentală de politică economică erau implicate interese de clasă și, fără îndoială, deosebiri politice.

Pe măsură ce orientarea practică a partidului bolșevic din vremea Noii Politici Economice devia tot mai mult de la modelul clasic al lui Marx, pe la mijlocul anilor '20 a început în Rusia o discuție aprinsă despre natura și relațiile reciproce ale claselor existente implicate în revoluție. Cum marii moșieri și capitaliști fuseseră eliminați ca entități de clasă, scena socială se compunea din noua clasă muncitoare industrială care provenea de la sate, țărănime și reprezentanții Noii Politici Economice — noua burghezie. În ceea ce privește prima categorie, nu existau divergențe sau probleme teoretice grave, întrucît toți bolșevicii erau de acord, fără să intre în amănunte, că muncitorimea din industrie este clasa progresistă, purtătoare a socialismului. Exista un consens similar în privința negustorului adept al NEP, care practica comerțul și specula pentru „cîștig antisocial", fără limite prescrise în mod oficial. Acesta, împreună cu corespondentul lui de la țară, kulakul, făcea parte din noua burghezie.

Totuși, exista un grav dezacord privitor la problema diferențierii din cadrul țărănimii și la modalitatea aplicării vechii stratificări tripartite (țărani săraci, țărani mijlocași și chiaburi) în lumea satelor, transformată radical după 1917. Un document oficial din 1925 estima gospodăriile de țărani săraci la 45% din total, mijlocașii a 51%, iar chiaburii, la 4%. În mod special, ultima cifră era controversată, procentul de chiaburi variind între zero (unii susținînd că exploatatorii de la sate încetaseră să mai existe) și 14%.

În vreme ce simpatia Stîngii se îndrepta către țăranii săraci, Buharin susținea că obiectivul partidului nu trebuie să fie „egalitate în sărăcie" prin reducerea superstratului social mai prosper, ci prin ridicarea straturilor inferioare la un nivel superior. El amintea afirmația lui Lenin potrivit căreia țăranul mijlocaș devenise „figura centrală a agriculturii noastre", și oferea partidului trei argumente principale. În primul rînd, o dată cu distrugerea moșierilor și chiaburilor și cu reîmpărțirea pămîntului, țăranul mijlocaș devenise categoria majoritară la sate. Al doilea argument era de natură economică: economia țăranului mijlocaș constituia coloana vertebrală a agriculturii sovietice. Al treilea, de natură politică, susținea că loialitatea țăranului mijlocaș reprezintă pivotul în lupta pentru hegemonie la sate. El conchidea astfel: „Direcția fundamentală a politicii noastre constă în cîștigarea acestui strat social de partea puterii sovietice" [9].

Primul moment de avînt cultural

Toate datele disponibile arată că anii '20 și în special anii Noii Politici Economice au fost marcați de progrese sensibile în producție și de avîntul culturii. Între 1923 și 1926 s-a înregistrat o „creștere economică furtunoasă", producția industrială sporind în primul an cu 60% și în al doilea cu 40%. Producția industrială globală a crescut de la 2 004 milioane ruble în 1921 la 11 083 milioane ruble în 1926, depășind pentru prima dată nivelul din 1913. În agricultură, după foametea din 1921, recolta din 1922 a fost destul de bună, iar lipsa de alimente a încetat de a mai fi acută. De la 37,6 milioane tone de grîne în 1921 recolta a crescut pînă la 76,8 milioane tone în 1926, deci foarte aproape de cele 80 de milioane tone din 1913 [10].

Cel mai uimitor efect al anilor Noii Politici Economice l-a constituit probabil avîntul culturii în U.R.S.S. În cadrul autoritar al dictaturii unui singur partid, se configura un semnificativ pluralism socio-cultural

în care intelectualitatea începea să se alăture revoluției. Să ne aducem aminte, Lenin însuși subliniase cu mîndrie că primul guvern sovietic avea cel mai mare număr de intelectuali dintre toate guvernele europene. Birocrația centrală de stat, care punea în aplicare politica partidului, dispunea de o mare parte de angajați care nu erau bolșevici, funcționari cu experiență și specialiști de origine burgheză, dintre care mulți fuseseră opozanți ai revoluției. Chiar și în 1929, numai 12% dintre funcționarii de stat erau membri de partid.

Pe plan cultural și artistic, anii '20 au fost un deceniu cu realizări multiple și variate. Chiar în viața intelectuală a partidului, în presa de partid, în instituțiile academice și publicațiile de specialitate, cu dezbateri aprinse pe teme de economie, teorie socială, filosofie și știință, această perioadă a constituit o „vîrstă de aur a gîndirii marxiste în U.R.S.S." [11].

În ciuda emigrației culturale masive cauzate de revoluție, anii '20 au cunoscut o explozie remarcabilă a formelor și creativității artistice în aproape toate domeniile. Serghei Mihailovici Eisenstein, Konstantin Sergheievici Stanislavski și Vsevolod Emilievici Meierhold au revoluționat teatrul și filmul, punînd bazele unor noi școli în aceste arte. O mare diversitate de artiști își exprimau teoriile și viziunile în forme extrem de variate. Era o epocă de competiție pătimașă între artiștii care aderaseră la partid și „tovarășii lor de drum", o epocă în care a prosperat atît cultura națională cît și cea a minorităților, în care s-au reînființat revistele serioase și saloanele, în care au proliferat cercurile și manifestele culturale. Artiștii sovietici călătoreau prin capitalele Occidentului și se considerau părtași la avîntul cultural internațional. Mai presus de orice, era o epocă a experimentelor, cînd modernismul și avangarda culturală au cunoscut o spectaculoasă înflorire — chiar dacă ea a fost de scurtă durată — sub domnia îngăduitoare a avangardei politice.

Cultura din anii Noii Politici Economice este memorabilă în primul rînd pentru proza și poezia vremii. Printre nenumărații scriitori care și-au scris operele

majore în anii '20 s-au numărat Mihail Șolohov, Isaak Babel, Iuri Oleșa, Valentin Kataev, Konstantin Fedin, Serghei Esenin, Anna Ahmatova, Boris Pasternak, Vsevolod Ivanov, Evgheni Zamiatin, Leonid Leonov, Boris Pilniak, Mihail Bulgakov, Osip Mandelștam, Mihail Zoșcenko și Vladimir Maiakovski. Lista ar trebui să fie mult mai lungă, un adevărat catalog al marilor scriitori sovietici, dintre care mulți vor pieri, fizic sau artistic, după NEP.

Eisenstein, Dziga Vertov, Vsevolod Pudovkin și Al. Dovjenko au fost pionierii cinematografului modern. Spectacolele experimentale ale lui Stanislavski, Meierhold și Aleksandr Tairov au revoluționat teatrul, în vreme ce Vladimir Tatlin, Aleksandr Rodcenko, Kazimir Malevici, Lazar Lissitzky, Ilya Gințburg, frații Vesnin și Sternberg, fără să-i mai amintim pe Kandinsky, Marc Chagall și alții care au fugit în Occident, au contribuit la crearea picturii moderne, a arhitecturii și design-ului, atît în Rusia cît și în alte părți ale lumii.

Privind retrospectiv, perioada de inovație creatoare din anii '20 în arta și cultura sovietică va rămîne un capitol important în istoria culturii universale.

Atragerea intelectualilor burghezi

Pentru a înțelege mai bine evoluția claselor sociale în istoria sovietică, este esențial să evidențiem faptul că agentul social al revoluției culturale din anii '20 a fost intelectualul de origine burgheză, uneori chiar de origine aristocratică, care, din diverse motive, se hotărîse să se alăture revoluției.

Lenin arătase cu mai multă vreme în urmă că, începînd cu fondatorii socialismului științific, Marx și Engels, și continuînd cu atîția alți teoreticieni ai clasei muncitoare, cu toții proveneau din rîndurile intelectualității burgheze [12]. Ca prim-ministru, el era conștient că în Rusia post-revoluționară proletariatul nu era înarmat pentru a se situa în fruntea construcției eco-

nomice și culturale a noii societăți. Trebuia să se apeleze, așadar, la intelectualitatea burgheză.

La începutul anilor '20 partidul bolșevic făcea eforturi serioase de a atrage oameni de știință, ingineri și chiar foști proprietari și manageri de întreprinderi în activitățile de reconstrucție a țării. Anatoli Vasilievici Lunacearski, comisarul pentru cultură, a reușit să atragă scriitori, poeți și artiști, stabilind cu ei relații de muncă foarte bune. La rîndul lor, intelectualii s-au refugiat în masă în interiorul partidului, sperînd că ostilitatea și suspiciunea cu care fuseseră tratați de bolșevici vor scădea și vor dispare treptat.

Astfel, în cadrul politicii partidului s-a ivit o contradicție între obiectivele egalitare dictate de ideologia socialistă și necesitatea de a stimula talentul și profesionalismul, atribute esențiale în operațiunea majoră de modernizare a Rusiei înapoiate. Cum rezervele de talent și profesionalism — pe plan științific, tehnic și managerial — erau foarte mici, devenise din ce în ce mai clar că simpla coerciție nu este suficientă pentru a-i convinge pe oamenii de știință, pe ingineri și pe manageri să-și ofere serviciile unei economii în curs de industrializare rapidă, și nici pentru a-i determina pe tineri să se califice în meseriile specializate de care era nevoie. În 1931, Stalin a repudiat *uravnilovka* (principiul egalității) și a adoptat principiul performanței, introducînd pentru manageri, ingineri și personalul tehnic — atît de redus la număr — salarii și prime de cîteva ori mai mari decît cele ale muncitorilor. La aceste diferențe de venit se adăugau accesul preferențial la spațiul locativ, magazine și unități speciale de desfacere pentru aprovizionarea acestor categorii privilegiate cu alimente și alte mărfuri inaccesibile maselor. Stalin susținea că, urmînd o politică egalitară, un „muncitor necalificat este lipsit de stimulente pentru a deveni muncitor calificat" și socotea intolerabilă „ o situație în care un laminorist dintr-o uzină metalurgică nu cîștigă mai mult decît un coșar". Întregul lui discurs *Noua situație — noi sarcini în construcția economică* era pătruns de principiul performanței [13].

Simbolurile publice ale recunoașterii inegalității au fost reînființate sistematic, iar vechiul sistem al rangurilor militare a fost resuscitat, cu uniformele, decorațiile și ceremonialul adecvat, toate acestea pentru a accentua rangul, statutul și distanța dintre sus și jos. De asemenea, a sporit prestigiul învățămîntului teoretic, astfel încît în societatea sovietică a început treptat să apară o elită socială.

În același timp, în partidul bolșevic și-a făcut apariția o tendință diferită, chiar opusă. Un număr de artiști au fost condamnați în mod public și trecuți pe lista neagră; specialiștii și oamenii de știință burghezi erau adesea urmăriți și, în cele din urmă, siliți să fugă în Occident, reîmprospătîndu-se astfel prejudecățile antiintelectuale. În interiorul partidului bolșevic, dar și în afara lui, a apărut o doctrină antiintelectuală destul de puternică, numită *proletcultism*, doctrină care cerea crearea unei noi culturi proletare, ruptă total de tradițiile și valorile culturale rusești. Inițiatorii proletcultismului susțineau că arta și literatura trebuie să se axeze pe procesul producției industriale și pe viața din fabrici, avînd drept erou principal pe muncitor. Lenin a denunțat violent „cultura proletară", susținînd că o cultură nouă, socialistă, nu se poate construi decît pe baza cunoașterii întregii culturi umane dezvoltate de-a lungul secolelor și mileniilor. El a arătat că însuși marxismul nu putea fi elaborat fără cele trei mari izvoare ale sale: economia clasică engleză, socialismul utopic francez și filosofia germană — toate trei de origine burgheză [14].

Cu toate acestea, proletcultismul a supraviețuit și va continua să reapară în viața culturală sovietică sub diverse forme ca parte a ideologiei *ouvrierismului*, croită pe măsura scopurilor și gusturilor muncitorului manual. ARSP, Asociația rusă a scriitorilor proletari, a dus pînă în anii '30 o campanie josnică împotriva unor scriitori ruși de primă mărime care continuau marea tradiție realistă a literaturii ruse.

Colectivizarea forțată și țăranii

În 1928—1929 Stalin a lansat „marea schimbare", o întoarcere drastică de la politica pragmatică anterioară bazată pe studiul atent al legilor economice care operează în perioada de tranziție, la „revoluția de sus", care implica măsuri voluntariste pentru a impune industrializarea rapidă în vederea construirii socialismului cît mai repede posibil.

Lui Stalin nu-i păsa prea mult de diferențierea gospodăriilor țărănești individuale de la sate, problemă socială care generase controverse atît de aprinse în partidul bolșevic. Obiectivul lui principal era colectivizarea întregii agriculturi și, implicit, distrugerea tuturor gospodăriilor individuale. În această privință, el se baza pe o veche convingere a bolșevicilor despre sanctitatea doctrinară și superioritatea economică a producției agricole pe scară largă. În acest fel, disputa a fost transferată asupra găsirii modalităților cele mai adecvate de a-i orienta pe țărani către agricultura socializată.

Deși discuția era tulburată de greutatea cu care țăranii se învoiau să-și cedeze gospodăriile individuale, de amenințarea foametei, de revoltele chiaburilor și de șantaj, precum și de lupta de clasă generală pe care Stalin o întreținea în climatul politic, opțiunea inițială a fost între *cooperative*, care funcționau pe baza cointeresării economice și pe relații de piață, și *colhoz* (ferme colective), în care accentul se punea pe organizarea producției prin mobilizare cvasi-militară („marșuri forțate" pe „frontul colectivizării") și prin competiție socialistă dirijată „de sus" — totul subordonat planului central. În fapt, Stalin considera că aceste ferme colective, colhozurile, trebuie să funcționeze ca niște întreprinderi de stat, producînd ceea ce le cere statul să producă și vînzînd statului cea mai mare parte a produselor lor la prețuri fixate de stat.

Cu toate că îl cita adesea pe Lenin, Stalin a inițiat o politică agrară dominată de nerăbdarea lui de a

înfăptui colectivizarea, de credința lui în puterea discreționară a actului administrativ și în mobilizarea partidului pe frontul agricol. În cursul acestui proces, el a reușit să-i elimine pe chiaburi și să-i distrugă ca clasă; s-a purtat brutal cu țăranii săraci, care doreau să se bucure de pămîntul proaspăt achiziționat promis de puterea sovietică, și s-a ridicat împotriva țărănimii mijlocașe, care producea grosul bunurilor agricole și dorea să-l vîndă la prețuri convenabile. Descoperiri recente au dovedit din plin că represiunea lui Stalin, care a însemnat deportarea și uciderea a milioane de oameni de la sate, i-a afectat în cea mai mare măsură pe țăranii mijlocași, chiaburii reprezentînd doar o minoritate neînsemnată.

Să amintim principalele evenimente ale luptei pentru colectivizare, așa cum au fost relatate de istoricul Roy Medvedev. În noiembrie 1929, existau aproximativ 10 000 de ferme colective, dar majoritatea erau cooperative mici, care înglobaseră 1 919 400 de gospodării, adică 1,6% din total. Membrii lor erau în marea majoritate țărani săraci; numai în cîteva sate și zone au intrat în fermele colective un număr mai mare de țărani mijlocași. Dar Stalin s-a grăbit să generalizeze aceste fapte izolate, prezentîndu-le ca fiind începutul unei schimbări cruciale. Afirmînd că „țăranul mijlocaș se înscrisese în ferma colectivă", el cerea colectivizarea totală. În realitate, majoritatea țăranilor mijlocași oscilau încă, în vreme ce chiaburii nu fuseseră neutralizați și izolați de țăranii mijlocași, în special cei mai prosperi dintre ei [15].

Caracterul pripit și voluntarist al deciziei lui Stalin se vădește în faptul că primul plan cincinal (1929—1933) nu prevăzuse colectivizarea totală și, ca atare, nu fuseseră pregătite resursele materiale și financiare necesare pentru organizarea sutelor de mii de ferme colective. Contrastul dintre discursul aparent rațional și ordinele impulsive date aparatului de partid, con-

trast atît de caracteristic pentru liderii comuniști de tip voluntarist, a apărut limpede într-o conversație pe care Stalin a avut-o în 1927 cu niște delegați străini, cărora le-a declarat: „Colectivizarea completă nu va fi înfăptuită decît atunci cînd munca agricolă va fi reorganizată pe o bază tehnică nouă prin mecanizare și electrificare, cînd majoritatea țăranilor muncitori vor fi membri ai organizațiilor cooperatiste și cînd vor exista în toate satele asociații de natură colectivă" [16].

Măsurile violent coercitive menite să-i oblige pe țărani să intre în fermele colective i-au silit pe mulți dintre ei să-și omoare vitele. Numai în lunile februarie și martie 1920 au fost distruse 14 milioane de capete de vite; de asemenea, au fost distruse o treime din efectivul total de porcine și o pătrime din cel de ovine și caprine. Situația a început să se liniștească numai în martie 1930, ca urmare a publicării în ziarul „Pravda" a articolului lui Stalin *Ameţeala de pe urma succeselor*, pe care l-a scris la cererea Comitetului Central, care se temea de dezastru total și de foamete. Evident, Stalin afirma că răspunderea pentru greșeli aparține autorităților locale.

Totuși, dezastrul nu a mai putut fi evitat. În locul creșterii rapide a producției agricole totale prevăzute de planul cincinal, declinul a fost drastic, reprezentînd aproape 20% din 1928 pînă în 1933. Scăderea a fost bruscă, în special în privința numărului vitelor, care în 1933 reprezenta 65% din nivelul din 1913. Numărul animalelor de tracțiune, în special al cailor, a scăzut la mai mult de jumătate [17].

Trăgînd concluzii total greșite, Stalin a încercat să găsească o ieșire aplicînd măsuri coercitive și mai drastice, obligînd la predarea surplusului agricol și, acolo unde nu exista surplus, forțînd fermele colective să vîndă grînele de care aveau nevoie pentru nutreț sau pentru hrană. O astfel de politică a provocat prăbușirea disciplinei în muncă și furturi de grîne în masă, la care Stalin a răspuns cu teroare în masă, deportare în masă și Gulag.

Noua clasă muncitoare

Planul de industrializare al lui Stalin era un sistem de comandă, cu puterea de decizie centralizată la vîrf și cu alocare administrativă de resurse. În faza inițială a industrializării, cînd obiectivele planului erau destul de limitate — fiind vorba de crearea bazei tehnico-industriale —, acest tip de plan se dovedise eficient în stimularea creșterii economice. S-au succedat cincinale cu realizări spectaculoase. Este de ajuns să menționăm că rata creșterii industriale sovietice din anii '30 pînă la cel de-al doilea război mondial s-a dublat în faza inițială a industrializării. Desigur, creșterea era impresionantă din punct de vedere cantitativ, U.R.S.S. devenind cea mai mare producătoare din lume de petrol, fontă, oțel, ciment, cherestea, bumbac, lînă și altele. Totuși, productivitatea reală rămînea considerabil mai scăzută față de cea occidentală, după cum și calitatea produselor industriale era mult inferioară. Acest lucru se reflecta în nivelul de viață scăzut al muncitorilor sovietici și în venitul național pe cap de locuitor, care era de trei sau patru ori mai mic decît în Occident.

Din punct de vedere social, „marele avînt" al lui Stalin a avut drept rezultat o răsturnare gigantică. În mai puțin de două decenii, marea masă a populației a suferit schimbări importante în privința pozițiilor și rolurilor sociale, cu treceri în clase sau medii sociale deosebite, sau cu schimbări de slujbe; țăranii au devenit muncitori industriali, muncitorii au devenit funcționari sau și-au continuat studiile în școli și universități. Pe de altă parte, milioanele de țărani care rămăseseră la sate au trăit șocul colectivizării. Pentru a ține sub control acest impresionant flux social și pentru a domina haosul, Stalin trebuia să se bazeze pe cel mai sigur sprijin social de care dispunea: birocrația de stat, cu accentul pe „organe", sinonim al forțelor de securitate.

În primul rînd, industrializarea rapidă a avut ca efect emigrarea masivă dinspre sat spre oraș. Recensămîntul din 1933 arăta că aproape 56 de milioane de

oameni locuiau în centrele urbane, în special muncitori industriali. Cu alte cuvinte, aproximativ 30 de milioane de oameni se mutaseră de la sat la oraș, îngroșînd rîndurile forței de muncă industriale. Tocmai această nouă clasă muncitoare în curs de apariție constituia baza socială a partidului comunist în era stalinistă. Să ne amintim că atunci cînd și-a început marea acțiune de colectivizare Stalin putea conta în mod sigur pe cei 25 000 de muncitori industriali recrutați de partid pentru a merge la sate și a duce la îndeplinire colectivizarea.

Este adevărat, noua clasă muncitoare originară de la sate nu aducea cu sine o conștiință proletară călită în luptele aprige împotriva capitaliștilor, ci mai degrabă o conștiință țărănească în curs de a deveni proletară prin contactul cu fabrica și cu procesul industrial. Afluența către industrie era în mare măsură a țăranilor, care trăiseră o viață îngrozitoare la țară (Lenin o numea „idiotizare rurală"), și care acum pătrundeau în orașele pline de atracții, unde primeau slujbe și un statut social promițător. Cu toate că vremurile erau grele, alimentele puține și condițiile de trai inferioare, viața de la oraș nu suferea comparație cu ceea ce lăsaseră ei în urmă în zonele rurale. Mai mult decît atît, posibilități profesionale și educative fără precedent li se ofereau țăranilor dezrădăcinați care se angajau în noile unități industriale.

Ca toate procesele ample de mobilitate socială, nic acesta nu a fost lipsit de fenomene negative. Fluctuația masivă dăuna mișcării de industrializare. Muncitorii-țărani, dezorientați de noul lor mediu de viață, lipsiți adesea de alimente și de condiții adecvate de locuit, dezrădăcinați și neliniștiți, rătăceau în căutarea a ceva mai bun.

Cifrele din tabelul 1 arată că, în 1932, numărul persoanelor care își dădeau demisia era mai mare decît al celor care se angajau. Rezultatul a fost că Stalin a luat măsuri severe pentru descurajarea mișcării libere și pentru asigurarea unei oarecare stabilități în fabrici.

Întregul sistem al organizării muncii din vremea lui Stalin îmbina cointeresarea financiară cu măsurile coercitive. La începutul anilor '30, o serie de legi și schimbări din Codul Muncii stabileau sancțiuni severe pentru absenteism. Pentru a întări disciplina muncii în fabrici, articolul 47 din Codul Muncii prevedea că muncitorii care nu reușeau să-și justifice absența chiar și pentru o singură zi vor fi concediați fără nici o compensație. Un alt decret, din decembrie 1932, stipula că muncitorii care lipseau de la lucru vor fi evacuați din apartamente, dacă așa cerea conducerea fabricii. În 1939 o decizie a guvernului și a organelor centrale ale sindicatelor declara că „absența nejustificată" de la lucru va duce la trimiterea în judecată a celor vinovați și la „muncă de corecție" pînă la șase luni și mai mult într-un lagăr de muncă. Nu peste mult timp, aproximativ 5 milioane de oameni au fost trimiși în asemenea lagăre și angajați în construcții.

Ca și cum aceste măsuri stricte n-ar fi fost de-ajuns, în 1932 guvernul sovietic a reintrodus pașaportul intern, menit să țină migrația în orașe sub control și să stabilizeze forța de muncă. În general, însă, partidul încerca să atragă de partea sa noua clasă muncitoare. Cu toate că salariile au rămas mici, alimentele de bază erau subvenționate masiv de stat, care a păstrat cu încăpățînare aceste prețuri derizorii vreme de decenii întregi, în detrimentul producătorilor, adică al țăranilor. Milioane de apartamente cu chirie au fost construite pentru muncitori, iar serviciile publice (electricitatea, gazul, încălzirea, apa) au rămas foarte ieftine. Dacă la toate acestea adăugăm ceea ce se numea „salariul social", învățămîntul gratuit, asistența medicală, primele și biletele pentru stațiunile climaterice și vacanțe la Marea Neagră, începem să înțelegem stabilitatea socială a regimului în U.R.S.S.

Totuși, conducerea de partid nu putea menține stabilitatea și atomizarea socială decît în măsura în care oferea îmbunătățiri constante, fie și lente, ale nivelului de trai al clasei muncitoare. Partidul a continuat să promită muncitorilor o viață mai bună și a

formulat chiar ameliorarea continuă a condițiilor de viață materială și spirituală a muncitorilor drept o lege obiectivă a socialismului. De aceea, muncitorii sovietici întîmpinau cu profundă dezamăgire tot ceea ce ducea la înăsprirea condițiilor de viață materială, reacționînd cu violență la scumpirea alimentelor sau la alte măsuri de acest fel.

Reprimarea intelectualilor burghezi

După cum am menționat deja, un mare număr de intelectuali burghezi se alăturaseră revoluției în anii '20. Mulți specialiști care proveneau din clasele răsturnate de Revoluția din Octombrie lucrau acum în aparatul economic sovietic, în întreprinderile industriale, în instituții de cercetare științifică și învățămînt, în Gosplan* și în birouri de statistică. Pregătirea și experiența lor erau esențiale pentru gigantica operă de construire a socialismului într-o țară înapoiată.

În plus, în acei ani au venit să lucreze în U.R.S.S. un mare număr de specialiști și muncitori calificați străini; unii aveau contracte din partea unor companii occidentale pentru a contribui la ridicarea noilor fabrici și pentru a-i învăța pe colegii lor ruși. Alții erau voluntari idealiști într-o vreme în care Vestul suferea de șomaj în masă și cînd depresiunea (1929—1933) cuprinsese toate țările industrializate.

În același timp, atacurile împotriva rămășițelor capitaliste, anii de lipsuri de alimente și alte privațiuni materiale care afectau masele au condus la o reînsuflețire a acțiunilor contrarevoluționare ale unor organizații antisovietice, dintre care unele erau încurajate și subvenționate din Vest. Diverse tipuri de organizații monarhiste și burgheze, rămășițe ale principalelor organizații liberale din Rusia dintre 1905 și 1917, precum și centre revoluționare menșevice și socialist-revoluționare din străinătate, controlau unele comitete sub-

* Comitetul de Stat al Planificării.

terane din U.R.S.S. Aceste organizații antisovietice se bucurau de oarecare sprijin nu numai printre chiaburi și reprezentanții Noii Politici Economice, dar și în rîndurile intelectualilor și specialiștilor burghezi care lucrau în întreprinderile sovietice.

În vreme ce statul sovietic trebuia să ia măsuri aspre pentru suprimarea acestor acțiuni contrarevoluționare, Stalin a mers mult mai departe cu represiunea, încercînd să dea vina pe „specialiștii burghezi" pentru greșelile și eșecurile industrializării. Astfel, el și aghiotanții lui au început să-i discrediteze și să-i dezbine pe specialiștii burghezi, făcînd din aceasta o politică de stat. Adevărata natură a acestei politici a devenit evidentă în procesele politice înscenate la sfîrșitul anilor '20 și începutul anilor '30.

Totul a început în 1928 cu celebrul proces în „Afacerea Șahti". Acuzații erau ingineri din industria minieră. Ei erau învinuiți că ar fi organizat accidente în mină, că au legături criminale cu foștii proprietari ai minelor și că ar cumpăra echipament inutil din străinătate. Potrivit actului de acuzare, activitatea acestor dușmani ai construcției socialiste era finanțată de centre ale Gărzii Albe din Occident. Sentința a fost foarte severă: cei mai mulți dintre acuzați au primit de la patru pînă la zece ani închisoare, iar unsprezece dintre ei au fost condamnați la moarte prin împușcare. Dintre aceștia, cinci au fost executați, iar ceilalți șase grațiați.

Stalin a organizat o vastă campanie în jurul „Afacerii Șahti"; el afirma că „șahtiștii se află ascunși în toate ramurile industriei noastre" și că „daunele provocate de intelectualitatea burgheză constituie una din cele mai periculoase forme de opoziție la construcția socialismului" [18].

După această declarație, în întreaga Uniune Sovietică s-a declanșat teroarea împotriva specialiștilor burghezi. Au fost înscenate numeroase procese politice, în care acuzații erau nu numai ingineri, ci și istorici, economiști, oameni de știință, profesori și alții. Mulți au fost condamnați la moarte, iar alții la ani grei

de închisoare. Printre ei s-au numărat mulți savanți respectați, membri ai Academiei, precum Piotr Petrovici Lazarov, cunoscutul lingvist; V.V. Vinogradov, marele botanist; V.V. Jalanov, specialist de frunte în istoria științei și profesorul B.E. Raikov. Mulți dintre aceștia au fost reabilitați după cel de-al XX-lea Congres al partidului din 1956.

Represiunea a fost brutală în special împotriva scriitorilor, poeților și artiștilor. Prin anul 1935, discuțiile literare se transformaseră în epurări, excludere din literatură și, ceva mai tîrziu, chiar din viață. Este imposibil să enumerăm toți scriitorii arestați și distruși între 1936 și 1939: unele estimări ale numărului victimelor ajung pînă la o treime din numărul total al membrilor Uniunii. La adunările oamenilor de teatru, marii regizori Aleksandr Iakovlevici Tairov și Vsevolod Emilievici Meierhold au fost discreditați; cineaștii au urmat soarta lui Serghei Eisenstein și a lui Aleksandr Petrovici Dovjenko. Creatorii din toate domeniile au căzut victime represiunii: pictori, actori, muzicieni, arhitecți, cineaști.

Inițial, represiunea organizată de Stalin a avut un caracter profund de clasă și ideologic: oficialitățile din ministere, directorii de instituții și de fabrici și comandanții militari acuzați și condamnați la moarte sau la închisoare aparțineau în primul rînd intelectualității burgheze. Dar, pe măsură ce paranoia și cultul personalității lui Stalin luau proporții absurde, iar represiunea sălbatică începea să stîrnească proteste în rîndurile partidului, el și-a extins atacul împotriva cadrelor de partid și de stat, a unor vechi lideri bolșevici suspectați de rezistență la represiune, sau pur și simplu bănuiți că ar gîndi în mod critic. Distrugerea planificată și nemiloasă a militanților, care se aflaseră în primele rînduri ale luptei subterane a revoluției și a războiului civil, a fost cel mai înfiorător act al tragediei din anii '30. Punctul culminant al tragediei a fost asasinarea lui Serghei Kirov, liderul de partid din Leningrad. Ulterior, dintre cei 139 de membri și candidați ai Comitetului Central care au fost aleși la cel de-al

XVII-lea Congres, 98 de persoane, adică 70%, au fost arestate și împușcate. Lăsînd la o parte excesele criminale care au fost puse pe seama suspiciunii morbide și a paranoiei lui Stalin, masivele și sîngeroasele epurări din anii '30 erau menite să-i facă pe intelectuali să înțeleagă că promovarea lor inevitabilă în instituțiile și întreprinderile economice, sociale și politice sovietice nu le asigura rolul de clasă conducătoare: puterea intelectualității nu se putea exercita decît prin intermediul birocrației partidului conducător.

Ca toate celelalte strategii ale lui Stalin, și represiunea trebuia să fie legitimizată din punct de vedere ideologic. Andrei Ianuarevici Vișinski, inchizitorul credincios lui Stalin, era cel care cita adesea filosofia represiunii formulate de Stalin potrivit căreia dispariția claselor se va înfăptui „nu prin reducerea, ci prin intensificarea conflictului de clasă". Pentru ca această filosofie să funcționeze, Stalin însuși a adăugat la accelerarea măsurilor sale coercitive și la politica sa de sărire a etapelor un adevărat război împotriva tuturor claselor și grupărilor sociale care manifestau rezistență la „Măreața Operă".

Deschiderile inițiate de Hrușciov

Stalin a murit într-un moment în care economia sovietică intrase în declin. Unii economiști sînt de părere că numai după moartea lui s-a putut cunoaște situația economică reală. În 1961, economia sovietică a suferit primul ei mare eșec recunoscut oficial: creșterea industrială a scăzut la 4%. În același timp, Hrușciov a dezvăluit nivelul jalnic de performanță a ceea ce Stalin obișnuia să numească „cea mai avansată agricultură din lume". După patruzeci de ani de la revoluție, a doua mare putere mondială nu-și putea hrăni poporul.

Hrușciov considera prăbușirea ca fiind rezultatul strategiilor administrative coercitive ale lui Stalin și a luat măsuri imediate pentru a elimina unele din efectele

acestora. Lagărele de muncă forțată au fost desființate; penalizările severe din fabrici au fost abolite; sindicatelor li s-a acordat dreptul de a controla concedierile, normele, tarifele de salarizare ș. a. Totuși, noul sistem de management nu a însemnat descentralizare reală. Sistemul de planificare centrală a rămas puternic.

În politica agrară, Hrușciov părea să acționeze cu mai multă hotărîre. El a abolit în mod formal legea prin care colhozurile erau obligate să predea statului anual o mare parte din produsele lor la prețuri foarte mici; în schimb, statul a oferit prețuri mai mari pentru a stimula producția, și așa mai departe. În consecință, producția de carne, lapte și unt a crescut rapid. În mare, Hrușciov punea accentul pe două principii reformatoare: (1) necesitatea cointeresării materiale pentru stimularea producției și (2) ideea unei descentralizări parțiale a economiei.

Să vedem acum care au fost efectele sociale ale reformelor timide inițiate de Hrușciov. Pentru început, sistemul de muncă forțată impus de Stalin, bazat pe legea sa din 1940 de înghețare a tuturor posturilor existente în acel moment, a fost abrogat în 1956. Această lege declara „pensionarea la cerere" ca fiind o acțiune criminală și penaliza absenteismul prin „muncă de corecție". După un an de la revocarea legii, aproximativ 50% dintre muncitori își schimbaseră locurile de muncă. Începînd cu acel moment, fluctuația mîinii de lucru a început să oscileze în jurul procentului de 20% sau, după alte estimări, în jur de 30%. Deoarece managementul încerca să îndeplinească planul prin orice mijloace posibile și, deci, dorea ca muncitorii să rămînă la locurile lor de muncă, dreptul legal al muncitorilor de a se muta la fabrici care îi plăteau mai bine a constituit o sursă de creștere „spontană" a lefurilor. Din acest motiv, pentru muncitori păstrarea acestui drept fundamental a însemnat o luptă permanentă.

Totuși, impactul social al reformelor timide ale lui Hrușciov a fost mult mai larg; în fapt, tocmai acest

impact mai larg a contribuit la respingerea lor în final. Obiectivul reformei lui industriale era să reducă într-cîtva rolul planului central și, făcînd din eficiența economică sau din profitabilitate criteriul de performanță a întreprinderilor, să sporească inițiativa fiecărei întreprinderi în parte. Astfel, planificarea centrală rămînea predominantă în privința volumului de producție și a plafonurilor de salarizare, dar întreprinderile își puteau determina în mod autonom numărul de muncitori și nivelele salariilor. Sumele astfel economisite puteau fi transferate sub formă de prime de producție pentru recompensarea muncitorilor și a personalului administrativ. În consecință, întreprinderile și-au redus drastic numărul de lucrători, în unele cazuri chiar cu 50%, și-au îmbunătățit organizarea muncii și au oferit stimulente puternice muncitorilor rămași, pentru realizarea planului prin productivitate crescută și reducerea costurilor de producție. Aceasta a afectat negativ două straturi sociale majore: (1) birocrația superioară și de mijloc, care pierdea controlul asupra unităților economice și (2) muncitorii semicalificați, care simțeau că această reformă le amenință statutul, privilegiile și, fără îndoială, venitul și stilul de viață.

În schimb, forțele sociale care favorizau reforma se situau în acel segment al sistemului managerial care își datora puterea de decizie calificării profesionale mai degrabă decît afilierii la partid. Reforma promitea specialiștilor putere tot mai mare în viitor. Într-adevăr, în anii '60, sociologii sovietici au descoperit că beneficiarii reformei erau tehnicienii, inginerii și specialiștii a căror competență devenise decisivă pentru succesul întreprinderii. Muncitorii calificați și specialiștii erau interesați în progresul tehnologic neîntrerupt și în descentralizarea economiei pentru a obține sporuri de salarii și a-și vedea realizate speranțele de îmbunătățire rapidă a condițiilor de viață. Mai mult, ei nu aveau grija șomajului, în vreme ce muncitorii mai puțin calificați începeau să nu mai fie siguri de slujbele lor. Erau de mult apuse zilele cînd muncitorii calificați puteau, în condiții de criză de mînă de lucru, să-și mențină locul

de muncă asigurat pe termen lung sau să lupte pentru lefuri mai mari, schimbîndu-și locul de muncă [19].

Treptat, birocrații de partid și oficialitățile din ministere și-au unit forțele, începînd să opună rezistență reformelor în toate modurile posibile, inclusiv înscenînd procese pentru „crime economice" managerilor reformiști și inginerilor șefi. Dar fenomenul social mai puțin cunoscut, însă tipic pentru acei ani, era opoziția puternică față de reforme a muncitorilor semicalificați sau manuali. În primul rînd, dreptul de a-și părăsi slujbele ca singură modalitate de a obține salarii mai mari (fiind lipsiți de dreptul la grevă sau de cel de negociere colectivă) era anulat de șomajul incipient și de creșterea „armatei muncitorești de rezervă". În plus, ei nu mai puteau profita de pe urma normelor scăzute de producție, a primelor nejustificate, a dreptului de a veni mai tîrziu, sau de a nu veni deloc la lucru [20]. În consecință, interesele comune au cimentat o alianță neoficială între aparatul de partid și muncitorii manuali [21]. Această alianță a constituit baza socială a deciziei lui Brejnev de a abroga reformele lui Hrușciov și ale lui Aleksei Nikolaevici Kosîghin. Așadar, anii lui Brejnev au constituit epoca de aur a birocrației de partid și a muncitorilor manuali.

Mai tîrziu, a devenit evident că regimul Brejnev apăra interesele aparatului de partid și ale muncitorilor manuali împotriva noilor tehnologii care, în concepția acestor două categorii sociale, le amenințau poziția socială și privilegiile economice. Astfel, pentru a-și menține baza socială și politică, Brejnev a împiedicat efectiv introducerea pe scară largă a revoluției științifice și tehnice în procesul industrial sovietic.

Am discutat în altă parte [22], oferind mai multe detalii, opiniile critice ale unor economiști sovietici asupra modului în care sistemul s-a opus inovațiilor și progresului tehnic în anii '70. Nu voi menționa aici decît indicatorul cel mai important din punct de vedere social — productivitatea muncii. Studiind relația dintre noul echipament industrial introdus în fabrici și pro-

ductivitatea muncii, un economist sovietic a observat că în U.R.S.S. productivitatea muncii a rămas în urma noului echipament industrial. Oricare ar fi fost metodele de măsurare a productivității sovietice, concluzia a fost invariabil aceea că rata ei de creștere din anii '70, comparată cu cea din anii '50, descrește în intervale succesive pînă în punctul în care devine neglijabilă. Productivitatea muncii sociale la nivelul 7,75 în 1957—1960 a scăzut la 6,8 în 1967—1970, apoi la 4,6 în 1971—1975 și la 3,2 în 1976—1980 [23]. Acest ritm încetinit nu i-a tulburat, se pare, pe membrii aparatului de partid și a fost evident o sursă de satisfacție pentru muncitorul manual.

Al doilea moment de avînt cultural

Scurta perioadă culturală care a început în primăvara anului 1954 poartă numele romanului lui Ilya Ehrenburg *Dezgheţul*. Cartea împărțea lumea literară în două: de o parte erau cei care îi considerau pe literați ca fiind heralzii unei ere noi și fericite și, de cealaltă parte, cei care îi acuzau că ar fi deformat și subminat societatea sovietică. Era prima operă literară (și poate că ținea mai degrabă de jurnalism decît de literatură) care a prilejuit o reexaminare critică a trecutului. În afara acestei cărți, alte două evenimente artistice au marcat acea primăvară moscovită: *Simfonia a X-a* de Dmitri Șostakovici, despre care mulți spuneau că exprimă drama umană a celui de-al XX-lea Congres, și *Baia*, piesa lui Vladimir Maiakovski de la Teatrul de Satiră, care s-a bucurat de o primire entuziastă din partea publicului pentru vehemența extraordinară cu care denunța birocrația. Nici unul din aceste evenimente culturale nu ar fi fost posibil cu un an înainte. Exista sentimentul foarte puternic că, după o perioadă istorică lungă și întunecată, în societatea sovietică începea să se contureze un proces nou și promițător de schimbare.

Revelațiile lui Hrușciov privitoare la starea agriculturii au reprezentat un șoc pentru poporul sovietic. Nu fiindcă oamenii de rînd n-ar fi fost conștienți de criza de alimente. Dar, după două decenii de rapoarte oficiale optimiste despre succesele și progresele din producție, însoțite de cărți și de filme care arătau sate fericite și țărani entuziaști, această viziune cosmetică era brusc sfărîmată de o declarație venită de sus care admitea cu sinceritate starea jalnică a unei agriculturi ineficiente și rămase în urmă. Discursul lui Hrușciov a stîrnit o decepție profundă unei națiuni care primea pentru prima dată o explicație adevărată a crizei de alimente de care suferea poporul de zeci de ani. La Congresul Uniunii Scriitorilor, poetul Iașin își făcea autocritica pentru că nu atrăsese atenția asupra neajunsurilor din agricultura sovietică, cu toate că le văzuse cu ochii lui în regiunea Vologda. Cea mai severă critică adusă scriitorilor era că „sînt rupți de viață", că au pierdut contactul cu realitatea sovietică. „Arta începe acolo unde se descoperă realitatea", spunea un scriitor.

Trecerea bruscă de la literatura idilică despre fete care se îndrăgostesc de tractoriști, literatură ghidată de principiile „realismului socialist", este cel mai bine ilustrată de cazul ieșit din comun al lui Elizar Malțev. Romanul său, *Din adîncul inimii mele*, apărut în 1948, a cucerit publicul, vînzîndu-se în milioane de exemplare. Autorul a fost imediat aclamat ca scriitor de primă mărime, fiind inclus în manuale, citat ca model și invitat să facă parte din prezidiu la conferințe. Încercînd să-i explice succesul, un critic literar a spus că, după toți acei ani grei de război, povestea romantică a lui Malțev despre viața fericită într-un sat din îndepărtata regiune Altai era tocmai ce doreau cititorii sovietici. Dar, mai tîrziu, după ce Malțev a stat o vreme într-o zonă rurală și a descoperit cît de grea este viața la țară, a trecut printr-o criză sufletească și și-a reconsiderat opiniile. În cele din urmă, s-a hotărît să ia poziție în mod public împotriva realismului socialist și a celor două cerințe majore puse în fața scriitorilor:

aceea de a prezenta o societate care progresează fără conflicte *(bezconflikt)* și aceea de a pune accentul pe „germenii noului", adică trăsăturile umane și valorile comuniste.

Cea mai dureroasă decizie a lui Malțev — o decizie sfîșietoare pentru un scriitor — a fost aceea de a-și repudia romanul anterior, roman scris potrivit acestei teorii pe care acum o considera o „calamitate pentru literatură". Articolul său, publicat într-o revistă literară în anul 1953, a stîrnit o oarecare vîlvă. El scria: „Minciuna prin omisiune este mai rea pentru că este un act conștient". Peste noapte, răsfățatul regimului a fost ostracizat și forțat să plece împreună cu familia într-o regiune rurală îndepărtată și să ducă o existență modestă. Șapte ani mai tîrziu, Malțev a scris un nou roman, *Pătrunde în fiecare casă*, tot o poveste despre țărani. De data asta, însă, eroii lui sînt oameni adevărați: conflictele lor interioare, îndoielile și păcatele lor nu mai sînt trecute sub tăcere. Probatov, secretarul de partid din sat, este un comunist devotat a cărui voință puternică și spirit de sacrificiu nu exclud slăbiciunile și chiar greșelile, devenind un prototip care va influența portretele de comuniști din literatura sovietică. Pe scurt, sovieticul descris în nuanțe roz nu a fost înlocuit de sovieticul pictat în negru. Departe de a fi disident, Malțev denunța ipocrizia, corupția și înșelătoria pentru a contribui la combaterea lor. Este interesant că *Pătrunde în fiecare casă* a devenit un nou best-seller, apărînd în patru ediții succesive, ceea ce dovedea cît de mult se schimbase între timp starea de spirit generală.

O altă trăsătură a vremii a fost reabilitarea artiștilor și scriitorilor denigrați în timpul lui Stalin. Printre primii s-a numărat celebrul regizor de teatru Vsevolod Meierhold, care dominase teatrul sovietic în anii '20. Deportat de Stalin sub acuzația absurdă că ar fi întreținut relații cu servicii de spionaj străine, Meierhold a murit în Siberia.

Anul 1956 a fost anul în care s-au dezlănțuit multe pasiuni. La cel de-al XX-lea Congres al partidului,

Hrușciov a denunțat crimele și abuzurile lui Stalin, ceea ce a stîrnit vii emoții și dezbateri aprinse. Partidul era în fierbere. Prestigioasa revistă literară „Novîi Mir", sub conducerea lui Aleksandr Tvardovski, se afla în prima linie a bătăliei. Publicarea romanului lui V. Dudințev *Nu numai cu pîine* a stîrnit senzație. Era primul rechizitoriu literar al celor mai importanți birocrați de partid și, ca atare, a fost atît lăudat, cît și disprețuit. Chiar și Aleksandr Soljenițîn și-a putut publica cartea, *O zi din viața lui Ivan Denisovici*.

Cel de-al XX-lea Congres a reprezentat un punct de cotitură și pentru știința sovietică. Cibernetica a început să fie judecată la adevărata ei valoare. Congresul a reușit, de asemenea, să anuleze dogmatismul scolastic și rutina academică ce împiedicau inițiativa și creativitatea în cercetare. Intervenția partidului și administrației în activitatea științifică a fost condamnată, ceea ce a revitalizat lumea științei și a culturii.

În primul rînd, anii '60 au cunoscut o reevaluare impetuoasă a perioadei progresiste din anii '20, prin redescoperirea unor nume care fuseseră date la o parte: Isaak Babel și Eduard Bagritski în literatură; Konstantin Stanislavski, Vsevolod Meierhold, Evgheni Vahtangov și Aleksandr Tairov în teatru; Serghei Eisenstein și Aleksandr Dovjenko în film. S-a restituit astfel un prețios patrimoniu cultural.

Totuși, același motiv care l-a împiedicat pe Hrușciov să-și facă public discursul în care denunța crimele lui Stalin l-a obligat să renunțe la inițierea acelor schimbări structurale care se cereau în sistemul de planificare a economiei și în instituțiile de cultură și de artă. Motivul era rezistența aparatului de partid. În realitate, nu se poate spune că Hrușciov ar fi elaborat un plan coerent de schimbări în societatea sovietică, pentru simplul motiv că o revizuire radicală ar fi antrenat schimbări drastice în sistemul politic. Iar aceasta era călcîiul lui Ahile. Hrușciov nu era pregătit să meargă pînă la capăt pentru că rămînea un apărător tenace al puterii centralizate, pe care o practica cu siguranță și de care se bucura în fiecare clipă.

Această situație contradictorie se reflecta și în viața culturală și artistică a țării. Celebra „afacere Pasternak" a izbucnit în vremea lui Hrușciov: autorul, Boris Pasternak, a fost discreditat în presă, iar Premiul său Nobel fusese respins oficial ca făcînd parte dintr-un complot antisovietic. În campania sa împotriva formalismului și a gîndirii libere, Hrușciov ținea discursuri nu mai puțin brutale decît ale lui Jdanov.

Decizia lui Brejnev de a abroga măsurile de reformă economică a fost în mod necesar însoțită de o reacție conservatoare în domeniul cultural și artistic. Și, bineînțeles, reinstaurarea dominației și controlului aparatului de stat în economie și cultură era consolidată de eforturi sistematice de a-l reabilita pe Stalin.

Evoluția politicii de salarizare

Evoluția politicii salariilor în socialism este o poveste în sine. În urma Revoluției din Octombrie, partidul bolșevic a inițiat o politică a salariilor „perfect egalitară". Era o politică ușor de impus pentru că, oricum, nu exista mai nimic de cumpărat pe piață. Lenin a hotărît că venitul oficialităților nu trebuie să depășească pe acela al unui „muncitor competent". Comisarii primeau cîte 500 de ruble pe lună; diferențele de salarii au fost reduse, iar funcționarii guvernamentali primeau un salariu de 350 de ruble, adică cea mai joasă categorie de salarizare a muncii. În mod evident, sistemul egalitar nu funcționa. La 21 februarie 1919 s-a stabilit pentru prima dată printr-un decret o scară diferențiată a chenzinelor și salariilor. Decretul stabilea chenzina minimă la 600 de ruble și salariul maxim pentru personalul administrativ cu „înaltă calificare" la 3 000 ruble. Muncitorii supercalificați primeau de 3,5 ori mai mult la chenzină decît categoria cea mai joasă.

Decretul a stîrnit nemulțumiri în rîndul muncitorilor și dezacorduri în interiorul partidului. Deci Lenin a fost obligat să explice că industria nu poate funcționa fără specialiști. „Este imposibil ca o întreagă secțiune

a populației să muncească în virtutea unor măsuri coercitive", spunea el [24]. Foarte curînd, în aprilie 1919, un alt decret stabilea salariile „lucrătorilor politici cu responsabilități", în așa fel încît comisarii poporului, membrii Comitetului Central al Sovietelor și alți înalți funcționari urmau să primească 2 000 de ruble pe lună, ceea ce însemna abandonarea virtuală a „part-max"-ului, regula conform căreia un membru de partid nu putea primi o leafă mai mare decît aceea a unui muncitor. Ceva mai tîrziu, o serie de avantaje materiale nepecuniare au fost acordate celor „utili revoluției" și s-au mai instituit „prime în natură", fie sub formă de alimente, fie sub formă de produse ale unor anumite fabrici. Firește, asemenea produse ajungeau să fie vîndute la bursa neagră, dar nu contra cost, ci mai degrabă în schimbul altor bunuri.

La începutul anilor '30 Stalin, cuprins de o febră a industrializării rapide, a lansat un puternic atac împotriva așa-numitei *uravnilovka*, „principiul egalității". El susținea că fără diferențieri mari de venituri oamenilor le-ar lipsi motivația de a obține calificarea necesară și de a-și asuma responsabilitățile cerute de o societate în curs de industrializare rapidă.

După moartea lui Stalin, reformele economice modeste ale lui Hrușciov și Kosîghin au fost însoțite de o politică a veniturilor care menținea diferențieri semnificative între diversele categorii profesionale, mărind în același timp lefurile minime ale muncitorilor și ușurînd greutățile celor din categoria de salarizare minimă. În celelalte state socialiste, politicile de salarizare erau caracterizate de fluctuații între egalitarism și inechitate flagrantă. Comparațiile precise nu sînt posibile din cauza nivelelor diferite de dezvoltare atinse în perioade diferite de timp. În general, totuși, se observă că, pînă la începutul anilor '60, diferențierea în favoarea inginerilor și specialiștilor era evidentă (vezi tabelul 2).

În decursul întregii perioade „economice" în care industrializarea a propulsat intelectualitatea în categoria de salarizare superioară, această categorie socială

se mai bucura de o serie de compensații menite să-i asigure un statut privilegiat. În afara ratelor lor de salarizare de bază, numeroși ingineri primeau diverse prime și suplimente speciale, ceea ce a făcut să crească breșa dintre poziția lor economică și cea a altor grupări. De asemenea, mulți dintre ei se bucurau de anumite avantaje mai greu măsurabile, dar nu mai puțin prețioase, cum erau locuințele bune și posibilitățile de a călători în străinătate. Acest statut social privilegiat a început să capete și o semnificație politică pe măsură ce tot mai mulți ingineri și specialiști intrau în rîndurile partidului comunist. În Cehoslovacia, unde aproximativ 60% din membrii de partid fuseseră muncitori manuali în primii ani ai cîrmuirii socialiste, această cifră a coborît la 36% pe la sfîrșitul anilor '60. În Polonia lucrătorii nemanuali reprezentau mai puțin de 10% din membrii de partid în anul 1945; în 1961 ei formau aproape 43% din total. În Iugoslavia muncitorii și țăranii reprezentau aproape patru cincimi din numărul membrilor de partid în 1948, dar în 1957 ei reprezentau mai puțin de jumătate. Cifrele publicate de partid în 1967 arată că un număr tot mai mare de intelectuali specialiști se înscriau în partid.

Faptul că intelectualitatea ieșea în evidență ca fiind avantajată din punct de vedere social și material și că avea legături tot mai strînse cu partidul i-a determinat pe unii autori să o considere clasa dominantă în societate.

NOTE

[1] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, Moscova, 1961, p. 429.
[2] *Ibidem*, p. 431.
[3] V.I. Lenin, *Cuvîntare la Congresul serviciilor de învățămînt politic*, 17 octombrie 1921, în *Opere*, vol. 31, București, Editura Politică, 1965.
[4] N.D. Kondratiev și N.P. Oganowski, *Perspektivi razvitiya sel' skogo hozyaistva SSSR* (Perspectivele dezvoltării agriculturii în U.R.S.S.), partea a II-a, Moscova, Novaya Derevnya, 1924.

[5] Moshe Lewin, *The Social Background of Stalinism*, în *Stalinism*. Robert C. Tucker, New York, Norton, 1977, p. 111.
[6] Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, New York, Knopf, 1973, p. 142.
[7] *Ibidem*, p. 15.
[8] *Ibidem*, p. 143.
[9] *Ibidem*, p. 192.
[10] Alec Nove, *An Economic History of the USSR*. London, Pelikan, 1969, pp. 93—94.
[11] Leonard Shapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, New York, Random House, 1960, p. 343.
[12] V.I. Lenin, *What Is to Be Done?*, Moscova, Progress Publishers, 1947, pp. 31—32.
[13] I.V. Stalin, *Problemele leninismului*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1952, pp. 363—368.
[14] V.I. Lenin, *Despre cultura proletară*. București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 16.
[15] Roy A. Medvedev, *Let History Judge*, New York, Knopf, 1972, p. 83.
[16] *Ibidem*, p. 86.
[17] *Ibidem*, p. 90.
[18] *Ibidem*, p. 113.
[19] Vezi „Sovieţkaia Rossia", 22 iulie 1981; „Literaturnaia gazeta", 13 septembrie 1978; P.C. Bunih, *Stimulirovanie truda v razvitom soţialisticeskom obşestve* (Stimularea muncii în societatea socialistă dezvoltată), în „Soţiologhicheskie issledovania", 2, 1981, p. 30.
[20] Viktor Zaslavsky, *The Neo-Stalinist State*, New York, Sharpe, 1982, pp. 50—51.
[21] *Ibidem*, p. 51.
[22] Silviu Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, New York, Praeger, 1987. Vezi capitolul „The Turning Point: The Scientific-Technological Revolution".
[23] Vezi *Narodnoe Hozeaistvo SSSR* (Economia naţională a U.R.S.S.), Moscova, 1969, 1972, 1982. Vezi şi: I.I. Kravchenko şi E.T. Fadeer, *O soţial'noi structure sovieţkogo obscestva* (Despre structura socială a societăţii sovietice), în „Voprosî filosofii", nr. 5, 1966; N.N. Rutkevici, *Problemî izmeniia soţial'noi strukturî sovieţkogo obscestva* (Problemele schimbării structurii sociale în societatea sovietică), în „Filosofski nauki", nr. 4, 1968; O.I. Şkaratan, *Rabocii klass soţialisticeskogo obscestva v epohu naucinotehniceskoi revoliuţii* (Clasa muncitoare a societăţii socialiste în epoca revoluţiei ştiinţifice-tehnice), în „Voprosy filosofii", nr. 11, 1968; nr. 3/1969; S.A. Kugel, *Izmenenie soţialnoi strukturî soţialisticeskogo obscestva pod vozdeistviem naucino-tehniceskogo revoliuţii* (Schimbările structurii sociale şi societatea socialistă sub acţiunea revoluţiei ştiinţifice-tehnice), în „Voprosî filosofii", nr. 3, 1969.
[24] V.I. Lenin, *Raport la al VIII-lea Congres al Partidului*, în *Opere complete*, vol. 29, Moscova, pp. 178—179.

2. STRUCTURA SOCIALĂ ȘI REVOLUȚIA ȘTIINȚIFICĂ-TEHNICĂ

Diferențe în interiorul aceleiași clase

La cel de-al XXVII-lea Congres al P.C.U.S., conducerea lui Brejnev a fost aspru criticată că nu înțelesese importanța revoluției științifice și tehnice și nu luase măsurile necesare pentru a-i face față, impingînd astfel economia sovietică spre stagnare.

Într-o carte anterioară [1] m-am ocupat de cauzele economice și politice ale acestei stagnări. Aici îmi propun să studiez contextul ei social.

Să ne amintim mai întîi că, încă din anii '60, măsurile inițiate de Hrușciov pentru a face întreprinderile mai eficiente și mai profitabile au întîmpinat o puternică rezistență din partea muncitorilor manuali care considerau criza de mînă de lucru drept o amenințare la adresa privilegiilor de care se bucurau: norme de producție mici, lefuri stabile și prime, indiferent de nivelul performanței lor. În plus, ei nu mai puteau obține sporuri de salarii, schimbîndu-și locul de muncă. În schimb, tehnicienii, inginerii și specialiștii, a căror competență devenise decisivă pentru succesul întreprinderii, erau recompensați atît material, cît și din punct de vedere al prestigiului lor social.

În măsura în care a fost introdusă în industria civilă, revoluția științifică și tehnică a produs o schimbare semnificativă în forța de muncă. La sfîrșitul anilor

'50, proporția dintre cei superior calificați (ingineri și specialiști) și muncitorii manuali era 36 : 64, iar la sfîrșitul anilor '70 scorul devenise 59 : 41* în favoarea celor cu pregătire intelectuală [2].

Și în țările est-europene s-au petrecut mutații în forța de muncă, începînd cu țările cele mai dezvoltate. În Cehoslovacia anului 1959, aproximativ 54% din cei care lucrau în industrie aveau posturi pentru care se cerea pregătire profesională superioară, și numai 18% erau necalificați. În 1970, procentul de muncitori super-specializați a crescut la 61%, în vreme ce acela al muncitorilor necalificați a scăzut pînă la 14%. În Germania de Răsărit procentul muncitorilor superior calificați în anii '70 era atît de ridicat, încît practic nu existau muncitori necalificați. În Ungaria, mutația a fost foarte rapidă: din 1960 pînă în 1970 proporția de muncitori necalificați scăzînd de la 38% la 19%, în vreme ce proporția de muncitori calificați a crescut de la 62% la 81%. Totuși, numărul muncitorilor manuali a rămas mare în Bulgaria (40%), în România (35%) și în U.R.S.S. (35%) pînă în anul 1980 [3].

Astfel, apare o contradicție de interese între muncitorii manuali, al căror număr scade și al căror prestigiu social se deteriorează, și inginerii și specialiștii superior calificați, care devin tot mai numeroși și mai importanți.

Într-un studiu lucid și competent, G.K. Șaknazarov scria în 1974: „Pot apărea situații în care straturi sociale din cadrul aceleiași clase diferă mai mult unul de celălalt decît straturi aparținînd unor clase diferite" [4]. Un studiu sovietic publicat în Occident ajungea la aceeași concluzie: „Contrar retoricii oficiale despre omogenitatea socială crescîndă ...diferențele în interiorul aceleiași clase în Uniunea Sovietică devin mai substanțiale decît cele dintre clase" [5]. În 1987 sociologul sovietic G.E. Zboroski observa: „În privința parametrilor modului de viață ce țin de muncă și cultură, diferențele în cadrul aceleiași clase sînt mai profunde decît cele dintre clase diferite" [6].

* Sînt incluși aici și lucrătorii și agronomii de la fermele de stat, precum și tehnicienii.

În Ungaria, Oficiul Central de Statistică a publicat un studiu care l-a condus pe un sociolog la concluzia că „diferențele în interiorul claselor și straturilor sociale tradiționale sînt mult mai mari decît diferențele dintre aceste clase și straturi" [7]. Toate aceste comentarii contrazic conceptul oficial al unei clase muncitoare distincte și nedivizate, concept esențial pentru ideologia partidului comunist și pentru monolitismul său.

În anii '70, după ce reformele timide ale lui Hrușciov și Kosîghin au fost revocate, a fost reinstaurată vechea „corelație socială a forțelor". Muncitorul manual se afla din nou în vîrf. Sociologii sovietici au descoperit că inginerii și specialiștii erau în mare măsură nemulțumiți de soarta lor și de politica economică a partidului. Un studiu axat pe doi indici — lefurile și condițiile de locuit — a ajuns la concluzia că cei cu pregătire superioară se consideră plătiți sub competența lor și că au locuințe necorespunzătoare. Cît despre muncitorii manuali, ei beneficiau de politica foarte răspîndită de a se distribui apartamente muncitorilor angajați în munci grele și inferioare [8]. Aceștia din urmă erau mulțumiți de ritmul lent al mecanizării și automatizării. În fapt, între 1965 și 1975, cînd noile tehnologii făceau să scadă numărul muncitorilor industriali în toate țările occidentale, volumul de muncă manuală cerut de industria sovietică a crescut cu 3,5%. În consecință, pe la sfîrșitul anilor '70, muncitorii manuali formau 35% din întreaga forță de muncă industrială din U.R.S.S.

Analizînd structura socio-profesională a societății sovietice contemporane, sociologii L.A. Gordon și A.K. Nazimova au observat că există trei tipuri tehnologice de producție: (1) producția pre-mecanizată, pre-industrială și incipient industrială; (2) producția industrială dezvoltată, cu linii mecanizate și (3) producția industrială științifică [9]. În aparență, ultimul tip denotă efectul revoluției științifice—tehnice moderne asupra producției. Autorii arată că fiecare dintre aceste trei tipuri conferă categoriilor socio-profesionale anumite

trăsături comune care influențează numeroase aspecte ale condițiilor de muncă și de viață cotidiană ale oamenilor. Tabelul 3 rezumă rezultatele cercetării lor. Cifrele arată că procesul de tranziție de la un tip incipient industrial de structură socio-profesională la o structură profesională dezvoltată din punct de vedere industrial nu se terminase încă la sfîrșitul anilor '70, nici măcar în mediul muncitoresc. Ceea ce reiese de aici este că cei implicați în producția industrial-științifică de la sfîrșitul anilor '70 reprezentau numai 13% din nucleul industrial al clasei muncitoare. Un alt punct important se referă la complexitatea muncii manuale. Cu toate că cea mai mare parte a acesteia este legată de producția pre-mecanizată și pre-industrială, sau cel mult de producția industrială, munca manuală își găsea locul — și încă unul justificat din punct de vedere tehnologic — în fazele tehnologice ulterioare, în special în producția de asamblare, și, în general, în etapele care utilizează mașini și instalații mecanice.

În general, datele statistice „arată în mod clar că anii '70 au cunoscut o încetinire considerabilă în evoluția structurii profesionale". În decursul anilor '60, proporția relativă a muncilor legate de revoluția științifică-tehnică a crescut cu aproximativ 50%; în muncile legate de informatică, proporția a crescut de la 7% la 10%, iar în servicii și învățămînt, de la 9% la 14%. În mod paradoxal, schimbările au fost mult mai lente în anii '70. Mîna de lucru din activitățile de informatică a crescut numai de la 10% la 12%; proporția mîinii de lucru din servicii și învățămînt a rămas practic neschimbată, ca și structura internă a profesiunilor industriale [10]. Să nu ne mirăm, deci, că în acei ani, după cum am observat mai sus, volumul de muncă manuală cerut de industria sovietică a crescut cu 3,5%.

Cu toate acestea, Brejnev nu a putut opri creșterea numărului de ingineri și specialiști absolvenți ai universităților și institutelor sovietice; nu putea nici interzice ministerelor și întreprinderilor să acorde un loc din ce în ce mai important în producție acestor angajați cu

pregătire superioară. După cum vom vedea, el a încercat, totuși, să încetinească procesul prin politica de salarizare și alte măsuri.

Consolidarea structurii de clasă

Stagnarea economică din anii '70 a fost însoțită de un intens proces de consolidare a structurii de clasă sovietice. Cercetarea socială de anvergură din acea perioadă arată că apartenența la o clasă anume tindea tot mai mult să devină ereditară: grupările de specialiști și birocrația de partid tindeau să se reproducă [11]. Situația aceasta era extrem de pronunțată în special în republicile sovietice unde cadrele intelectualității naționale se perpetuau prin auto-recrutare și „doar în mică măsură proveneau din rîndurile clasei muncitoare" [12].

Avînd în vedere că mecanismele de bază ale mobilității în sus sînt studiile superioare, sociologii sovietici observă că mulți muncitori calificați locuiesc deja în orașe mari și nu se pot muta cu ușurință în altele. Cît despre muncitorii obișnuiți, aceștia sînt handicapați la intrarea în universități; admiterea prin concurs prezintă avantaje substanțiale candidaților care provin din familii de specialiști sau de funcționari de partid. În societatea sovietică, scrie F.R. Filipov, „sistemele de învățămînt profesional, învățămînt secundar de specialitate și învățămînt superior nu sînt decît anexe ale structurii sociale existente. Fiecare domeniu al învățămîntului este legat de o clasă, de o grupare sau de un strat social corespunzător" [13].

Pe scurt, portretul politic al epocii Brejnev așa cum l-a descris Mihail Gorbaciov („sentimente conservatoare, inerție, tendința de a respinge orice nu se potrivea cu structurile convenționale și refuzul de a ataca problemele socio-economice de maximă importanță") [14] se reflecta destul de fidel în consolidarea structurii de clasă sovietice din anii '70.

Actorul principal al acestei structuri de clasă era muncitorul manual. Apărea, deci, firesc, ca o politică menită să mențină preeminența muncitorului manual în societatea sovietică să intre în conflict cu progresul și inovațiile tehnologice.

Cea mai izbitoare fațetă a acelei politici o reprezintă sistemul de salarizare din anii '70. Declarații oficiale făcute la Moscova observau că, în vreme ce în 1965, moment în care reformele se aflau în plină desfășurare, diferența de salariu între muncitori și specialiști (în special ingineri) crescuse la 46%, aceeași diferență coborîse pînă la numai 10% la sfîrșitul anilor '70 și începutul anilor '80. În plus, în industria construcțiilor și în ramurile industriei de mașini unelte, salariul mediu al unui muncitor îl depășise pe cel al unui inginer [15]. Academiciana Tatiana Zaslavskaia a arătat recent că mulți ingineri au renunțat la posturile lor pentru a deveni muncitori [16], iar „Literaturnaia Gazeta" menționa în mai 1987 mai multe cazuri ale unor ingineri care cîștigaseră aproximativ 200 de ruble pe lună și care s-au angajat ca muncitori calificați pentru a cîștiga între 250 și 260 de ruble pe lună.

În ciuda numărului mic de statistici privitoare la venituri publicate în anii '70, unele din studiile existente arată în mod clar că raportul dintre veniturile personalului ingineresc și tehnic și cele ale muncitorilor manuali a scăzut substanțial în epoca Brejnev [17].

După cum se poate vedea în tabelul 4, în 1979 inginerii și specialiștii cîștigau doar cu o cincime mai mult decît muncitorii din industrie și doar cu 4,3% mai mult decît cei din construcții.

Chiar și în Cehoslovacia a devenit manifestă subestimarea intelectualilor. În 1962 numai 25% din manageri și cadrele tehnice din întreprinderile economice aveau diplome universitare; în administrația de stat numai 29% din cei aflați în posturi de conducere erau absolvenți de universități, și chiar în institutele de cercetare și dezvoltare numai 3,7% din angajați aveau pregătire științifică — o politică socială aflată în contrast

izbitor cu nivelul învățământului din Cehoslovacia, după cum arăta autorul ceh Radovan Richta [18].

Susținătorii reformei criticau frecvent structura egalitară a veniturilor și propuneau un sistem de recompensare superioară a personalului calificat, esențial pentru modernizarea economiei. Ota Sik observa că „de-a lungul anilor și în special începînd cu 1959, s-a petrecut o nivelare din ce în ce mai dăunătoare a salariilor, nivelare care, la rîndul ei, a avut un efect nociv asupra progresului științific și tehnologic" [19].

Date fiind obiectivele reformei, nu este surprinzător faptul că opozanții reformei încercau să se prezinte ca apărători ai clasei muncitoare, denunțîndu-l pe Ota Sik ca fiind un apărător al economiei capitaliste. Antonin Novotný și asociații lui au căutat sprijinul muncitorilor industriali împotriva intelectualității. Privind în urmă, pare corectă presupunerea că unul din motivele pentru care muncitorii cehoslovaci nu s-au opus activ invaziei sovietice și instalării regimului Gustáv Husák a fost tocmai convingerea lor că reforma le amenința interesele. În fapt, înșiși reformatorii au recunoscut că egalitarismul se bucurase de „un larg sprijin intern din partea clasei muncitoare" și că, sub guvernul Novotný, „aceste clase își atinseseră scopul — egalitarism într-adevăr unic în sectorul venituri" [20].

Unii observatori occidentali au atras atenția asupra „nuanțelor antimuncitorești" ale campaniei intelectualilor și asupra „prejudecății de clasă" implicite în unele propuneri de reformă. De fapt, chiar înainte de „Primăvara de la Praga", începuse să se facă simțită presiunea forțelor intelectuale calificate pentru o diferențiere mai pronunțată în favoarea lor, presiune care a influențat politica de salarii a regimului, după cum se arată în tabelul 5.

Desigur, regimul Husák din Cehoslovacia a reinstituit și „corelația socială de forțe" anterioară, ameliorînd poziția relativă a muncitorului manual. După cum vedem în tabelul 6, leafa medie a muncitorului industrial în 1980 (2 723 de coroane) era foarte apropiată

de a savantului (2 987), iar leafa unui muncitor din construcții (2 983) era aproape egală cu a unui savant.

În Polonia, în vreme ce înainte de război aproape toți intelectualii cîștigau mai mult decît muncitorii manuali, în socialism politica salariilor a favorizat o egalizare a veniturilor între cele două straturi sociale. În mijlocul tabelului cu categoriile de salarizare din 1963 (venituri între 1 200 și 2 000 de zloți), cuprinzînd aproximativ 40% din mîna de lucru industrială, atît muncitorii manuali, cît și inginerii cîștigau aceeași sumă. În categoriile de salarizare mai mari de 2 000 de zloți, muncitorii manuali cîștigau 33,1%, în vreme ce inginerii și specialiștii 40,8%, ceea ce arată că și în categoriile superioare de salarizare, diferența între cele două grupuri era minimă. Concluzia a fost că lucrătorii mai puțin calificați primeau salarii prea mari, iar funcționarii de partid și de stat primeau și ei lefuri prea mari, chiar în mai mare măsură decît primii [21].

Tabelul 6 arată că, în timpul cincinalelor dintre 1970 și 1985, cînd retorica oficială din Răsărit proclama urgența asimilării revoluției științifice-tehnice, politica reală de salarizare îl favoriza totuși pe muncitorul manual. Dat fiind că nu dispunem de cifre pentru inginerii și specialiștii din industrie, comparăm salariile medii ale acestora din urmă cu cele ale oamenilor de știință, profesorilor și creatorilor de artă și cultură care, de regulă, sînt la același nivel cu ale tehnocraților.

Invariabil, salariul mediu din 1985 al muncitorilor din industrie și construcții este mai mare decît al savanților, profesorilor și artiștilor în toate țările Europei Răsăritene. Numai în două țări socialiste (Bulgaria și Cehoslovacia) leafa medie a oamenilor de știință era ceva mai mare decît aceea a muncitorilor manuali. Este semnificativ faptul că aceeași relație între cele două categorii (muncitorii manuali versus intelectualii) a fost menținută cu încăpățînare vreme de 15 ani în toate țările socialiste.

Într-o țară cum este Polonia, unde sociologii au relevat o tradiție puternică de respect social și de prestigiu

pentru intelectualitate — considerată a fi apărătoarea unității și conștiinței naționale — o asemenea politică a salariilor a fost practicată, evident, nu numai în detrimentul revoluției tehnologice, dar și împotriva unor valori naționale bine înrădăcinate. O anchetă socială a demonstrat o aparentă incongruență între modul în care oamenii privesc locul unei anumite categorii sociale pe scara prestigiului social și veniturile acelei categorii fixate de politica de partid. Un profesor polonez care cîștiga între 1 500 și 2 000 de zloți pe lună și o infirmieră (cu un venit de aproximativ 1 500 zloți) ocupau o poziție mai înaltă pe scara prestigiului social decît un turnător care cîștiga între 3 000 și 4 000 de zloți [22].

Dar forma extremă a acestei politici de clasă a fost cea din România. Între 1965 și 1971 am fost martorii unei etape tip Hrușciov, cu deschideri politice care anunțau o relaxare a metodelor autoritare, critica conducerii personale și promovarea conducerii colective, ceea ce a coincis cu un dezgheț cultural și cu condamnarea ingerinței administrative în artă. Punctul culminant al acestei etape a fost momentul în care Ceaușescu a dezavuat public intervenția militară sovietică în Cehoslovacia în anul 1968. În schimb, după 1971 a început o fază tip Brejnev, cu muncitorul manual devenit erou social, o tot mai severă conducere dictatorială însoțită de o reacție conservatoare în cultură și în artă, care a mers crescendo pînă în decembrie 1989. Politica anti intelectuală a fost aplicată pe o scară mult mai largă decît oriunde în Răsărit — de la politica salariilor pînă la toate domeniile învățămîntului, științei și activității artistice. Un inginer cu experiență de zece ani și cu o specializare în Marea Britanie în mașini de control numeric cîștiga 3 500 de lei pe lună; un altul, cu o specializare în Japonia în instrumente optice cîștiga pe lună 3 300 de lei, în vreme ce leafa medie a muncitorului din industriile cărbunelui, petrolului și mașinilor-unelte era de 4 000 de lei pe lună. Măsurile luate de stat pentru a degrada sau reduce activitățile culturale veneau

una după alta. Ele au început cu decizia de anulare a stipendiului special acordat celor mai de frunte savanți, membri ai Academiei, pentru a le înlesni grijile materiale zilnice. Apoi au fost reduse drastic drepturile de autor pentru cărți și articole științifice; au fost reduse la sînge subvențiile de stat pentru teatre (de la 70% la 30%), film, operă, orchestre simfonice și achiziționări de tablouri. Numărul studenților scădea cu fiecare an (181 200 în 1982; 174 000 în 1983; 166 300 în 1984 și 159 800 în 1985); între anii 1985 și 1989 nu s-a construit nici măcar o clasă pentru elevi. În contrast izbitor cu retorica oficială care ridica în slăvi virtuțile revoluției științifice-tehnice (unul din cincinale s-a chemat chiar „cincinalul revoluției științifice-tehnice"), toate canalele de informație asupra ultimelor descoperiri au fost practic închise — de la accesul la publicații periodice și cărți străine pînă la participarea oamenilor de știință și inginerilor români la conferințe și seminarii internaționale. Pe scurt, în România domina o politică de înghețare a structurilor prezente din domeniul economic, social și politic.

Tipic pentru această formă ultra-centralizată de putere era controlul asupra tuturor mijloacelor de producție, pentru a nu permite ca o parte a activității productive sau a inițiativei economice să încapă pe mîinile unor persoane individuale, astfel încît nici un segment al societății să nu fie independent de stat (vezi tabelul 7). În România chiar și țăranii particulari și gospodăriile individuale erau supuse unor reglementări ale planificării de stat. Chiar și forme de existență care rezistau cu îndîrjire la impactul sistemului — relațiile de familie, cele sentimentale și sexuale — erau supuse unor puternice presiuni pentru a se conforma valorilor și legilor oficiale. Realitatea este că în toate țările CAER diferențierea dintre muncitorii manuali și intelectualitate a fost redusă constant în anii '60 și la începutul anilor '70 (vezi tabelul 8).

Politica de consens social

Pentru a încerca să aplaneze conflictul social care fierbea în anii '70, puterea sovietică a urmat o strategie a consensului organizat, o strategie care cerea în fapt sacrificarea eficienței economice și a progresului pe altarul stabilității interne.

Sociologii sovietici au arătat că pentru făurirea consensului social în societatea sovietică, au fost folosite trei instituții de bază: școlile, armata și partidul comunist. Unii autori susțin că și întreprinderile închise constituie un agent major al socializării.

În primul rînd, școlile sovietice, împreună cu educația comsomolistă, îi îndoctrinau pe tineri de la o vîrstă fragedă în spiritul crezului marxist-leninist, al ideologiei sovietice și al valorilor societății socialiste. Trebuie să avem în vedere faptul că legitimitatea guvernării partidului comunist depindea în mare măsură de acceptarea de către popor a valorilor spirituale sus-menționate. Școlile constituie principalul agent de diseminare și popularizare a ideologiei sovietice oficiale, prin încercări sistematice de a concilia în mintea copilului asu a studentului această ideologie cu realitatea de toate zilele.

Serviciul militar în armata sovietică dura între trei și patru ani, termenul fiind mai scurt numai pentru absolvenții de universități. Începînd cu revoluția, armata a fost considerată ca un instrument major de socializare și transformare mentală, instrument esențial al puterii sovietice. Studii sovietice arată că armata, cu modalitățile ei de a impune conformitate completă și supunere totală față de superiori, constituia un model perfect pentru societatea sovietică. Ea cimenta una din legăturile fundamentale ale ordinii politice existente și restructura conștiința politică atît a țăranilor, cît și a muncitorilor.

Recruții intrau într-o relație afectivă puternică cu armata, relație bazată pe patriotism și pe cultul virtuților militare, dintre care unele sînt foarte prețuite în societatea sovietică. Pentru țărani, armata era princi-

pală cale de a părăsi satele și de a ajunge muncitori în marile orașe. Un studiu de pe la sfîrșitul anilor '60 arată că cel mult 30% din țăranii tineri se întorceau în sate după stagiul militar. De asemenea, armata era un mediu adecvat pentru a selecționa pe cei mai ambițioși și mai energici dintre tineri, adică pe aceia care puteau deveni lideri locali potențiali ai clasei muncitoare. O anchetă sociologică de la sfîrșitul anilor '60 a arătat că două treimi din subiecți se înscriseseră în partid în timpul serviciului militar [23].

În anii '70 un mare număr de muncitori cu calificări superioare, nemulțumiți de salariile și de statutul lor, au fost absorbiți de marea mașinărie a industriei militare. Aproximativ în aceeași perioadă s-au înființat întreprinderile închise, numite oficial „întreprinderi de regim", pentru că toți angajații erau supuși unor condiții speciale ca deținători de secret *(rejim sekretnosti)*. Pentru a se putea angaja într-o asemenea întreprindere, un muncitor trebuia să posede o autorizație de la securitate și să-și asume anumite obligații. Totuși, atracțiile pe care le oferă o întreprindere închisă sînt mult mai mari decît constrîngerile. Salariile sînt considerabil mai mari (cu cel puțin 30—40%) și, pentru că producția militară este supusă competiției (cu armamentul occidental), tehnologiile de vîrf sînt aplicate fără nici un impediment. Acest lucru are drept rezultat productivitatea superioară a acestor întreprinderi; ca urmare, și primele sînt mai substanțiale. Cazarea este asigurată și, ca stimulent suplimentar, se adaugă diverse alte beneficii — atît de importante într-o societate marcată de o criză cronică de bunuri. În egală măsură, și prestigiul social este mai mare, insuflînd salariaților întreprinderilor închise un sentiment de superioritate socială. Întreprinderile de acest fel au devenit astfel o modalitate importantă de a absorbi nemulțumirea muncitorilor cu înaltă calificare.

Ultimul factor, dar nu și cel mai neînsemnat, este partidul comunist. În vremea lui Stalin, calitatea de membru de partid atrăgea după sine privilegii materiale și sociale, precum și șanse de ascensiune socială, dar

acestea erau subminate de o lipsă de securitate fundamentală. Sub Brejnev, avantajele de a fi membru de partid nu mai erau „echilibrate" de riscurile și restricțiile pe care le implica un regim de teroare. Acum era vorba de „stalinism cu drept de pensie". Intrarea în rîndurile partidului a devenit, în special pentru tinerii muncitori, o condiție necesară pentru promovarea rapidă. În felul acesta, partidul a ajuns să numere aproape 20 de milioane de membri, reprezentînd cea mai omogenă secțiune a societății sovietice.

Într-o perioadă în care teroarea își pierduse eficacitatea în menținerea ordinii sociale, aceste trei instituții de bază — școala, armata cu industria militară aferentă și partidul comunist — s-au dovedit esențiale pentru păstrarea structurii puterii în U.R.S.S. Dar, tocmai de aceea ele constituie o forță conservatoare *rezistentă* la schimbare, și acest lucru trebuie reținut atunci cînd estimăm șansele de succes ale liniei reformiste stabilite la cel de-al XXVII-lea Congres al partidului din 1936.

Est versus Vest: competiția socială

De regulă, competiția Est-Vest se măsoară în termeni economici. Atîta vreme cît competiția privea gradul de industrializare, decalajul devenea tot mai mic pentru că în Est rata creșterii era mai mare. Socialismul ajungea din urmă capitalismul. Revoluția științifică-tehnică a stricat totul. În Vest, această revoluție a fost asimilată destul de bine, în vreme ce în Est sistemul nu a adoptat-o, și nu putea s-o adopte, decît cu multă greutate și risipă de resurse. Ca urmare, decalajul economic Est-Vest a crescut.

În fapt, aceste două faze destul de distincte ale competiției economice se reflectau în structurile sociale ale celor două sisteme; la rîndul ei, întîrzierea evoluției sociale în societățile est-europene a devenit un factor care a contribuit la eșecul lor în competiția anilor '70. Dacă studiem tabloul social, constatăm că în anii '70 evoluția socială din Est a rămas vizibil în urma celei

din Vest. Menținerea și consolidarea structurii sociale în țările socialiste s-au dovedit factori de frînare a întregului proces de dezvoltare.

În Vest, revoluția științifică și tehnică a accelerat trei procese majore: reducerea drastică a forței de muncă din agricultură, reducerea numărului muncitorilor din industrie și creșterea rapidă a salariaților din sectorul servicii. În Est, tocmai din cauza obstacolelor economice și politice pe care le întîmpina revoluția tehnologică, aceste trei procese sociale au fost grav întîrziate. Firește, trecerea de la un mod de viață predominant agricol și rural în cele mai multe țări est-europene la un mediu social urban-industrial a înregistrat ritmuri diferite, în funcție de diversitatea socială și pluralitatea culturală existente în această zonă geografică.

Stadiul dezvoltării sociale în momentul revoluției în fiecare țară est-europeană joacă și el un rol specific în determinarea vitezei cu care s-a produs această trecere. De pildă, Germania de Est și Cehoslovacia, care erau deja țări industrializate în 1945, dispuneau de cea mai mare proporție de forță de muncă industrială în anul 1970: 42,1% și, respectiv, 38,4% (vezi tabelul 9). Forța de muncă industrială din Germania de Est a crescut puțin în anii '70 (43,2%); în Cehoslovacia, urmată de Ungaria, forța de muncă în industrie a cunoscut un ușor declin în acest deceniu. În schimb, în Bulgaria, România și U.R.S.S., numărul muncitorilor din industrie a continuat să crească, într-un moment în care toate țările occidentale, fără excepție, înregistrau o scădere substanțială a forței lor de muncă industriale.

În agricultură, efectul revoluției tehnologice în Vest a fost mai pronunțat, începînd cu anii '60, pentru ca, pînă în anul 1980, să se ajungă la un număr minim de muncitori agricoli: 2,9% în Belgia, 2,6% în Marea Britanie și 3,6% în Statele Unite. Și totuși, după cum se știe, în decursul acestor două decenii, producția agricolă în Statele Unite și Europa occidentală a crescut atît de mult, încît aceste țări nu

mai știu ce să facă cu surplusul de grîne, carne și unt. În schimb, în Est, reducerea numărului de lucrători agricoli s-a produs foarte lent, în paralel cu scăderea ratei de creștere în producție. Pînă în 1980 majoritatea țărilor socialiste înregistrau încă între 20% și 29% populație activă în agricultură, cu excepția Germaniei Răsăritene (10%) și a Cehoslovaciei (14,2%), ceea ce ne aduce din nou aminte de faptul că ele aveau economii dezvoltate încă înainte de cel de-al doilea război mondial.

În sectorul servicii, considerat de Marx ca fiind cel mai bun indicator al progresului economic, dezvoltarea în Vest a fost uriașă, în vreme ce în Est ritmul a rămas modest în toate privințele. Și aici, Germania Răsăriteană și Cehoslovacia erau în frunte, urmate îndeaproape de Ungaria, datorită reformelor care încurajau atelierele și serviciile de reparații particulare. Statisticile în U.R.S.S nu reflectă dimensiunea reală a sectorului servicii, pentru că aici s-a folosit o metodologie de calcul diferită.

Valorile estimative oferite de Biroul de Recensămînt al Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE) pentru distribuția forței de muncă în cele trei sectoare ale economiei în cele mai importante țări occidentale sînt prezentate în tabelul 10.

Comentînd recent înființatul sector de servicii așa cum apare el ilustrat în acest tabel, Robert L. Heilbroner accentuează faptul că tendința de a prezenta sectorul servicii ca fiind compus dintr-un număr mare de proprietari independenți subestimează faptul că o proporție considerabilă a forței de muncă din acest sector se află deja în unități monopoliste sau oligopoliste: din aproximativ 44 milioane de oameni care lucrau în acest sector la începutul anilor '70, 13 milioane erau funcționari ai guvernului federal, de stat și local, 15 milioane în comerț și 4 milioane în finanțe. Dar, din 465 000 de societăți active, numai 29 de societăți cu sucursale controlează o cincime din capital: aproximativ jumătate dintre salariații din asigurări lucrează în primele 50 de companii de asigurări [24].

Este adevărat, fenomenul legat direct de revoluția tehnică privește afacerile tot mai rentabile ale unităților mici și noi — tendință numită *entrepreneurship*. Mai puțin de o treime din aceste mici unități operează în tehnologia de vîrf, mai ales electronica; restul sînt în întreprinderi care utilizează tehnologiile noi pentru promovarea clinicilor private de diagnostic și îngrijiri primare de sănătate, centre chirurgicale ambulatorii, restaurante, companii de închirieri, fabricanți de unelte manuale specializate și frizerii, sau pentru a sprijini acele instituții care se ocupă de instrucțiune școlară.

De fapt și în U.R.S.S. sectorul servicii s-a extins, chiar dacă acest lucru s-a produs într-un ritm mai modest: în ultimele două decenii rata creșterii în industrie a fost de 1,5 ori; în transport și telecomunicații, de 1,5 ori; în servicii (comerț, administrație publică, servicii zilnice, învățămînt etc.), de 2,1 ori. Din totalul forței de muncă de 79 milioane de persoane în 1985, 19 milioane lucrau în sectorul servicii [25]. Demnă de menționat aici este remarca a doi sociologi sovietici: cu toate că U.R.S.S. a devenit o putere industrială în anii '30, abia în anii '80 „țara noastră a devenit o țară industrializată în ceea ce privește compoziția populației". Ei mai adaugă că numai în deceniul acesta profilul socio-cultural și modul de viață al întregii populații au cunoscut o serie de schimbări legate de producția industrială dezvoltată [26].

Europa Răsăriteană: omogenitate politică dar diversitate socio-culturală

Pentru a înțelege mai bine evoluția socială și politică din Europa Răsăriteană, trebuie să ne întoarcem la originile sistemului internațional modern. Expansiunea puternică a capitalismului și formarea statelor naționale europene au favorizat dezvoltarea jumătății occidentale a continentului față de jumătatea răsăriteană. Condiții istorice favorabile au permis Vestului să devină

industrializat și bogat, în vreme ce periferia (Africa, Asia și America Latină) au rămas în cea mai mare parte zone agrare și sărace.

În Europa de Răsărit popoarele și naționalitățile — majoritatea aflîndu-se încă în focul luptei pentru afirmare națională — au rămas în bună măsură dependente de agricultură, cu puternice structuri feudale care s-au menținut pînă tîrziu în secolul XX. Totuși, în paralel cu clasa proprietarilor de pămînt, în majoritatea țărilor est-europene s-a dezvoltat o burghezie puternică și agresivă, care a început să lupte pentru putere. Ca atare, în aceste țări a izbucnit în anul 1848 o revoluție burghezo-democratică, sub impactul ideilor Revoluției franceze. Drept urmare, în țările mai avansate din Europa Centrală puterea a fost preluată de către capitaliști, în timp ce în altele, și în mod particular în România, la conducerea țării s-a instalat un fel de coaliție între moșieri și capitaliști. Astfel, în timpul celui de-al doilea război mondial, aceste națiuni clocoteau de conflicte sociale și naționale, fiind unite numai în dorința comună de a-și elibera țările de sub opresiunea germano-hitleristă.

Evoluția politică postbelică din Europa Răsăriteană poate fi împărțită în două perioade istorice [27]. Deocamdată voi spune doar că, în vreme ce în timpul războiului rece, guvernele est-europene împinse de motivații de clasă și ideologie, stăteau strîns unite în jurul Uniunii Sovietice, urmîndu-și cu fidelitate modelul și politica, în decursul celei de-a doua perioade, cînd considerațiile de ordin național și strategic au început să ia locul celor ideologice, forțele revoluționare locale din fiecare țară est-europeană au încercat să refacă socialismul în felul lor, conform condițiilor naționale și tradițiilor lor politice.

După ce am amintit parametrii istorici ai evoluțiilor est-europene, reies clar două trăsături dominante ale zonei: comunitate de interese politice, dar diversitate culturală. Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania Răsăriteană, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia erau pătrunse pînă nu demult de sen-

timentul unei identități definite în termenii ideologiei politice comuniste și ai sistemului socio-economic. Pe de altă parte, unele variabile sociale și culturale, inclusiv tradițiile politice, ne avertizează că avem de-a face cu o zonă geografică extrem de eterogenă, lucru evident chiar la nivelul evoluției sociale.

În momentul în care Stalin încerca să-și impună voința politică brutală asupra acestor națiuni, asemenea deosebiri naționale au condus la decizia Iugoslaviei, și mai tîrziu a Albaniei, de a se rupe de acest sistem regional.

În capitolele anterioare am menționat deja diferențele de structură socială care rezultau din nivelul de dezvoltare al țărilor est-europene. Alte variabile evidente trădează deosebiri între modurile de proprietate asupra pămîntului, între ratele de creștere și între originile etno-culturale și lingvistice, toate avînd o importantă influență asupra comportamentului forțelor sociale, atît între frontierele unei națiuni, cît și între națiuni. Din punct de vedere social, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că în Polonia aproximativ 85% din terenurile agricole sînt în proprietate particulară. În privința compoziției etnice, Iugoslavia este țara cea mai eterogenă din zonă, în vreme ce Germania de Est este cea mai omogenă. Între acestea, Cehoslovacia este compusă din două masive grupări etnice: cehii (65%) și slovacii (29%). În România există o însemnată minoritate maghiară și una germană în scădere (datorită emigrării masive), iar în Bulgaria o minoritate turcă.

În ceea ce privește religia, dominația bisericii catolice în Polonia este evidentă. În România și Bulgaria, confesiunea dominantă este cea greco-ortodoxă, în vreme ce în Ungaria, Cehoslovacia, Germania Răsăriteană și Iugoslavia coexistă bisericile catolică, protestantă și ortodoxă. În sfîrșit, din punct de vedere lingvistic, majoritatea țărilor din zonă sînt slave, România este latină, iar în Ungaria se vorbește o limbă fino-ugrică.

O anchetă comparativă privind regimul politic a relevat că variabilele politice (sistem de partid și conducere politică) erau comune tuturor țărilor est-europene,

spre deosebire de trăsăturile socio-culturale și economice care diferă de la o țară la alta [28].

Walter D. Connor, scriind despre statele est-europene pre-socialiste, notează că elitele sociale din statele balcanice interbelice (România, Bulgaria și Iugoslavia) se deosebeau de burghezia modernă din Cehoslovacia și chiar mai accentuat de aristocrațiile din Ungaria și Polonia, în sensul că erau lipsite de elementul ceh modern de industriași și antreprenori productivi, neavînd nici „legitimitatea" istorică a aristocrației. În general, în vreme ce formația predominantă a societăților balcanice era non-comercială și economia bancară a pătruns doar treptat în rîndurile majorității producătorilor de la țară (în România și Iugoslavia, marii moșieri), noile elite ale acestor națiuni nu împărtășeau disprețul pentru comerț ce caracteriza elitele aristocratico-intelectuale din Polonia și Ungaria [29].

Totuși, în ultimii ani, procesul de diferențiere socială a accentuat diversitatea socio-culturală, avînd drept rezultat distrugerea omogenității politice a societăților est-europene. În locul sistemului uni-partid dominant în Europa Răsăriteană, asistăm astăzi la apariția, în diverse moduri, firește, a unui sistem multipartit în toate țările din regiune.

Muncitorul manual: erou social

Peste tot în Europa Răsăriteană cursa pentru industrializare a adus cu sine schimbări însemnate în structura socială. Ca și în U.R.S.S., direcția principală a procesului de mobilitate socială a fost dinspre țărănime spre clasa muncitoare industrială și dinspre acestea două spre grupări de funcționari de partid locali și centrali, de funcționari de stat și de intelectuali.

În special în prima fază a industrializării — și anume, din 1950 pînă în 1960 — numărul celor care se mutau de la sat la oraș a crescut în Albania cu 145%, în Bulgaria cu 120%, în România cu 53%, în Polonia cu 46%, iar în Ungaria cu 49% [30]. Desigur, acest

proces a fost mult mai lent în Cehoslovacia și Germania Răsăriteană.

Pentru Europa Răsăriteană nu dispunem de prea multe statistici. În Polonia, unde încă din anii '60 s-a format o echipă puternică de sociologi, s-a inițiat în 1969 o anchetă privitoare la mobilitatea socială a consiliilor populare, organe alese ale guvernului la nivel local. Ancheta a relevat că peste 90% din membrii permanenți ai organelor executive ale consiliilor populare proveneau din familii de muncitori și țărani [31]. Un alt studiu realizat în 1964 de Academia Poloneză de Știință a arătat că 60,6% din managerii uzinelor industriale socializate proveneau din familii muncitorești, 18,6% erau de origine țărănească, 17,8% din familii de muncitori ne-manuali și 3% din alte categorii [32].

Procesul de migrație de la sat la oraș ridică multe probleme sociologice insuficient studiate. În primul rînd, în multe țări est-europene, spre deosebire de Rusia anului 1917, exista o clasă muncitoare destul de însemnată imediat după cel de-al doilea război mondial. În special în Cehoslovacia anilor '30 proporția lucrătorilor din industrie era deja 38%; în Ungaria, 24%; în Polonia, 19,4%; în România, Bulgaria și Iugoslavia, numai între 8 și 10%. Dar acest nucleu proletar a fost redus rapid la dimensiunile unei picături într-o mare de țărani care s-a revărsat înspre orașe în momentul în care s-a impus industrializarea socialistă. Cu toate acestea, trebuie să avem în vedere faptul că în Europa Răsăriteană antebelică puținii muncitori angajați în fabricile în curs de înființare erau relativ calificați, astfel încît salariile și nivelul lor de viață erau relativ înalte — pentru vremea aceea, oricum mult mai mici în raport cu Europa Occidentală. De aceea, grupul relativ restrîns de muncitori industriali antebelici care au rămas în fabrici după revoluție au suferit, de fapt, o deteriorare a condițiilor lor de viață în cele mai multe țări est-europene, atunci cînd s-a pus în aplicare noua politică a salariilor. Chiar și în Rusia, după cum

a arătat cu îndrăzneală sociologul sovietic O.I. Șkaratan, ca urmare a revoluției, venitul real al muncitorilor a scăzut cu 9,6% față de cel pre-revoluționar și, chiar după ce a fost lansată industrializarea, venitul acestei categorii a rămas mai scăzut față de octombrie 1917.

Inițial, muncitorii aceștia nu au protestat împotriva respectivei pierderi pentru că avîntul revoluționar era foarte puternic. Mai tîrziu, ei nu au mai putut face nimic în privința salariilor lor, fiind înghițiți de masa mare de țărani emigranți care s-au înrolat în forța de muncă industrială. Pentru noii-veniți condițiile de viață de la oraș însemnau o ameliorare substanțială. Mediul urban, cu toate deficiențele lui în materie de cazare și hrană, era incomparabil mai bun decît ceea ce cunoscuseră ei la țară. Siguranța slujbei de care se bucurau din clipa în care se angajau la fabrică, numeroasele posibilități care li se ofereau în materie de mobilitate socială, îngrijire medicală, învățămînt și noua experiență a aprovizionării la oraș — toate acestea au transformat noua clasă muncitoare nu numai într-o sprijinitoare loială a noii stări de lucruri, dar chiar într-un grup social cu interese legitime în continuitatea și stabilitatea acestei ordini. Comentînd acest fenomen social, un autor conchidea: „Nu se poate înțelege corect funcționarea rețelei de guverne socialiste din Europa Răsăriteană fără a încerca să pătrunzi semnificația diferită a culturii politice a grupului în discuție și fără a dovedi o înțelegere limpede a modului în care acest grup își vedea reușita și datoria personală față de revoluția victorioasă“ [33].

Ceea ce făcea din muncitorul manual de proveniență țărănească un erou social în Europa Răsăriteană nu era numai pasivitatea cu care accepta sistemul de salarii scăzute cerut de politica de acumulare pentru industrializare. Era vorba de cultura lui politică specială, atît de convenabilă regimurilor staliniste și neostaliniste. Secolele în care fusese exclus din viața politică îl învățaseră pe acest muncitor să nu recurgă

niciodată la lupta politică ca mod de rezolvare a problemelor lui. Nici libertatea presei nu constituia visul unor analfabeți. Și, bineînțeles, tradițiile satului nu-i inculcaseră nevoia libertății de organizare. Se poate spune, mai degrabă, că ceea ce au adus cu ei țăranii în viața de fabrică a fost siguranța comodă deprinsă într-o comunitate închisă și închegată. Chiar și suspiciunea lor spontană față de intelectuali — sentiment atît de frecvent la muncitorii de origine țărănească — era o trăsătură pe care liderii din Răsărit au ajuns s-o aprecieze și s-o exploateze pe plan politic.

Pe scurt, muncitorul manual de origine țărănească constituie baza socială ideală pentru partidul comunist modelat de Stalin. Incapabil de a exercita el însuși puterea, muncitorul manual simte nevoia unei „avangarde" care să exercite puterea în numele lui. Cultura lui politică face din el obiectul perfect al „revoluției de sus". La rîndul lui, faptul că regimul se bazează pe adevăratul muncitor industrial care construiește socialismul cu propriile-i mîini constituia o acreditare ideologică impecabilă prin care birocrația partidului conducător își dovedea legitimitatea politică.

În 1967, liderul stalinist al Cehoslovaciei, Antonin Novotný, înainte de a fi destituit de noua conducere reformistă, a apelat la sprijinul muncitorilor. Și în Polonia anului 1970 liderul Władysław Gomułka, aflînd că va fi destituit, dorea să adune muncitorii pentru a li se adresa, convins fiind că ei îl vor sprijini.

Totuși, după cum am mai arătat mai sus, condiția fundamentală necesară pentru a păstra loialitatea și sprijinul muncitorilor industriali era aceea de a le asigura îmbunătățirea continuă a nivelului de viață. În clipa în care această promisiune (atît de des reiterată în documentele de partid) nu este respectată, partidul se află în primejdie. Clasa muncitoare — și în primul rînd muncitorii de la șantierele navale din Gdańsk, Gdynia, Słupsk și Szczecin — a fost aceea care, în decembrie 1970, a intrat în grevă împotriva deciziei guvernului de a scumpi prețul alimentelor și de a îngheța

simultan salariile. Învățînd din această experiență, în 1979 guvernul ungar, înainte de a decide reașezarea drastică a prețurilor alimentelor, s-a consultat cu conducerea Sindicatelor; aceasta a sugerat o compensație sub formă unui spor al salariilor de 20%, ceea ce, în schimb, obliga guvernul să reducă investițiile. Această procedură explică desigur faptul că muncitorii maghiari au acceptat creșterile dureroase ale prețurilor alimentelor.

Predilecția lui Brejnev pentru clasa muncitoare l-a făcut să adopte o serie de măsuri menite să mențină statutul și rolul social al acestei clase în societatea sovietică într-un moment în care revoluția științifică-tehnică începea să-i amenințe pe muncitori. Una dintre cele mai importante măsuri în această direcție a fost în domeniul învățămîntului. Constatînd numărul crescînd al studenților din învățămîntul superior (universități și institute politehnice — de la 12 000 în 1940 la 3 860 000 în 1965 și 4 854 000 în 1975), Brejnev a decis să ofere elevilor în vîrstă de 15 ani, după școala de opt ani, o alternativă la formula școală generală—universitate, și anume o școală tehnică de doi sau trei ani care să califice muncitori pentru fabrici și munca în agricultură. Ca urmare, în anul școlar 1981—1982, 47,3% dintre elevi au fost îndreptați spre școli tehnice sau profesionale.

În 1977, ministrul sovietic al învățămîntului, M.A. Prokofiev, arăta: „Privit din punct de vedere istoric, învățămîntul superior a dominat pregătirea tinerilor pentru sfera muncii intelectuale. Acum este necesar să eliminăm această concepție. În condițiile învățămîntului obligatoriu pentru toată lumea, școala trebuie să pregătească elevii atît pentru universitate, cît și pentru școli tehnice și școli profesionale, pentru a lucra direct în fabrică sau în colhoz" [34].

Brejnev era în egală măsură alarmat de anumite tendințe în compoziția partidului comunist. În 1966 procentul de intelectuali din rîndurile partidului a crescut pînă la 35,6%, în 1971 la 41,1%, iar în 1977

intelectualii au devenit cel mai mare grup social din partid, reprezentînd 51,3% din compoziția acestuia. Din acest motiv, în vremea lui Brejnev s-a făcut un efort hotărît de a atrage cît mai mulți muncitori în partid, pentru a împiedica un dezechilibru care să favorizeze intelectualitatea. Brejnev a început să vorbească despre „reproletarizarea" partidului.

În sfîrșit, să aruncăm o privire asupra mobilității sociale în rîndurile clasei muncitoare din industrie. Mai întîi, după cum am arătat anterior, cea mai mare parte a muncii manuale este legată de producția mecanizată și incipient industrială și de munca cu mașini și instalații mecanice. Sociologul sovietic N. A. Aitov a studiat mobilitatea socială de la începuturile activității muncitorești (în 1950) pînă în 1970 și 1976. Rezultatele cercetării sale arată că, în vreme ce 5,6% dintre subiecți (muncitori, intelectuali, salariați nespecialiști și țărani cooperatiști) au trecut între 1950 și 1976 dintr-un grup social în altul, 29,7% au făcut același lucru între 1970 și 1976; astfel, incidența mobilității sociale a fost mai mare în acești ultimi cinci ani decît în întreaga perioadă anterioară de 25 de ani. De fapt, rata a fost de cinci ori mai mare.

În ceea ce privește mobilitatea între straturile clasei muncitoare, 58,8% din muncitorii calificați au rămas în acest strat; 10,5% au coborît înspre straturi inferioare ale clasei muncitoare; 3% au urcat, devenind muncitori cu înaltă calificare; 22,3% au trecut în alte grupări sociale ale populației urbane. Dintre cei care au început ca muncitori necalificați, doar 12,7% au rămas în această categorie; mai mult de jumătate (55,3%) au trecut în rîndul muncitorilor calificați, iar 12,7% au progresat spre intelectualitate sau spre stratul funcționarilor [35].

Putem deci trage concluzia că mobilitatea ascendentă este net superioară celei în sens descendent (datorate noilor tehnologii care nu pot fi asimilate) și că stabilitatea cea mai redusă se referă la muncitorii cu calificări inferioare sau necalificați.

Piața și structura de clasă

Pentru studiul schimbărilor din structura socială determinate de introducerea mecanismelor de piață în economia socialistă, cazul cel mai grăitor este Iugoslavia.

Imediat după război, ca urmare a schimbărilor rapide din infrastructura economică, puterea socială și materială a burgheziei și a clasei rentierilor a dispărut cu totul. Întreprinderile industriale și comerciale au fost naționalizate, rămînînd în proprietate privată doar unele mici magazine și ateliere. Au fost expropriate de către stat aproximativ 4 milioane acri de pămînt, aparținînd în cea mai mare parte bisericii catolice, băncilor și grupului etnic german; aproximativ jumătate din aceste terenuri au fost redistribuite țăranilor. În consecință, structura de clasă în Iugoslavia a urmat modelul obișnuit din celelalte țări est-europene. Distribuția veniturilor a prezentat o tendință egalitaristă, salariile medii ale inginerilor și specialiștilor ajungînd la sfîrșitul anilor '40 doar cu 25% mai mari decît ale muncitorilor manuali. Alimentele au fost raționalizate potrivit necesităților fizice determinate de ocupația individului, muncitorii manuali fiind favorizați față de salariații cu pregătire intelectuală.

Dar, începînd cu anii '50, după ce Iugoslavia a ieșit din blocul răsăritean, s-au pus în aplicare o serie de măsuri menite să orienteze procesele sociale către o altă direcție. Controlul central asupra economiei a fost redus substanțial și s-a introdus un sistem limitat de autogestiune muncitorească.

Totuși, sociologii au remarcat că, departe de a urma structurile sociale dominante în Occident, structura de clasă și distribuția generală a remunerațiilor se aseamănă mai degrabă cu cele din Europa Răsăriteană decît cu cele din Occident. Aici aș vrea să reamintesc un argument teoretic important al lui Charles Bettelheim, care respinge ideea potrivit căreia piața ar fi forța motrice care duce spre reinstaurarea capitalismului: „În realitate lucrurile nu stau așa. Totul depinde de modalita-

tea în care — fie că e vorba de economie planificată sau de economie de piață — sînt conduse activitățile, iar această modalitate depinde de relațiile de clasă, inclusiv de cele la nivel ideologic" [36].

Într-un studiu asupra reformei iugoslave se notează că principala „breșă" în sistemul de stratificare s-a produs în interiorul clasei muncitoare, confirmînd încă o dată constatarea că, într-o societate socialistă, diferențele din interiorul aceleiași clase devin mai importante decît cele dintre clase diferite. Astfel, una din consecințele reformei aplicate în Iugoslavia vreme de două decenii a fost erodarea treptată a structurii egalitare a veniturilor din anii '40. Eliberarea forțelor pieții produsese o tendință constantă de creștere a diferențierilor de venit, favorizînd, în special, grupurile sociale calificate și super-calificate. În vreme ce în 1951 intelectualii cu pregătire superioară cîștigau numai cu 25% mai mult decît muncitorii necalificați, prin anul 1961 ei aveau venituri de 3 1/3 ori mai mari. Și muncitorii calificați au obținut rapid salarii mai mari, consolidîndu-și avantajul atît față de muncitorii necalificați, cît și față de funcționari. De semnalat că șomajul rezultat din circumstanțe economice și competitive i-a afectat considerabil pe muncitorii manuali, în vreme ce inginerii și specialiștii și-au păstrat oarecum situația [37].

Totuși, cînd e vorba de poziții de autoritate în industrie, corelația de forțe apare altfel, reflectînd faptul politic fundamental că în Iugoslavia regimul se bazează în principal pe muncitorii manuali. Predilecția ideologică pentru muncitorii manuali se reflectă în legea care stipulează că aceștia trebuie să ocupe cel puțin 75% din locuri în consiliile muncitorești. Iar în sistemul iugoslav consiliile muncitorești se bucură de prerogative importante: ele răspund de angajarea tuturor salariaților, inclusiv a personalului intelectual și tehnic; ele au ultimul cuvînt în privința concedierii muncitorilor, în alocarea posturilor în uzină, în stabilirea normelor de producție și a sistemului de plată în acord, în distribuirea primelor etc. Este adevărat, cei care pre-

domină în consiliile muncitorești sînt muncitorii calificați, în vreme ce muncitorii semi-calificați sau inferior calificați au doar o mică reprezentare. Al doilea loc în consilii este ocupat de salariații intelectuali cu calificare superioară [38].

Un alt studiu a arătat că marea majoritate a comuniștilor din aceste consilii erau muncitori manuali calificați și mai puțin de 12% erau necalificați. Autorul conchide: „Există, așadar, o strînsă legătură între aristocrația muncitorească, partidul comunist și consiliile muncitorești, o legătură suficient de strînsă pentru a crea o imagine generalizată a lor în ochii muncitorilor necalificați" [39].

Sociologul Frank Parkin susține că grupul profesional care se află în frunte în ceea ce privește cîștigurile și statutul social, ca urmare a forțelor pieții, este cel al intelectualilor cu pregătire superioară. Cei aflați în pozițiile cele mai importante tehnice, creatoare, administrative și profesionale se bucură de anumite privilegii și avantaje care le conferă un statut favorizat în comparație cu alte grupuri, statut care nu este exprimat numai prin diferențele de venit. Acest grup social are, în general, acces la locuințe mai bune, dispune de mașini oficiale și proprietăți de stat, valută pentru călătorii în străinătate și alte avantaje suplimentare [40].

În societatea iugoslavă există o anume incongruență între clasa politică deținătoare a puterii și evoluția forțelor de clasă în societate, întrucît prima se bazează în principal pe muncitorii manuali, în timp ce cea de-a doua promovează intelectualitatea tehnică și creatoare. În termeni filosofici, prima este motivată în primul rînd ideologic, în vreme ce a doua este mai degrabă un fenomen obiectiv.

O idee teoretică importantă care se desprinde din studiile sus-menționate este că a pune la un loc intelectualitatea implicată în diverse activități economice și sociale și pe cei care ocupă posturi de conducere administrativă înseamnă a ignora diferența fundamentală pe care o creează puterea în societate, adică acea poziție de autoritate care separă cea de-a doua categorie de

restul societății. În esență, această greșeală o comit acei autori care susțineau în anii '60 că intelectualii din țările socialiste ar constitui deja clasa socială care deține puterea în aceste țări: „Dacă există o clasă dominantă în Europa Răsăriteană, aceasta se compune începînd cu anii '60 din intelectualitate în general mai degrabă decît dintr-o birocrație definită în sensul îngust al termenului", susțin doi autori unguri [41]. Putem, deci, să ne punem două întrebări legitime: în primul rînd, dacă intelectualitatea s-a aflat la putere în anii '70, de ce a formulat și implementat o politică care îl favoriza pe muncitorul manual în toate privințele, începînd cu salariile, în timp ce refuza inginerilor, specialiștilor și oamenilor de știință remunerația și rolul în societate potrivit cu contribuția lor decisivă la progresul țării? [42] În al doilea rînd, dacă intelectualii erau clasa la putere în Ungaria, de ce și-au părăsit cei doi autori țara?

Tabelul 11 arată că în Ungaria, exact în anii '60, cînd cei doi autori pretind că intelectualitatea devenise clasa dominantă, salariile și cîștigurile intelectualilor din sectorul tehnic au început să scadă. Pentru prima dată în istorie, o clasă dominantă a inițiat o politică de salarizare care se îndrepta împotriva propriilor ei membri, dacă ar fi să acceptăm concluziile cărții lor.

Este interesant că asupra acestei probleme nu se înțeleg nici autorii occidentali. Un autor găsește o „schismă [tot mai pronunțată] între membrii de partid recrutați din ce în ce mai mult din rîndurile intelectualității și elita de partid, care reprezintă oficialitățile cu normă întreagă" [43]. Un alt autor merge și mai departe cînd spune că „antagonismul principal" în societatea socialistă este cel dintre aparatul politic și administrativ de stat, care păzește efectiv și legal proprietatea socializată și acele grupări (intelectualitatea) a căror putere socială rezidă în faptul că stăpînesc calificarea, cunoștințele și acele atribute generale considerate esențiale pentru dezvoltarea forțelor productive și științifice din societatea modernă [44]. Pe de altă parte, un alt socio-

log arăta că intelectualii au o rată înaltă în ceea ce privește calitatea de membru de partid și că regulamentele instituționale din statul socialist implică efectiv intelectualitatea în funcționarea instituțiilor de stat. Pornind de la aceasta, el trăgea următoarea concluzie: „Este limpede că intelectualitatea trebuie situată în contextul aparatului de stat". Evident, întreaga strategie de dezvoltare și modernizare inițiată de socialismul de stat necesită calificarea și cunoștințele intelectualității și de aceea, se fac mari eforturi pentru a o integra în aparatul de stat [45]. Totuși, socialismul de stat este, atît politic cît și ideologic, devotat muncitorului manual și, ca atare, vine în conflict cu intelectualitatea: intelectualii sînt integrați în aparatul de stat doar în măsura în care ei își trădează clasa, acceptînd ideologia oficială care îl idolatrizează pe muncitorul industrial ca fiind factorul social dominant în societatea socialistă.

Pentru a rezuma, trebuie să facem o distincție netă între structura socială și clasa politică aflată la putere, precum și între individul care aparține unei clase sau unui strat social și individul care ocupă un post de conducere în guvern. Un muncitor care lucrează într-o fabrică este total distinct de muncitorul care devine secretar de partid la nivel local sau un membru al cabinetului ministerial. Același lucru este valabil și pentru un inginer din mină față de cel care devine ministru. De fapt, chiar despre asta este vorba în cartea de față.

NOTE

[1] Silviu Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, New York, Praeger, 1987.

[2] P.N. Fedoseev, *Revoluția științifică și tehnică și clasa muncitoare*, în „Rabocii klass i sovremennîi mir", nr. 1, 1986.

[3] L.A. Gordon și S.V. Klepov, *Clasa muncitoare în țările lagărului socialist*, în „Rabocii klass i sovremennîi mir", nr. 1, 1985.

[4] G.K. Şaknazarov, *Soţialisticeskaia demokraţia: Ţekotorîie voprosî teorii* (Democraţia socialistă: cîteva probleme teoretice), ediţia a 2-a, Moscova, Polizdat, 1974, pp. 56—57.
[5] Viktor Zaslavsky, *The Neo-Stalinist State*, New York, Sharpe, 1982, p. 45. Vezi, de asemenea, „Voprosî filosofii", nr. 5, 1971, p. 24.
[6] „Znanie", Moscova, nr. 6, 1987, p. 59.
[7] „Magyar hirlap", nr. 93, 1981.
[8] Zaslavsky, *op. cit.*, p. 55.
[9] L.A. Gordon şi A.K. Nazimova, *Structura socio-profesională a societăţii sovietice contemporane*, în „Soviet Sociology", 24, nr. 1, 2, 3.
[10] Zaslavsky, *op. cit.*, p. 54.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*, p. 57.
[13] F.R. Filipov, *Soţiologhiia obrazovaniia* (Sociologia educaţiei), Moscova, Nauka, 1980.
[14] Mihail Gorbaciov, *Discurs la Comitetul Central al PCUS*, 27 ianuarie 1987, Moscova, Novosti, 1987.
[15] Interviu cu L.A. Kostin, primul vicepreşedinte al Comitetului de Stat pentru problemele muncii, în „Pravda", 17 februarie 1987.
[16] Tatiana Zaslavskaia, *Factorul uman în dezvoltarea economiei socialiste şi echităţii socialiste*, în „Kommunist", septembrie, 1986.
[17] *The Soviet Economy toward the Year 2000*, editată de Abraham Bergson şi Herbert S. Levine, Londra, George Allen and Unwin, 1983, p. 337.
[18] Radovan Richta, *Civilizaţia la răscruce*, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p. 289.
[19] Ota Sik, *Czechoslovakia's New System of Economic Planning and Management*, în *Eastern European Economics*, toamna 1965, p. 22.
[20] Václav Muller, *The Price of Egalitarianism*, în „Problems of Communism", iulie-august, 1969, p. 48.
[21] W. Weselowski, *The Notions of Strata and Class in Socialist Society*, în *The Social Structure of Eastern Europe*, Bernard Lewis, New York, Praeger, 1976, p. 14.
[22] *Ibidem*, pp. 14—15.
[23] Zaslavsky, *op. cit.*, p. 31.
[24] Robert L. Heilbroner, *Business Civilization in Decline*, New York, Norton, 1976, p. 65.
[25] Fedoseev, *op. cit.*
[26] L.A. Gordon şi A.K. Nazimova, *op. cit.*, p. 52.
[27] Silviu Brucan, *East Block Economic Reform*, în „World Policy Journal", vara 1985, pp. 468—469.
[28] Arthur Banks şi Robert Textor, *A Cross Policy Survey*, Cambridge, MIT Press, 1963.
[29] Walter D. Connor, *Socialism: Politics and Equality*, Columbia University Press, 1979, pp. 39—40.

[30] Zygmunt Bauman, *Social Dissent in the Eastern European System* în *The Social Structure of Eastern Europe*, Bernard Lewis, New York, Praeger, 1976, p. 125.
[31] Krzystof Zagorsky, *Social Mobility in Poland*, în *The Social Structure of Eastern Europe*, p. 80.
[32] *Ibidem*, p. 82.
[33] Bauman, *op. cit.*, p. 128.
[34] David Lane, *Soviet Economy and Society*, New York, New York University Press, 1985, pp. 278—279.
[35] N.A. Aitov, *The Dynamics of Social Mobility in the USSR*, în „Soviet Sociology", 24, nr. 1, 2, 3, pp. 254—262.
[36] Charles Bettelheim, *On the Transition between Capitalism and Socialism*, în „Monthly Review", martie 1969.
[37] Frank Parkin, *Market Socialism and Class Structure: Some Aspects of Social Stratification in Yugoslavia*, în *The Social Structure of Eastern Europe*, pp. 34—35.
[38] *Ibidem*, p. 38.
[39] *Ibidem*, p. 40.
[40] *Ibidem*, p. 43.
[41] George Konrad şi Ivan Szeleny, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, New York, Harcourt Brace Iovanovich, 1979, prefaţă, p. XV.
[42] *Ibidem.*
[43] Anthony Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, Hutchinson, 1973, p. 249.
[44] Frank Parkin, *System Contradiction and Political Transformation*, în „European Journal of Sociology", 13, 1972, p. 50.
[45] David Lane, *The Socialist Industrial State*, George Allen and Unwin, 1976, pp. 94—95.

3. CONFLICT SOCIAL GENERAT DE REFORMĂ

Structura socială în socialism

Sociologii sovietici consideră de multă vreme că modul în care Stalin a descris societatea sovietică formată din două clase neantagoniste (muncitorii şi ţărănimea colectivizată) şi o pătură socială (intelectualitatea, cuprinzîndu-i pe toţi cei care nu depun o muncă manuală) este simplist şi nu corespunde realităţii. Cel dintîi punct pe agenda lor de lucru l-a constituit definirea unui cadru teoretic corespunzător pentru studierea structurii sociale actuale a societăţii socialiste, avîndu-se în vedere faptul că Marx a formulat definiţia claselor pe baza societăţii capitaliste.

Majoritatea sociologilor sînt de acord cu definiţia dată de Lenin: „Clasele sînt mari grupuri de oameni care diferă prin locul pe care îl ocupă într-un sistem de producţie socială determinat istoric, prin relaţia (în majoritatea cazurilor stabilită şi exprimată prin lege) faţă de mijloacele de producţie, prin rolul lor în organizarea socială a muncii, şi în consecinţă prin modul de obţinere şi partea din avuţia socială de care dispun“ [1]. Această definiţie oferea, în aparenţă, un cadru conceptual mai flexibil în analizarea structurii de clasă a societăţii socialiste.

Să vedem acum modul în care s-a aplicat această definiție în cazul Uniunii Sovietice.

Congresul unional în problemele structurii sociale, care a avut loc la Minsk în ianuarie 1966, este primul forum major în care schema simplistă a lui Stalin a fost reanalizată. V.S. Semenov, unul dintre specialiștii de frunte și cu o orientare destul de ortodoxă în problemele structurii sociale, a afirmat că: „schema actuală nu-i mai satisface pe oamenii de știință sovietici". În perioada de efervescență intelectuală din vremea lui Hrușciov, o serie de autori au introdus, cu evidentă precauție, o nouă terminologie în discutarea, la nivelul Uniunii Sovietice, a structurii sociale. Îndepărtîndu-se într-o măsură semnificativă de modelul social egalitarist omogen prezentat într-o manieră idilică în documentele oficiale, Zaslavskaia remarca: „Pozițiile sociale ocupate de diferite pături și clase în societatea socialistă pot fi reprezentate în principiu sub forma unei anumite ierarhii în care unele poziții sînt considerate superioare față de altele". Cu alte cuvinte, ea a definit cu precauție dar clar o structură socială în care grupurile sociale diferențiate pe verticală au fost aranjate într-o „scară a pozițiilor sociale" [2].

Un alt sociolog, O.I. Șkaratan, care și-a axat studiile pe inechitatea socială, a relevat existența în cadrul societății sovietice a unor „grupuri de oameni inegali din punct de vedere social și economic". El a afirmat că inechitățile sociale trebuie studiate „în scopul de a lupta pentru eliminarea lor" și a evidențiat faptul că inechitatea grupurilor sociale nu trebuie considerată doar ca o moștenire a capitalismului, ci și o urmare a reproducerii acesteia de către socialism [3]. Dar demersul cel mai promițător l-a constituit strădania de a trece de la cadrul conceptual al „unei societăți în care nu există antagonisme între clase și stratificare în cadrul claselor" (Ostrovski) la un studiu mai realist asupra grupurilor socio-profesionale — în număr de opt pînă la zece în unele anchete — și de a descrie diferențele dintre ele în ceea ce privește statutul economic, nivelul cultural, valorile îmbrățișate și stilul de viață.

Evident, noile abordări neconvenționale din anii '60 reflectau tensiunile, nemulțumirile și conflictele reale generate de profundele divergențe sociale care există în societatea sovietică. Dar să aruncăm mai întîi o privire asupra modelului standard al structurii sociale în Uniunea Sovietică (vezi tabelul 12).

Există cîteva probleme de definiție legate de categoriile sociale incluse în acest tabel. Atrage atenția absența aparatului administrativ, care, conform estimărilor oficiale actuale, reprezintă 15% din populația activă a U.R.S.S. Includerea angajaților din fermele agricole de stat în rîndul muncitorilor ridică o problemă teoretică. Evident, munca într-o fermă agricolă reprezintă un tip de producție diferit de munca industrială, iar clasicii marxismului leagă în mod îndreptățit clasa muncitoare de aceasta din urmă. Este adevărat, lucrătorii din fermele de stat sînt plătiți de către guvern, și în plus s-ar putea argumenta că multe din activitățile din cadrul unei ferme agricole (ale tractoriștilor, de întreținere și reparare a mașinilor agricole etc.) pot fi considerate industriale. Dar atunci de ce inginerii sînt incluși în aceeași categorie cu funcționarii, ceea ce ar putea să indice faptul că statisticile sovietice au adoptat diferențierea care se face în America între gulerele albastre și gulerele albe?

Sintetizînd dezbaterile și studiile publicate în ziarele sovietice în urma conferinței de sociologie de la Minsk, Zev Katz a elaborat o schemă a sistemului de stratificare sovietic în care identifică șase grupuri principale:

(1) *Nacialnikii* (conducătorii, șefii) — în esență grupul social conducător;

(2) Intelectualitatea — specialiștii cu pregătire superioară din diverse domenii de activitate;

(3) Funcționarii — angajații din domeniile serviciilor și industriei, care nu efectuează o muncă manuală și au un grad mai redus de instruire;

(4) Muncitorii manuali — variind de la cei cu o calificare superioară la cei necalificați;

(5) Țăranii din colhozuri — inclusiv personalul administrativ al cooperativelor agricole;
(6) Cei angajați în sectorul particular — fie ca mînă de lucru, fie proprietarii independenți ale căror venituri nu provin din sectorul de stat sau cooperatist.

Patru din aceste grupuri sînt considerate clase, iar două — funcționarii și cei angajați în sectorul particular — ca pături sociale, dată fiind lipsa unor determinanți de clasă suficient de „caracteristici" [4].

În opinia lui Katz, *nacialnikii* formează în mod clar o clasă separată, deși din punct de vedere al educației, salariilor nominale, prestigiului și al cîtorva alte caracteristici, ei nu sînt în general departe de intelectualitate. Ceea ce îi diferențiază pe *nacialnikii*, conducătorii politici, este funcția lor, care constă nu în producerea sau asigurarea unui serviciu esențial pentru populație, ci în controlul social asupra oamenilor. Walter Connor subliniază faptul că „nacialnikii nu reprezintă una din mai multe elite strategice, ci însăși clasa conducătoare, cea care monopolizează puterea efectivă". Ca grup social, continuă el, ei sînt conștienți de interesele lor comune, capabili și gata să le apere prin măsuri coercitive și normative și să controleze intrarea candidaților în rîndurile lor. Aceștia sînt *apparatcikii* și funcționarii de stat, de la Brejnev pînă la șefii din orașe și provincii, a căror putere, în opinia lui Boris Meissner, „constă în pozițiile pe care le dețin, în timp ce puterea intelectualității derivă din autoritatea și prestigiul inerente funcțiilor pe care le îndeplinește" [5].

Sînt de acord cu diferențierea explicită pe care Katz și Connor o fac între funcționarii politici care dețin puterea și intelectualitate. Într-adevăr, aceasta din urmă nu este angajată, ca clasă, în conducerea societății. Mai mult decît atît, în timpul lui Brejnev intelectualii au fost priviți cu suspiciune, nu numai în U.R.S.S., ci și în majoritatea țărilor din Europa de Est și cu atît mai mult în China. Totuși, există două puncte în care părerea mea nu concordă cu a lor: (1) *nacialnikii* sînt

un grup social conducător și nu clasa conducătoare; (2) în cadrul acestui grup social fac o distincție între conducere și aparatul de partid.

Clasă sau grup social

Un număr destul de mare de autori consideră birocrația de partid (sovieticii folosesc termenul de *apparat*) o clasă în sine. Cel mai cunoscut dintre ei, Milovan Djilas, susține că „noua clasă" este o clasă de proprietate. Noua clasă este „formată dintre cei care au privilegii speciale și avantaje economice datorită monopolului administrativ pe care îl dețin" și „Guvernul administrează și totodată repartizează proprietatea națională. Noua clasă, sau organul său executiv, oligarhia de partid, acționează ca proprietar și este, în același timp, proprietarul" [6], notează Djilas.

Sînt de acord cu prima parte a definiției, și anume că birocrația de partid acționează ca proprietarul mijloacelor de producție, dar nu am găsit în cărțile lui Djilas nici o dovadă că ea „este proprietarul". Într-adevăr, principalul neajuns al definiției sale constă în lipsa de determinanți economici ai acestei clase. Să examinăm acest aspect în detaliu.

1. Admițînd că scopul noii clase este de a obține avantaje materiale importante, dovezile arată clar că nu există o diferență prea mare între veniturile membrilor birocrației de partid și cele ale altor pături sociale bine plătite. Dimpotrivă, există numeroase dovezi că în U.R.S.S. artiștii, muzicienii și cineaștii cîștigă mult mai mulți bani decît persoanele cu funcțiile cele mai înalte din cadrul guvernului.

2. Birocrații nu au o bază economică proprie sprijinită pe proprietatea lor privată și prin urmare nu au un statut social bazat pe avere, nu au un loc stabil și sigur în procesul de producție sau în sistemul economic și posibilitatea de a trece asupra descendenților lor venitul, privilegiile sau statutul lor economic.

3. Veniturile birocraților nu sînt legate de cele ale claselor din societatea sovietică într-o manieră care să

le facă co-dependente, în sensul că ceea ce este pierdut de o parte să fie cîştigat de cealaltă. De fapt, evidenţa istorică arată că birocraţii din conducerea partidului sau a statului pot fi concediaţi, retrogradaţi sau înlăturaţi din funcţie în cadrul unor măsuri de amploare.

4. În final, în ceea ce priveşte determinantul politic al unei clase (şi anume relaţia faţă de puterea politică), recentele reforme din China şi U.R.S.S. prin care s-au redus numărul, rolul, autoritatea şi prestigiul birocraţiei de partid, demonstrează că nu poate fi vorba de o clasă conducătoare.

În concluzie, aparatul de partid nu este şi nu poate constitui o clasă. Cu toate acestea, de regulă, toţi cei care deţin poziţii de conducere în sistemul de stat socialist (guvern, administraţie, comandanţii militari şi forţele coercitive ale statului) sînt recrutaţi din cadrul aparatului. Astfel, aparatul este un grup social observabil şi distinct, cu o acţiune conjugată (unii îl numesc *nomenclatura)*, în societatea sovietică. Este format din oficialităţi de partid şi din cadrul guvernului, care conduc toate instituţiile de stat, fie civile sau militare, şi ar putea fi îndreptăţit descris drept grupul social conducător din Uniunea Sovietică. Membrii săi, cadrele, deţin funcţii de conducere economică şi tehnică şi funcţii de partid şi participă regulat la adunările de partid şi cursurile de îndoctrinare ideologică. Coeziunea grupului izvorăşte din relaţiile sociale speciale şi statutul membrilor săi, poziţia lor în structura puterii, salariile mari şi în special din accesul lor la o gamă largă de beneficii şi privilegii, toate combinîndu-se în a separa această elită socială de restul populaţiei. În 1980 se estima că numărul total de membri ai acestui grup (puterea centrală şi locală) se ridica la 250 000. Acest grup asigură funcţionarea unui mecanism administrativ care reprezintă aproximativ 15% din populaţia activă sau forţa de muncă.

În ceea ce priveşte intelectualitatea, ne-am ocupat deja de fluctuaţiile în atitudinea faţă de aceasta în societatea sovietică şi în ţările din Europa de Est;

vom examina rolul și funcțiile sale din ce în ce mai importante într-un capitol separat.

Următoarea pătură socială, funcționarii, reprezintă o categorie pe care Katz o consideră ca avînd un nivel inferior pînă la inferior-mediu de educație, venituri și prestigiu; ea este lipsită de viziune politică.

Muncitorii sovietici sînt considerați ca făcînd parte, în unele privințe, dintr-o categorie omogenă, în alte privințe, dintr-o categorie eterogenă. Salariile și nivelele lor de educație și calificare variază și, desigur, industria grea asigură mai multe avantaje decît industria ușoară sau a bunurilor de larg consum. Ceea ce îi leagă sînt elementele care țin de stilul de viață și „cultura clasei muncitoare".

Agricultorii din cooperativele agricole *(colhoznikii)* se află la baza societății sovietice. Aflați la un nivel inferior al ierarhiei puterii, veniturilor și calificării, dezavantajați virtual la toate dimensiunile stratificării, *colhoznikii* și în special muncitorii agricoli, formează un grup omogen datorită dezavantajelor comune.

În final, angajații particulari formează o pătură socială extrem de schimbătoare și diversă, care cuprinde servitori, traducători și dactilografi particulari, meșteșugari, mecanici și, desigur, speculanți. Aceasta este o pătură socială care se va dezvolta considerabil în perioada reformelor. În Ungaria, de exemplu, sectorul particular reprezintă aproape 40% din economie.

În anii '70 sociologul polonez Jan Szczepanski a conceput un model de societate format din patru clase bazat în primul rînd pe triada tradițională a caracteristicilor de clasă: putere, proprietate (cel puțin în sensul venitului) și prestigiu. Acest model cu patru clase sociale și subdiviziunile lor este prezentat mai jos:

Intelectualitatea

— intelectualitatea creatoare
— specialiștii cu pregătire superioară (profesori universitari, doctori și așa mai departe)
— oficialitățile politice
— funcționarii civili

— directorii de întreprinderi economice
— funcționarii obișnuiți

Muncitorii manuali

(încorporînd diferențele în nivelul de calificare, sectorul sau ramura de activitate etc.).

Țărănimea

— țărani proprietari independenți care trăiesc din veniturile realizate în agricultură
— muncitori agricoli cu venituri mixte
— țărani angajați ca funcționari (în administrația locală)
— cooperatori

Antreprenori, meșteșugari, comercianți particulari etc. [7]

Modelul lui Szczepanski reflectă respectul și prestigiul social de care se bucură prin tradiție în Polonia intelectualitatea, plasată în vîrful structurii sociale poloneze. Principalul neajuns al acestui model constă în faptul că profesorii universitari, doctorii, scriitorii și artiștii sînt incluși în aceeași categorie cu oficialitățile politice, ceea ce estompează diferența dintre cei ce dețin puterea și restul societății. Evenimentele politice din Polonia din anii '80 au relevat încă o dată slăbiciunea acestei concepții și incapacitatea de a explica substratul social al conflictelor din societatea poloneză. Am putea adăuga că la noi în țară numeroase oficialități politice ale regimului Ceaușescu erau departe de a fi intelectuali: unii abia știau să se semneze, alții abia știau să citească, iar șefii lor, ceaușiștii, erau certați și cu morfologia și cu sintaxa.

O altă particularitate a modelului este legată de țărănime. În Polonia, ca și în Iugoslavia, în zonele rurale, predomină agricultura privată — o situație radical diferită de agricultura colectivizată de tip sovietic. Țăranii polonezi se bucură de o mare mobilitate ca grup social: cei prosperi mănîncă mai bine, duc o viață mai confortabilă și au un venit în numerar mai mare

decît muncitorii de la oraș. Totuși, în ansamblu, țărănimea este încă un grup deposedat (după cum arată scăderea numărului lor și refuzul fiilor de țărani de a prelua ocupația părinților lor) care ocupă, ca și în capitalism, un loc inferior în noua ierarhie socială.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra problemei dacă puterea, atît de dominatoare în țările socialiste, permite monopolizarea altor mijloace, cum ar fi prestigiul și veniturile. Numeroase anchete sociale arată că puterea, deși domină toate celelalte mijloace și poate, pe scară largă, manipula însuși sistemul stratificării, nu inspiră întotdeauna respect sau stimă; de asemenea, puterea nu atrage după sine cîștigurile materiale cele mai mari din cadrul societății. Autorii de succes, cineaștii, artiștii sau cîntăreții pot cîștiga chiar mai bine decît activiștii de partid din posturi importante sau miniștrii din cadrul guvernului și doar accesul acestora din urmă la magazinele speciale, sanatoriile și vilele speciale îi poate face să ajungă în vîrful categoriilor de venituri. În egală măsură este adevărată și situația inversă: un individ poate porni de la baza piramidei veniturilor, educației și prestigiului și urca spre vîrf, fără ca aceasta să însemne o ascensiune similară în ierarhia puterii. Desigur, între țările socialiste există diferențe în grad în ceea ce privește relația dintre putere, prestigiu și venit. Dar, conform concluziei lui Walter Connor, ierarhia puterii nu subsumează celelalte ierarhii de venit și prestigiu, deși le domină. Și Connor continuă: „Deși în Est ierarhia puterii este mai dominantă decît în Vest, structura pe care o impune lasă loc într-o oarecare măsură succesului și mobilității. Iar tensiunile există și între structurile pe care puterea încearcă să le impună și tendința indivizilor de a obține o recompensă și un statut și de a și le asigura împotriva celor care exercită puterea“ [8].

Ca unul ce trăiește în Est, ar trebui să adaug că în această societate organizația puterii este atît de răspîndită și atotcuprinzătoare, încît controlul pe care îl exercită asupra cetățenilor este mult mai puternic decît

în Vest, în special în ceea ce privește mijloacele. Acest fapt generează două tendințe opuse: pe de o parte, cei care dețin puterea și în special cei din vîrful ierarhiei sociale sînt tentați să dobîndească o poziție tot atît de înaltă și ca prestigiu, publicînd cărți, pozînd ca savanți și cîștigîndu-și o reputație ca teoreticieni ai vieții sociale (tradiție inaugurată de Stalin), pe scurt, să folosească puterea pentru a dobîndi prestigiu. Pe de altă parte, presiunea și controlul prea stricte exercitate de factorii puterii asupra celor ce se bucură în mod obișnuit de prestigiu poate determina mai degrabă creșterea statutului social al victimelor. Cazul lui Andrei Saharov în U.R.S.S. constituie un exemplu edificator.

În felul acesta, problema societății socialiste din punct de vedere social constă în faptul că, în structura sa actuală, cele trei criterii de bază: putere, proprietate (sau venit) și prestigiu se întrepătrund, dar nu sînt sincronice în stabilirea unei noi ierarhii socialiste.

Conducere și aparat

Pentru a înțelege mai bine structura socială și capacitatea ei de transformare este necesar să se facă o diferențiere clară între conducere și aparat.

Așa cum pentru societățile capitaliste facem distincția între orînduirea de stat și conducerea care folosește aparatul de stat, la fel trebuie să procedăm și în cazul țărilor socialiste. În timp ce aparatul este pregătit pentru a urma direcția generală a politicii interne și externe a clasei conducătoare, conducerea propriu-zisă a fost întotdeauna teatrul unor dispute vehemente în ceea ce privește linia politică; conflicte violente au izbucnit din cînd în cînd între Stalin și Troțki sau Buharin, între Hrușciov și Malenkov și mai tîrziu între Hrușciov și Brejnev. În termenii structurii de clasă, aparatul corespunde întrebării lui Lenin, referitoare la clasa care va deține puterea, în timp ce conflictul politic dintre diverse fracțiuni din vîrful ierarhiei se rotește în jurul întrebării: cine va exercita puterea în numele clasei conducătoare: Stalin sau Buharin, conservatorii

sau reformiștii, moderații sau radicalii, uliii sau porumbeii?

Această distincție explică de ce, pe baza direcției generale a politicii, se poate prevedea clar poziția sau atitudinea aparatului față de orice problemă dată. În schimb, datorită autonomiei de care se bucură conducerea, este dificil să se prevadă care va fi opțiunea sau atitudinea predominantă a unui conducător, în cazul unui eveniment sau a unei crize specifice. Acest lucru este valabil în special cînd un conducător autoritar a reușit să-și consolideze puterea. Nimeni nu a putut prevedea evoluția lui Stalin la sfîrșitul anilor '20 și începutul anilor '30 sau inițiativa sa de a-l aborda pe Adolf Hitler și de a încheia pactul Molotov-Ribbentrop în 1939. Acțiunea lui Hrușciov de demascare a crimelor lui Stalin și încercarea sa de a instala rachete în Cuba au fost la fel de imprevizibile; modificări considerabile în linia politică — de la Stalin la Hrușciov, de la Mao Tsetung la Deng Xiaoping, de la Máthyás Rákosi la János Kádár, de la Antonín Novotný la Alexandr Dubcek, de la Cernenko la Mihail Gorbaciov, devin posibile tocmai datorită acestei autonomii.

Conducerea nu este totuși o variabilă total independentă. Am văzut ce s-a întîmplat cu Hrușciov cînd politica sa a intrat în conflict cu interesele aparatului. Chiar și reformele moderate ale lui Kosîghin au fost sabotate de către aparat și în final anulate de membrii Politburo-ului care s-au aliniat cu aparatul. Într-adevăr, aparatul este și acționează ca o puternică forță conservatoare. Prin urmare, cînd un nou conducător autoritar încearcă să inițieze schimbări de structură care ar putea afecta prerogativele și privilegiile aparatului, el le poate realiza numai cînd are loc o dislocare în structura puterii, un schimb de gardă la Kremlin, de exemplu, care produce în cadrul aparatului o ruptură de o asemenea amploare încît să dea cîștig de cauză celor ce susțin schimbarea. Cazul lui Kádár în Ungaria (după 1956) și cel al lui Deng Xiaoping în China (după moartea lui Mao) ilustrează modul în care funcționează

această dinamică politică. În Uniunea Sovietică prăpastia dintre generații a ieșit la iveală la moartea lui Brejnev și a făcut posibilă venirea la putere a lui Gorbaciov, deși aceasta nu s-a produs fără obstacole și conflicte.

În U.R.S.S. prăpastia dintre generații a devenit un fenomen politic: vechea gardă a lui Brejnev se crampona cu obstinație de putere, barînd drumul noilor veniți în Biroul Politic, în vreme ce vîrsta medie în organul suprem al puterii era de 70 de ani. În aparență, vechea gardă se temea de faptul că noua generație va gîndi și va acționa în mod diferit. Și evenimentele din ultimii ani au confirmat această bănuială. Noii oameni politici de la Kremlin în frunte cu Gorbaciov înțeleg foarte bine că Uniunea Sovietică, în prezent o țară industrială modernă, nu poate fi guvernată în aceeași manieră ca Rusia postrevoluționară, cu agricultura sa arhaică și populația sa în majoritate analfabetă. Noii conducători sînt angajați în schimbarea radicală a societății sovietice.

Cu toate acestea, vechea gardă nu a fost încă înlăturată în totalitate. Masiva înlocuire a personalului inițiată de Gorbaciov se află încă în plină desfășurare. Forțele conservatoare, care mai au încă reprezentanți în Comitetul Central, în ministere și birocrația centrală și locală, se opun cu înverșunare schimbării.

Ce este astăzi clasa muncitoare?

La conferința internațională din octombrie 1986 de la Moscova avînd ca temă clasa muncitoare în societatea contemporană, secretarul P.C.U.S., Dobrînin, a subliniat că, pe măsura apropierii de secolul XXI, noile elemente din structura clasei muncitoare sînt legate de revoluția științifică și tehnică. Apoi a pus următoarele întrebări: „Care sînt noile categorii din cadrul conceptului de clasă muncitoare? Ce loc ocupă în structura societății categoria de muncitori intelectuali care se

extinde rapid? Ce loc ocupă specialiștii cu calificare medie și superioară? Cum se corelează creșterea numerică a clasei muncitoare cu procesul obiectiv al omogenizării sociale?" [9].

Aceste întrebări relevă clar că în prezent nu există o definiție științifică a clasei muncitoare, deși aceasta este probabil problema teoretică cea mai importantă cu care se confruntă teoreticienii și oamenii politici sovietici.

În urmă cu peste un secol, cînd Karl Marx scria despre relațiile de clasă, el le caracteriza drept relații antagoniste și de exploatare, ceea ce implică o ciocnire de interese între capitaliști și proletari, generînd lupta de clasă în societatea burgheză. În societatea socialistă însă, clasa capitalistă a fost eliminată atît economic cît și politic și, ca urmare a dispărut și relația antagonistă și de exploatare care definea clasa muncitoare. După cum a afirmat W. Weselowski: „Lipsiți de rolul lor de opozanți, muncitorii încetează să formeze o clasă în sensul tradițional al conceptului" [10]. Ei și-au pierdut rațiunea de a fi, dar au păstrat celelalte caracteristici: muncitorii continuă să fie legați de un anumit tip de producție (industrială) și un mod specific de muncă (manuală); ei posedă totodată atribute sociale și culturale specifice care derivă din noua lor poziție în societate cum ar fi nivelul venitului, statutul în societate, prestigiul social și conștiința de clasă. În fond, relația față de mijloacele de producție a fost considerată de Marx ca fiind criteriul decisiv în diferențierea claselor tocmai pentru că determină un anumit număr de atribute sociale. Totuși, în societatea socialistă, celelalte clase au o relație similară față de mijloacele de producție care au fost naționalizate aproape în totalitate și, prin urmare, aceste relații nu mai constituie criteriul decisiv în diferențierea claselor și nici în determinarea atributelor lor în ceea ce privește statutul social (venit, prestigiu, durata medie de viață etc.). În anii '70, în majoritatea țărilor din Est aproape 90% din populație avea aceeași relație față de mijloacele de producție.

Efectele revoluției științifice-tehnice în capitalism

La începutul anilor '70, în urma unui studiu sistematic Nikos Poulantzas a definit cu precizie criteriile marxiste de clasă în societatea capitalistă. Așa cum a arătat unul din exegeții săi autorizați, teoriile lui Poulantzas se bazează pe trei premise fundamentale: (1) clasele nu pot fi definite în afara luptei de clasă; (2) clasele dețin poziții obiective în diviziunea socială a muncii; (3) clasele sînt determinate structural nu numai la nivel economic, dar și la nivelele politic și ideologic [11].

Deoarece ne-am ocupat deja de prima premisă, să ne îndreptăm acum atenția asupra poziției obiective în diviziunea socială a muncii prin care Poulantzas înțelege în principal diviziunea dintre munca intelectuală și munca fizică. El afirmă că numai muncitorii manuali care produc direct plusvaloare (muncă productivă) fac parte din proletariat sau clasa muncitoare. În opinia sa, diviziunea dintre munca intelectuală și cea fizică exclude clasa muncitoare de la cunoașterea în detaliu a procesului productiv, excludere necesară pentru reproducerea relațiilor de producție capitaliste. În felul acesta, diviziunea dintre munca fizică și cea intelectuală reprezintă suportul ideologic pentru excluderea muncitorilor de la planificarea și conducerea procesului de producție. Poulantzas insistă asupra faptului că interpretarea sa este conformă cu modul în care Marx folosește conceptul de muncă productivă, deoarece Marx a asociat întotdeauna crearea plusprodusului de producerea mărfii, iar producerea mărfii (după opinia lui Poulantzas) este întotdeauna rezultatul producției materiale. Dată fiind această definiție a muncii productive în capitalism, Poulantzas consideră că salariații care prestează o muncă neproductivă trebuie excluși din rîndurile proletariatului deoarece ei se află în afara relației de exploatare, fundamentală în capitalism.

Desigur, această interpretare rigidă a teoriei lui Marx cu privire la clasa muncitoare este contestabilă.

Esențial rămîne faptul că Poulantzas este un marxist din perioada anterioară revoluției științifice-tehnice. Între timp, această revoluție a schimbat radical termenii problemei, modificînd nu numai condițiile producției materiale și tipul de diviziune între munca intelectuală și fizică pe care aceste condiții îl determină, ci ceva mult mai profund și anume însuși caracterul muncii. Preponderența producției materiale pe care Poulantzas își bazează întreaga demonstrație este înlocuită de informație și cunoaștere. De fapt, avem de-a face cu o perioadă de tranziție de la industrialism, ca sistem al tuturor tipurilor de producție materială, la o societate postindustrială în care informația și cunoașterea devin factori determinanți în procesul economic. În acest proces munca fizică pierde treptat teren (inclusiv proletariatul așa cum îl definește Poulantzas), în timp ce munca intelectuală cîștigă întîietate în întreprinderile industriale, modificînd astfel caracterul muncii.

În 1950, numai aproximativ 17% din forța de muncă din Statele Unite deținea locuri de muncă în care se opera cu informații. În prezent, peste 60% lucrează cu informații ca programatori, profesori, secretari, avocați, funcționari de bancă și tehnicieni. Numai 13% din forța de muncă rămîne angajată în producție [12]. Doar 5% din cele aproape 20 milioane de noi locuri de muncă create în anii '70 erau în sfera producției, în timp ce 90% erau în domeniul informației, cunoașterii sau serviciilor [13].

Reducerea continuă a numărului de muncitori industriali a devenit evidentă în toate țările capitaliste avansate. În timp ce înainte de cel de-al doilea război mondial, muncitorii industriali reprezentaseră în Statele Unite între 70% și 80% din forța de muncă, în anii '80 ponderea lor a scăzut la 25%. În Germania Federală, ponderea lor era pînă recent de 30%. Scăderea a fost deosebit de bruscă în industriile prelucrătoare. După ce a atins un punct maxim de 21 milioane în 1979, numărul de locuri de muncă din industria prelucrătoare de bază din Statele Unite a scăzut în 1987 cu aproape

2 milioane. Conform datelor publicate de Biroul American de Statistică a Muncii, numărul de locuri de muncă din industria oțelului, care se ridicau în 1978 la 700 000, a scăzut în 1987 la 140 000 [14].

Aceste cifre, după cum subliniază Barry Bluestone, economiștii de la AFL-CIO și mulți alți autori, relevă că America pierde locuri de muncă sigure, bine plătite din industria metalurgică și de automobile, cu sindicate puternice și cu mari posibilități de afirmare a muncitorilor ambițioși, care constituiau un sprijin pentru mișcarea politică liberală. Locurile de muncă noi sînt nesigure, nesindicalizate, cu fluctuații mari, prost plătite, în servicii [15]. Acești autori susțin că în perspectivă sociologică situația din America marchează începutul unei societăți cu două straturi, cu reducerea clasei de mijloc, o opinie vehement contestată de economiștii și sociologii conservatori.

La conferința din octombrie 1986 de la Moscova, toți participanții din țările occidentale au remarcat această tendință fundamentală în structura socială a țărilor lor. Reprezentantul englez a relevat că în industria siderurgică engleză, din cei 414 200 angajați în 1970, în 1986 rămăseseră doar 143 200, iar în șantierele navale numărul muncitorilor a scăzut în aceeași perioadă de la 182 700 la 51 300. Ca urmare, sindicatele au pierdut aproximativ 4 milioane de membri [16]. În Australia, proporția de muncitori manuali scăzuse în ultimul timp de la 49% la 43% din forța de muncă industrială, în timp ce numărul muncitorilor intelectuali crescuse de la 51% la 57% [17]. Ziarul «Le Figaro» din 15 ianuarie 1990 subliniază că în Franța, numărul minerilor scăzuse de la 500 000 în anii '40 la aproximativ 50 000 în deceniul al optulea, al celor din construcții de căi ferate de la 467 000 în 1949 la 219 000 în 1981, iar al siderurgiștilor din Lorraine de la peste 80 000 în 1974 la mai puțin de 37 000 în 1983 [18].

Temerile mai vechi că mașinile vor înlocui omul nu s-au adeverit pînă acum. Dar specialiștii insistă asupra faptului că de această dată, lucrurile vor fi diferite datorită microprocesoarelor, computerelor și roboților.

Într-un studiu efectuat în America la Universitatee Carnegie-Mellon se afirmă că actuala generație da roboți are capacitatea tehnică de a efectua aproape 7 milioane din meseriile existente în fabrici — ceea ce reprezintă o treime din totalul locurilor de muncă din industria manufacturieră a Statelor Unite. În același studiu se apreciază că posturile funcționarilor vor fi afectate de automatizare în egală măsură. Dintr-un total de 50 milioane locuri de muncă pentru funcționari, aproximativ 38 milioane ar putea fi eliminate pînă în anul 1990. Corporația Xerox face o apreciere mai conservatoare — numai 20—30 milioane.

Efectele revoluției științifice-tehnice în societatea socialistă

În timp ce în Occident efectul social cel mai caracteristic al revoluției științifice-tehnice l-a constituit reducerea locurilor de muncă din producție și crearea de noi locuri de muncă în ramura serviciilor, proces prin care capitalismul încearcă să-și restabilească echilibrul, în Est efectul social cel mai caracteristic al revoluției științifice-tehnice a constat în reducerea numărului de muncitori manuali și ascensiunea intelectualilor atît în cadrul economiei, cît și în societate în general. După cum am văzut în capitolul anterior, în cadrul categoriei muncitorilor industriali are loc o diferențiere continuă, mobilitatea intensificîndu-se atît în interiorul categoriei (de la muncitori manuali necalificați la muncitori manuali cu înaltă calificare), cît și în afara acesteia, o parte din ei trecînd în alte grupuri sociale ale populației urbane, în special în rîndul muncitorilor intelectuali.

Cu alte cuvinte, revoluția științifică-tehnică a lărgit sfera de cuprindere a oamenilor muncii, în special în ceea ce privește componenta sa intelectuală și, după cum vedem, acest proces va continua în viitor într-un ritm rapid. Pe măsură ce știința devine o componentă esențială a forțelor de producție, rolul inginerilor, al specialiștilor și al oamenilor de știință în procesul indus-

trial este din ce în ce mai important — de fapt decisiv în termeni de progres social și eficiență economică. În condițiile revoluției, remarcă Radovan Richta, dezvoltarea științei față de tehnică și a tehnicii față de producția propriu-zisă devine o lege a dezvoltării forțelor de producție. Astfel, dezvoltarea cercetării științifice poate avea mai multă importanță decît extinderea producției, deoarece transformările structurale din domeniul tehnicii, modernizarea și raționalizarea conducerii, precum și dezvoltarea învățămîntului și a omului în general pot avea efecte mult mai profunde decît construirea de noi fabrici de tipul celor existente și dezvoltarea forțelor de producție tradiționale [19]. În Occident omul de știință american Harvey Brooks ajunge la aceeași concluzie: „Studiile economice au arătat că într-o economie modernă punerea în aplicare a cuceririlor științifice aduce beneficii sociale și economice mult mai mari decît investițiile în capital fizic" [20]. Toate acestea marchează ridicarea pe o treaptă superioară a factorului uman. Spre deosebire de perioada industrializării, cînd accentul se punea în întregime pe cantitatea de capital și de muncă, azi are întîietate dezvoltarea forțelor umane din punct de vedere calitativ. Cu alte cuvinte, revoluția științifică-tehnică marchează o perioadă din istoria civilizației moderne în care modul cel mai eficient de a mări forțele de producție ale societății constă în însăși dezvoltarea factorului uman, creșterea capacității omului, a creativității sale — pe scurt, dezvoltarea omului ca scop în sine.

În ultima vreme factorul uman a devenit conceptul central al sociologiei sovietice. Tatiana Zaslavskaia subliniază că datorită dezvoltării factorului uman se schimbă însuși obiectul conducerii. Standardele de educație, cultură (acces la informație, conștiință de sine personală și legală) ale muncitorilor ating o treaptă superioară. Interesele și cerințele lor devin mai complexe, tipurile de personalitate mai variate. Nivelul mai înalt de educație și dezvoltare culturală accentuează tendințele individului de a avea un statut independent în fabrică, de a fi angajat activ în luarea deciziilor, de a-și valorifica potențialul creator personal.

Dacă aceste aspirații nu sînt îndeplinite, individul se înstrăinează de munca sa și este înclinat să-și transfere interesele spre alte domenii [21].

Concluzia logică este că noua conducere economică necesită un mediu politic democratic.

În renumitul studiu realizat în Cehoslovacia în 1968, cu privire la impactul social al revoluției științifice-tehnice, care a fost deja menționat, autorii evidențiază că atitudinea societății față de cuceririle științifice și capacitatea sau incapacitatea acesteia de a pune în aplicare descoperirile științifice și inovațiile tehnice au devenit criteriul infailibil al caracterului progresist al societății. Numai cadrele cu o pregătire superioară care cunosc efectiv posibilitățile de modernizare de astăzi pot utiliza știința ca una din pîrghiile de reglare ale societății contemporane. Din punct de vedere calitativ, în prezent este necesar un nivel de conducere economic și implicit de educație incomparabil mai înalt decît cel considerat în trecut suficient pentru soluționarea problemelor industrializării [22].

Concluzia socială care se desprinde de aici este că în cadrul clasei muncitoare centrul de gravitație se transferă de la polul manual la cel intelectual. În Programul P.C.U.S. din 1986 această realitate este recunoscută: „Transformarea revoluționară a forțelor de producție duce la o creștere a ponderii muncii intelectuale în activitățile maselor largi de muncitori și țărani. În același timp, crește forța numerică a intelectualității și contribuția sa creatoare la producția materială și la celelalte domenii ale vieții publice“ [23].

Marx a formulat foarte precis condițiile preliminare pe care noua clasă în ascensiune trebuia să le îndeplinească pentru a deveni întruchiparea socială a forțelor de producție emergente. Lenin a susținut că exista posibilitatea ca proletariatul să facă întîi revoluția și abia după aceea să treacă la crearea bazelor sociale și economice care să fundamenteze supremația lui politică. Totuși, cei doi clasici au subestimat că de fapt capitaliștii au monopolizat nu numai mijloacele

de producție, ci și cele de educație. Prin urmare, proletariatul nu era pregătit pentru a deveni clasa dominantă în societate. Abia ulterior au început să apară intelectuali ridicați din rîndurile muncitorilor. În timp ce în anii '50 din 1 000 de muncitori din industrie numărul absolvenților de facultate și liceu se ridica la 401, în 1984 proporția lor a atins 825 [24].

Este evident că muncitorii manuali, care au avut o contribuție imensă la construirea socialismului, reprezintă acum un grup social care se diminuează și-și pierde din importanță. În raportul său la Congresul al XXVII-lea, Mihail Gorbaciov a spus: „Mecanizarea, automatizarea, computerizarea... trebuie să aibă o orientare socială clară. Se preconizează ca în viitorii cinci ani să se reducă drastic ponderea muncii manuale astfel ca pînă în anul 2000 ea să reprezinte 15—20%" [25]. Afirmația din același raport „Clasa muncitoare este avangarda societății sovietice" poate avea sens numai dacă în conceptul de clasă muncitoare sînt incluși inginerii, specialiștii și oamenii de știință care întruchipează forța de producție în curs de dezvoltare. În virtutea faptului că stăpînesc cunoștințe cu valoare socială, numai ei pot face față revoluției din domeniul computerelor, informaticii și comunicațiilor mondiale (vezi tabelul 13).

La Plenara din 1978 a Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez statutul social al intelectualității a fost modificat, recunoscîndu-se public că intelectualii au devenit o parte componentă a clasei muncitoare. După cum a spus Deng Xiaoping, „diferența dintre muncitorii mentali și cei manuali ține numai de diviziunea socială a muncii. Cei ce muncesc, fie cu creierul, fie cu brațele, sînt toți oameni ai muncii într-o societate socialistă". Prin urmare, în timp ce muncitorii manuali reprezintă o categorie socială în declin, intelectualii vor fi în viitor factori decisivi ai progresului tehnic.

Evident, conținutul social al categoriei de clasă muncitoare se află de multă vreme într-un proces de schimbare. Cu toate acestea, partidele comuniste au

continuat să-i considere pe intelectuali drept o categorie socială în afara clasei muncitoare, tocmai pentru că nu erau pregătite să accepte consecințele politice ale dezvoltării sociale care a făcut din intelectualitate componenta cea mai înaintată și mai importantă a societății socialiste.

Într-adevăr, rolul din ce în ce mai important al oamenilor de știință și inginerilor în procesul de producție pune direct în discuție controlul exercitat de aparatul birocratic al partidului asupra acestui proces: intelectualii pun sub semnul întrebării dreptul aparatului birocratic de partid de a dispune de surplusul social, care se află de altfel la baza monopolului său asupra puterii.

Analiza structurii sociale și a clasei muncitoare în societatea din Est l-a condus pe autorul acestei lucrări la următoarele concluzii:

1. Revoluția științifică și tehnică a distrus virtual noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică largă și compactă. O astfel de clasă pur și simplu nu mai există în realitatea socială. Și, desigur, schema simplistă a societății socialiste propusă de Stalin (două clase — muncitorii și țărănimea și o pătură socială — intelectualitatea) a devenit în egală măsură anacronică.

2. Dialectica dezvoltării sociale în condițiile societății din Est funcționează în așa fel încît înainte de omogenizare asistăm la un proces de diferențiere socială atît în mediul urban-industrial, cît și în cel rural-agricol. Acest proces va fi extins și accelerat prin reforme.

Grupurile socio-profesionale rezultante cuprind atît muncitori manuali necalificați și calificați, precum și ingineri și specialiști, funcționari din fabrici și personal din administrația de stat, profesiunile intelectuale creatoare, angajați din domeniul serviciilor, meșteșugari și mecanici particulari, muncitori cooperatiști și impresari etc. În zonele rurale, noțiunea de țărănime ca clasă este lipsită de sens. Un număr sporit de mecanizatori și mecanici care se ocupă de mașinile agricole, agronomi și profesori, membri ai personalului administrativ au ocupații și venituri diferite de cele ale țăra-

nilor obișnuiți și ale celor ce lucrează în cîmp. Aceste categorii atît de diverse și adeseori contradictorii fac ca în prezent conceptul de clasă să fie total neadecvat. În plus, aceste categorii sînt intersectate de economia secundară. În Ungaria, 16% din orele de muncă și 40% din veniturile proprii provin din economia secundară.

3. Relația față de mijloacele de producție, considerată de Marx drept criteriul decisiv în diferențierea claselor, și-a pierdut pregnanța în societatea socialistă, unde aproximativ 90% din mijloacele de producție aparțin statului. Din definiția pe care Lenin a dat-o claselor sociale rămîn valabile următoarele criterii: (a) locul pe care acestea îl ocupă în producția socială; (b) rolul lor în organizarea socială a muncii; (c) modul de obținere și partea din venitul național de care dispun. De fapt (a) și (b) se concretizează în grupurile socio-profesionale care la rîndul lor determină în general (c). În consecință, în prezent, în studierea societății din Est, conceptul de grup socio-profesional este mult mai adecvat decît cel de clasă. Acest concept permite cercetarea empirică a diferențierii sociale în termeni de statut economic, nivel cultural, orientări de valoare și conștiință.

4. Structura grupurilor socio-profesionale în societatea din Est este determinată de două tipuri de diviziune a muncii: industrial-agricol și manual-mental. Ele generează principalele conflicte și contradicții din societatea noastră.

5. Criteriile sociale de bază — putere, proprietate (sau venit) și prestigiu — se întrepătrund și se influențează reciproc, dar nu sînt sincrone în stabilirea unei noi ierarhii socialiste.

Diferențieri în salarii și venituri

În Uniunea Sovietică diferențierile de salarizare au urmat fidel oscilațiile în politica față de clase. În anii '20, cînd puterea sovietică începuse să-i curteze pe inginerii și specialiștii burghezi, lefurile acestora erau

mult mai mari decît cele ale muncitorilor; în anii '60, diferențierea atinsese 48,8% în industrie și 55,8% în construcții în favoarea inginerilor și specialiștilor. În timpul lui Brejnev, datorită politicii de favorizare a muncitorilor manuali diferența s-a redus la nici 10% și în unele ramuri industriale (construcții și mașini-unelte) cîștigul mediu al unui muncitor era mai mare decît al unui inginer [26].

La cel de-al XXVII-lea Congres tendințele egalitare din politica de salarizare au fost criticate aspru. Reformele pun în evidență trei principii. Întîi, veniturile trebuie să corespundă strict realizărilor muncitorului, în al doilea rînd munca specialiștilor și munca de mare productivitate trebuie încurajate pentru binele societății, și, în al treilea rînd, în timp ce se combate venitul obținut ilicit, nici o umbră de îndoială nu trebuie să cadă asupra celor care cîștigă venituri suplimentare prin muncă cinstită.

La Congresul al XXVII-lea Mihail Gorbaciov a afirmat că *jongleriile cu cifre* la plata unor salarii nemuncite, recompensele nemeritate și plata garantată a salariului, indiferent de munca depusă, sînt inadmisibile. Tot el a subliniat că mecanismul economic a fost adaptat la o muncă de nivel mediu și inferior și a pus următoarea întrebare: „Cum poate progresa economia dacă ea oferă condiții de seră pentru cei leneși și lovește în același timp în muncitorii fruntași?" [27]. Iată un exemplu ilustrativ. Combinatul din Omsk produce anvelope de calitate superioară cu o durabilitate cu 50% mai mare decît alte întreprinderi de același profil; cu toate acestea, colectivul de aici nu se bucură de nici un fel de avantaje de pe urma faptului că produce cele mai bune anvelope din țară.

În ceea ce privește corelarea salariilor între diferitele sectoare de activitate, „Moskovskie Novosti" relevă că în trecut, „cînd se împărțea venitul național, aveau prioritate nevoile producției — înțelese în sens îngust" [28] — adică o politică de salarizare care-i favoriza pe muncitorii manuali. În articol se subliniază că în 1985 salariul lunar al unui muncitor din transporturi

se ridica la 236,6 ruble, iar din industrie la 210,6 ruble. Pentru activiștii culturali salariul era de 117,3 ruble, în asistența medicală 132,8 ruble și în învățămînt 156 ruble. Autorul ajunge la concluzia că „în cadrul sectoarelor economice s-a șters granița dintre salariile angajaților cu o pregătire specială și ale celor lipsiți de o astfel de pregătire“ [29].

Efectul general al acestui sistem egalitarist de salarizare a fost relevat de o anchetă socială realizată de academician Tatiana Zaslavskaia, care a ajuns la concluzia că numărul celor ce se străduiesc să-și facă bine treaba reprezintă mai puțin de o treime din numărul muncitorilor: 32% în unitățile economice fruntașe și doar 17% în cele rămase în urmă [30].

Diferențele de salariu între categoriile de muncitori erau minime — muncitorii necalificați erau despărțiți de specialiști prin doar șase categorii și un cîștig lunar de 10—20 ruble. Prin urmare, muncitorii nu erau stimulați să-și ridice nivelul de calificare profesională. Noul sistem de salarizare inițiat în 1987 asigură diferențe de salarizare de pînă la 21% pentru rezultate mai bune în cadrul aceleiași categorii. Cu începere de la categoria a treia, un muncitor va putea cîștiga cu 24 ruble mai mult pe lună pentru rezultate deosebite. În același timp, cei care obțin rezultate slabe vor fi penalizați și vor cîștiga mai puțin [31]. Cîștigurile inginerilor și specialiștilor cu înaltă calificare vor înregistra un adevărat salt. Salariul lor mediu va fi cu 80% mai mare decît al muncitorilor. În plus, și în cadrul categoriei de ingineri se face o distincție mai clară, fiind stabilite patru gradații în loc de două: inginer simplu, inginer I, inginer II și inginer principal. Diferența de salarizare dintre prima gradație și a patra poate atinge între 130 și 230 ruble lunar în termeni de tarife (salariul mediu în industrie se ridica în 1987 la aproximativ 190 ruble). Un maistru pornește de la salariul de bază de 220 ruble, plus 20% sub formă de prime; pentru rezultate deosebite sau inovații creșterea poate ajunge la 50% [32].

Noutatea acestui sistem de salarizare constă în faptul că fondurile de salarii nu mai sînt asigurate din bugetul de stat. O dată cu noua lege adoptată de Sovietul Suprem, cu începere din 1988 nivelul salariilor și repartizarea recompenselor și a altor plăți suplimentare vor fi stabilite și hotărîte de întreprinderile înseși. Prin urmare, cîștigurile colectivului de muncă vor depinde de rezultatele generale ale fabricii, iar cîștigul real al fiecărui muncitor va fi strîns legat de contribuția sa personală la profitul sau pierderile fabricii. În general, posibilitățile de stimulare au fost lărgite considerabil.

Ne amintim că și în Ungaria reformele economice au fost însoțite de o diferențiere clară operată în sistemul de salarizare. Diferența dintre categoriile superioară și de bază a crescut de la raportul 1 : 3 la 1 : 9 [33].

Evident, ca și la începutul anilor '60, dar probabil într-o măsură mai mare, pentru ca să devină mai eficiente și mai rentabile, întreprinderile vor începe să elimine forța de muncă de prisos. Unii economiști estimează că în multe ramuri industriale forța de muncă excedentară se ridică la 30—40%. Un economist afirma: „Posibilitatea reală de a pierde slujba, de a trăi temporar din ajutorul de șomaj, de a fi obligat la adaptare într-un nou loc de muncă sînt un remediu deloc de neglijat pentru alcoolism și lene. Numeroși experți consideră că este mai avantajos să se plătească temporar ajutor de șomaj decît să fie menținuți în slujbă cei trîndavi care pot zădărnici și chiar zădărnicesc eforturile pentru creșterea eficienței și calității" [34].

Gorbaciov a relevat faptul că în timp ce în trecut problema principală consta în ocuparea locurilor de muncă vacante, în prezent, odată cu accelerarea progresului științific și tehnic, amploarea procesului de adaptare a forței de muncă în exces va crește considerabil. El a respins ideea unor compensații pentru șomaj, dar a atras atenția asupra faptului că o astfel de redistribuire a forței de muncă necesită o atenție specială și măsuri de organizare bine cumpănite: „Tre-

buie să dăm garanții sociale oamenilor muncii că vor avea locuri de muncă, să garantăm dreptul lor constituțional la muncă" [35].

Cum influențează toți acești factori diferențierea dintre clase și pături sociale?

Evident, principala ciocnire de interese va avea loc între muncitorii manuali și cei intelectuali. Trebuie să spunem de la bun început că într-o societate bîntuită de lipsa bunurilor de consum dorite de toți, distribuirea lor se face în așa fel încît orice creștere în favoarea unui grup social duce în mod inevitabil la reducerea părții de care beneficiază celelalte. Odată cu noile diferențe de salarizare în favoarea inginerilor, muncitorii manuali își văd substanțial redusă porția; deși în termeni absoluți salariile acestora din urmă rămîn aceleași, veniturile ridicate ale inginerilor vor avea o multitudine de consecințe sociale, afectînd statutul social, prestigiul social și chiar modul de viață. În noul mediu social în care accentul se pune pe automatizare, cultura în domeniul computerelor și tehnologiilor informaționale, prăpastia socială dintre cele două straturi este sortită să se adîncească din ce în ce mai mult. În plus, în condițiile în care întreprinderile își reduc forța de muncă în exces, primii concediați sînt muncitorii semicalificați, iar munca manuală este înlocuită de noile mașini automatizate. Aureola care l-a înconjurat pe muncitorul manual se va risipi curînd.

Prin urmare, nu este greu de înțeles de ce această pătură a clasei muncitoare nu este prea entuziasmată de *perestroika*. Introducerea unui control strict de calitate asupra produselor industriale a lovit deja în cei ce produceau bunuri de calitate îndoielnică, iar măsurile menite să întărească ordinea și disciplina i-au afectat pe leneși și pe paraziți, ca să nu mai vorbim de puternicul curent împotriva alcoolismului pe care l-au determinat. În ansamblu, aceste măsuri au făcut ca viața în fabrici să fie mai grea. Ele sînt fără îndoială necesare — reprezintă pași pe drumul bun —, dar aceasta nu înseamnă că sînt și populare.

Un curajos sondaj de opinie întreprins în aprilie 1987 de Institutul de Sondare a Opiniei Publice din Moscova cu privire la direcția centrală a politicii partidului, *perestroika*, relevă că în timp ce 90% din cei interogați sînt în general de acord cu reformele, 50% dintre muncitorii întrebați dacă au observat schimbări în bine în societatea sovietică nu au dat un răspuns concludent; 62% din muncitori cred că singurul rezultat de pînă acum al *perestroikăi* este creșterea volumului de muncă, iar 45% sînt sceptici că aceasta le va schimba modul de viață. Singura categorie care consideră că au avut loc schimbări semnificative este intelectualitatea: 85% [36].

La începutul lui noiembrie 1987 Gorbaciov remarca „o anumită creștere a rezistenței forțelor conservatoare care consideră *perestroika* pur și simplu o amenințare la adresa intereselor și obiectivelor lor egoiste" și sublinia: „Această rezistență poate fi simțită nu numai la nivelul conducerii, ci și în colectivele de muncă".

În ceea ce privește nivelul conducerii, aproximativ 18 milioane de oameni sînt angajați în administrație, 2,5 milioane în aparatul organismelor administrative și de impunere a legii și aproximativ 15 milioane în organismele de conducere ale asociațiilor, întreprinderilor și organizațiilor. Aceasta reprezintă 15% din forța de muncă a țării [37]. Reputatul economist sovietic Abel Aganbegian afirmase că „o reducere de 30 pînă la 50% a personalului administrativ poate fi realizată pînă la sfîrșitul lui decembrie 1987, prin pensionarea a 4% dintre aceștia și redistribuirea celorlalți în alte locuri de muncă" [38].

Sociologii sovietici remarcă apariția unui proces de diferențiere socială și în zonele rurale, recunoscînd ca entități statistice cel puțin patru grupuri profesionale: personalul și specialiștii din administrație, mecanizatorii (sau cei ce lucrează cu mașinile agricole), țăranii și lucrătorii de la fermele de animale și avicole și cei ce se ocupă cu munca cîmpului. Pe lîngă aceste patru categorii principale, în sursele oficiale și neoficiale se

fac referiri frecvente la un număr de alte grupuri fără de care agricultura sovietică nu ar putea să funcționeze, cum ar fi constructorii, personalul din servicii, și o varietate de meșteri, fără a-i menționa pe cei patru sau cinci milioane de țărani valizi care în anii '60 și '70 erau angajați exclusiv în cultivarea parcelelor personale și al căror număr este acum cu mult mai mare.

Diferența de venit între vîrful și baza ierarhiei profesionale este semnificativă, după cum se poate observa în tabelul 14.

Ancheta a fost întreprinsă de M.F. Kovaleva în regiunea Amur, dar alte studii relevă o scară mai generală de cîștiguri în cooperativele agricole, variind între 100 și 250 ruble noi. În 1963, K.A. Șabeikov menționa situații în care președinții cîștigau de 15 sau chiar 19 ori mai mult decît muncitorii agricoli din cooperativele lor [39]. Conform procentajelor recomandate de legislația unională, vicepreședinții aveau dreptul la cîștiguri de pînă la 90% din cîștigul președintelui, iar ceilalți membri ai conducerii și specialiștii primeau între 60% și 90%, în ordinea descrescătoare a specializării lor. Personalul din cadrul serviciilor forma, se pare, categoria cea mai prost plătită la sate. De exemplu, în 1966 cîștigul de bază al acestora varia între 70 de ruble pentru cei din instituțiile culturale și de învățămînt și 40 ruble pe lună pentru paznici și oamenii de serviciu [40].

Hotărîrile recente de a mări loturile personale ale țăranilor și de a da pămînt în arendă țăranilor, familiilor lor sau cooperativelor pe o perioadă de 50 de ani vor accentua fără îndoială diferențierea socială din mediul rural. În plus, hotărîrea de a permite țăranilor să cumpere tractoare, camioane și alte mașini considerate anterior „mijloace de producție", aflate numai la dispoziția sectorului socialist, și de a angaja lucrători poate duce la formarea unor grupuri socio-profesionale cu totul noi, cu interese diferite față de cele ale lucrătorilor din colhozuri sau fermele de stat.

Procesul de diferențiere socială atît din zonele urbane cît și din cele rurale, și în special diferențierile în venit pe care le determină între grupurile socio-profesionale repun în discuție problema egalității în societate. De fapt, trebuie să renunțăm la formulările ideologice cosmetice cu privire la „egalitate" și „societate lipsită de clase" care nu au nimic comun cu situația în care se găsesc în prezent societățile din Uniunea Sovietică și țările Europei de Est. Lenin a subliniat cu sinceritate faptul că „prima fază a comunismului nu poate asigura dreptatea și egalitatea: diferențele de avere, inclusiv diferențele neechitabile, vor rămîne". Și apoi a afirmat: „Spulberînd definiția mic-burgheză obscură a lui Lassalle despre «egalitate» și «dreptate», Marx arată care este cursul dezvoltării unei societăți socialiste obligată la început să distrugă numai acea nedreptate care constă în stăpînirea mijloacelor de producție de către persoane separate și incapabilă să înlăture imediat cealaltă nedreptate, și anume repartizarea bunurilor de larg consum după muncă și nu după nevoi" [41].

În consecință, accentul care se pune în prezent pe justiția socială reprezintă un mod de abordare mult mai adecvat al problemei, iar definiția pe care o dă Zaslavskaia justiției sociale ca materializare consecventă a principiului „de la fiecare după capacitate, fiecăruia după muncă" [42] merită a fi luată în seamă. Desigur, nu trebuie să uităm avertismentul ei și anume că o „diferență prea mare de venit pe unitatea de muncă în comparație cu producția socială (de exemplu, de stat) poate duce la formarea unei pături sociale care dispune de o parte disproporționat de mare din avuția societății față de restul masei de muncitori" [43].

Brigada de șoc a lui Gorbaciov

Încă în 1984, cînd secretarul general al partidului era Konstantin Cernenko, Mihail Gorbaciov vorbea de necesitatea unei „schimbări fundamentale în economie

și în întreg sistemul de relații sociale". Noul Program al P.C.U.S. (1986) este pătruns de nevoia de schimbare a societății sovietice și face referiri la o reînnoire radicală a temeliei sale materiale și tehnice pe baza revoluției științifice și tehnice și promovarea autoconducerii socialiste de către popor. Pentru prima dată se pune un accent deosebit pe factorul uman și pe un climat etico-moral nou. Gorbaciov a fost cel care a luptat pentru a impune ideea că „fără o cotitură în științele sociale, fără transformări în psihologie și gîndire, în mentalitatea oamenilor, nu vom reuși" [44].

Teoretic, partidul comunist conceput de Lenin ca instrumentul politic al schimbării ar trebui să fie capabil să organizeze poporul și să conducă lupta acestuia pentru o transformare revoluționară profundă a societății sovietice. Dar Stalin a transformat partidul comunist dintr-un instrument al schimbării, într-un instrument al puterii, înlocuind structura democratică cu una birocratică și formînd din birocrația de stat și de partid un singur grup social conducător puternic. Este cît se poate de normal ca prin unirea sa cu statul partidul să devină o organizație legitim interesată în consolidarea și perpetuarea puterii de stat. Această trăsătură caracteristică pe care o dobîndește partidul poate justifica faptul că în anii '70, așa cum spunea Gorbaciov, în formularea politicii și în activitatea practică au predominat atitudinea conservatoare, tendința de a se evita tot ce nu putea fi integrat în schemele obișnuite, lipsa de interes pentru rezolvarea problemelor social-economice imediate [45]. Conservatorismul politico-ideologic și-a găsit expresia în politica socială a partidului, menită să mențină cu orice preț o structură anacronică împotriva presiunilor exercitate de revoluția științifică-tehnică.

Evident, un astfel de partid comunist nu poate conduce lupta pentru transformarea în profunzime a societății sovietice. Pînă atunci, singura pătură socială a societății sovietice care s-a angajat imediat și cu toate forțele în lupta pentru reformă este intelectualitatea.

Primul semnal în această direcție a fost înregistrat în vara anului 1985 cînd poetul Evgheni Evtușenko a prezentat revistei literare „Novii mir" un manuscris, intitulat *Fuku*, un atac virulent la adresa lui Lavrenti Beria, faimosul șef al poliției secrete a lui Stalin. Manuscrisul fusese respins de *Glavlit*, Comitetul de stat de cenzură, dar colegiul de redacție al revistei hotărîse să lupte împotriva interdicției. *Fuku* a ajuns la Gorbaciov, care l-a citit și a aprobat publicarea articolului, ceea ce a trezit mari speranțe în rîndurile scriitorilor.

Denunțarea așa-numiților *apparatciki* culturali începuse de cîtăva vreme să ia amploare. Poetul Andrei Voznesenski își exprima în „Sovetskaia Rossia" indignarea față de faptul că „un autor își petrece 10% din viață scriind și 90% luptînd pentru a fi publicat". Frămîntările din lumea literară au contaminat repede și alte domenii de activitate. La congresul compozitorilor Rodion Șcedrin a lansat un atac extrem de virulent împotriva ministrului adjunct al culturii, Ivanov, pe care l-a descris drept un slab organizator care nu știe nimic despre muzică. La conferința cineaștilor, tinerii cineaști au reușit o lovitură tactică, alegîndu-l prim-secretar pe regizorul Elem Klimov, care le împărtășea ideile. Prima hotărîre a lui Klimov a fost înființarea unei comisii pentru vizionarea tuturor filmelor care nu rulaseră și fuseseră lăsate să putrezească în arhive, soartă pe care o avusese și una din propriile sale producții (filmul *Agonia*, care a rulat în Occident sub numele de *Rasputin)*. Actori și regizori de frunte din teatrele moscovite s-au angajat în această dezbatere, criticînd aspru pe așa-numiții *kulturnîe apparatciki* incompetenți, care interveneau în conținutul și punerea în scenă a pieselor. Mark Zaharov, directorul Teatrului Komsomol a pus în evidență două condiții necesare pentru succesul reformelor: (1) schimbarea atitudinii, renunțarea la suspiciune și la lipsa de încredere în intelectualitatea sovietică și (2) acceptarea faptului că orice întreprindere artistică presupune un element de risc.

În cursul celor cîteva întîlniri pe care le-a avut cu editorii și scriitorii, Mihail Gorbaciov a formulat conceptul de *glasnost*, adică de transparență și sinceritate în informarea opiniei publice atît asupra lucrurilor care convin cît și asupra celor care nu convin, o atitudine critică față de neajunsurile și punctele vulnerabile ale societății sovietice. Într-adevăr, mijloacele de comunicare se află în prima linie a *glasnost*. Un număr de ziariști au dezvoltat cu promptitudine arta reportajelor-anchetă. Subiectul lor: birocrația și formalismul, abuzul de putere și corupția și înainte de toate cei care subminează sau sabotează *perestroika*. Corespondentul revistei „Literaturnaia gazeta" a descoperit că unui economist de la o fermă de stat din Kazahstan care organizase un experiment în conducerea acesteia i se înscenase un proces sub o acuzație falsă și fusese condamnat la închisoare. Motivul: experimentul a avut ca rezultat creșterea de șase ori a productivității și de trei ori a veniturilor față de restul raionului, relevînd în felul acesta imensele resurse nevalorificate din regiune. Desigur, economistul a fost pus în libertate iar secretarul de partid al regiunii respective a fost destituit.

Lozinca *glasnost* care invită la sinceritate în abordarea lipsurilor din societatea sovietică a relevat că ea se confruntă cu probleme sociale și de natură etică întocmai ca oricare altă societate industrială. Faptul că timp de atîtea decenii aceste probleme au fost pur și simplu ignorate de către oficialități și abordarea lor strict interzisă în mijloacele de comunicare nu a ușurat cu nimic soluționarea lor. Acum, cînd în sfîrșit presa vorbește deschis și cu glas tare despre racile și neajunsuri aflăm pentru prima dată de delincvența juvenilă, de dimensiunile alarmante ale alcoolismului, de existența toxicomanilor, a fumătorilor de haşiș, a corupției și mitei la scară de masă, a indiferenței față de crimă și a altor fenomene despre care în trecut ni se spunea că reprezintă stigmate ale decadenței occidentale. Să ne concentrăm acum atenția asupra cîtorva dintre aceste probleme sociale.

Chipuri tinere, tunsori moderne, și privirea directă și fixă a unor ochi reci și goi. O întrebare scurtă, un răspuns la fel de scurt:

— Îi lovești pe oameni?

— Poate.

— De ce?

— Pur și simplu.

Da, pot să lovească oameni, să atace un om beat sau să jefuiască o femeie sub amenințarea cuțitului.

Cu acest dialog documentar începe filmul *Patsanii* (Puști), regizat de Dinara Asanova. Este un film despre delincvența juvenilă, cea mai mare parte a acțiunii filmului se desfășoară într-o tabără de muncă de vară pentru adolescenți „dificili". Fiecare episod, ca un val ce se apropie de țărm, aduce în prim plan unul sau altul dintre acești tineri — vieți sfărîmate, minți corupte, personalități deformate. Imaginea tinereții chinuite este terifiantă; este mediul din care apar delincvenții, care se mută dintr-un penitenciar în altul, care trec de la un proces la altul. Prezentate împreună, episoadele relevă și motivele care i-au făcut pe acești tineri să ajungă în această situație sumbră: familii dezorganizate, indiferența celor din jur, ineficacitatea școlilor, influența negativă a prietenilor adulți și propria lor lipsă de voință și înclinație spre greșeală și rău. Producătorii filmului nu propun nici o soluție, nu dau nici un sfat; ei încearcă pur și simplu să arate că un tînăr care a luat-o pe căi greșite nu va refuza o mînă întinsă, dacă este oferită cu sinceritate și înțelegere.

Proclamat oficial drept dezastru național, alcoolismul a fost ținta unor măsuri cît se poate de drastice și cu o mare influență asupra vieții zilnice a cetățeanului mediu. În 1986, vînzările de băuturi alcoolice au scăzut cu 35% în trei luni; unele fabrici de vodcă, inclusiv cea înființată de Smirnov, au redus livrările interne cu 40%. Prețurile pentru băuturi alcoolice au fost majorate a doua oară. În 1985 vodca cea mai ieftină costa mai puțin de 5 ruble; în 1987 prețul ei se ridicase la 8,10 ruble, o sumă mare dacă luăm în consi-

derație faptul că salariul mediu în industrie este de 190 ruble pe lună. Și cu toate acestea, în fiecare zi la ora 14.00, cînd magazinele de băuturi încep să vîndă vodcă, cozile sînt lungi de aproape 800 metri, ceea ce înseamnă aproximativ trei ore de așteptare. Un ziar local a relatat o întîmplare extraordinară. În iarna trecută în regiunea Smolensk zăpada a fost atît de mare încît camioanele care transportau pîine spre sate nu au putut ajunge la destinație timp de două luni. Dar vodca nu a lipsit pentru că în fiecare săptămînă primarul local trimitea oameni călare pentru a reînnoi proviziile de vodcă. Întrebat de ce nu a folosit aceeași metodă pentru a aduce pîine, primarul a răspuns: „Pur și simplu nu ne-am gîndit".

Pe măsură ce proviziile legale de băuturi tari scad, băutorii înveterați recurg la alte surse. În prezent a luat avînt producerea unei băuturi tradiționale *samogon*. În urma unei descinderi într-un sat, aproape în fiecare casă a fost găsit un alambic. În farmacii se constată o lipsă de apă de colonie și chiar de loțiuni after-shave și în ultima vreme există o penurie de zahăr, folosit în același scop.

În prezent se realizează că metoda administrativă în combaterea unei asemenea racile sociale este profund greșită și pe deasupra a dus la pierderi enorme în bugetul statului.

Toxicomania, a cărei existență în Uniunea Sovietică a fost în trecut negată categoric, apare acum drept un motiv de îngrijorare pentru opinia publică. Acest flagel social contemporan pare să se limiteze totuși numai la Moscova și alte cîteva orașe mari. Pînă în prezent nu au fost date publicității cifre referitoare la numărul de toxicomani, care pare a fi destul de mic, în comparație cu standardele occidentale. Motivul este simplu: drogurile se obțin greu și în plus, atunci cînd se pot procura, prețul lor este foarte ridicat. Toxicomania este mai răspîndită în societățile bogate.

Faptul că ziarele și revistele sovietice au început să scrie despre problemele sociale reale și să reflecte interesele și opiniile oamenilor obișnuiți a făcut ca ele să

ie mai atrăgătoare și mai interesante. Într-un singur an numărul de cititori și de abonamente a crescut cu 14 milioane.

Congresul din iunie 1986 al Uniunii Scriitorilor a reprezentat punctul culminant al mișcării de reformă din cadrul profesiunilor creatoare. A început cu alegerea lui Vladimir Karpov ca secretar general. Karpov fusese întemnițat de Stalin pentru că criticase cultul personalității. Apoi, unii dintre cei mai curajoși poeți și scriitori (Ahmadulina, Bulat Okudjava și Iuri Cernenko), a căror alegere ca delegați la congres fusese obstrucționată de organele locale de partid, au fost aleși cu aclamații în prezidiul congresului. După dezbateri furtunoase, în timpul cărora cenzura, care a facilitat amestecul birocrației și represiunea culturală, a fost supusă unei critici severe, nouă dintre cei mai buni scriitori din Uniunea Sovietică au ținut o conferință de presă neobișnuită, în care au anunțat că Boris Pasternak, exclus din cadrul Uniunii cu 30 de ani în urmă, va fi omagiat prin publicarea romanului său *Doctor Jivago*, iar casa sa va deveni casă memorială. La scurtă vreme după aceea a fost abolit *Glavlit*, care timp de patru decenii își exercitase controlul asupra literaturii sovietice.

Milioane de spectatori sovietici au umplut pînă la refuz cinematografele pentru a vedea filmul *Căința*, care descria în mod simbolic regimul de teroare și trădare din vremea lui Stalin. Filmul este un puternic act de acuzare la adresa dictaturii în general. Personajul principal are o mustață neagră mică, ochelari și bretele din piele și în el se îmbină trăsăturile lui Stalin, Hitler, Beria și Benito Mussolini. La festivalul de la Cannes din 1987 acestui filmi s-a decernat un important premiu.

De un mare succes s-a bucurat spectacolul cu piesa *Dictatura conștiinței* de Mihail Șatrov de la Teatrul Komsomol, în care apar pentru prima dată pe scenă personaje care-i reprezintă pe conducătorii bolșevici ai revoluției și chiar și unele hotărîri ale lui Lenin sînt puse sub semnul întrebării. Alte piese care anterior fuseseră interzise de cenzură — *Nunta de argint*, *Vor-*

beşte UP etc. — s-au bucurat de un succes general, iar mesajul lor social curajos este cunoscut şi comentat în multe oraşe. Cazul lui Andrei Tarkovski, renumitul regizor de film, este ilustrativ pentru schimbarea de 180° din viaţa artistică sovietică. El a murit în Occident, unde emigrase cu cîţiva ani înainte, într-o vreme cînd deja toate filmele sale turnate în Uniunea Sovietică — de la *Andrei Rubliov* la *Călăuza* rulau pentru publicul larg în întreaga Uniune Sovietică. În articolul *In Memoriam*, publicat în „Novoe vremia", la moartea sa se punea întrebarea: „A înţeles el oare înainte de a muri că în ţara sa de baştină vremurile în care birocratul îl punea la punct pe artist aparţineau de acum trecutului?" [46]

Mult aşteptatul roman al lui Anatoli Rîbakov *Copiii Arbatului* a devenit în scurt timp best-seller. El prezintă aspectele întunecate ale vieţii într-un cartier al Moscovei în anul 1934, perioada în care cea dintîi generaţie postrevoluţionară rusă a ajuns la maturitate şi a început să fie martoră la confruntarea dintre idealurile sale şi realităţile dure ale perioadei staliniste, care culminează cu asasinarea lui Serghei Kirov, conducătorul bolşevic care la Congresul al XVII-lea al partidului obţinuse mai multe voturi decît Stalin.

În ciuda acestor succese, scriitorii, cineaştii şi publiciştii au remarcat că pentru fiecare pas înainte este nevoie de luptă. Conform formulării lui Gorbaciov: „Dacă nu există conflict, nu există schimbare reală", directoarea unei săli de expoziţii a permis prezentarea lucrărilor necenzurate a 67 de artişti, lucru care i-a atras o mustrare din partea autorităţilor oraşului Moscova: abia după ce expoziţia a atras un public enorm, pedeapsa a fost ridicată. Cunoscutul dramaturg sovietic Victor Rozov nota că spectacolul cu piesa sa *Cuibul cocoşului de munte* de la Teatrul Liesia din Kiev a fost interzis, în timp ce televiziunea din Kiev a cerut permisiunea de a o pune în scenă pentru a o prezenta pe micul ecran. În ceea ce-l priveşte pe Rîbakov, el a trebuit să renunţe la fragmentul din romanul său în

care se făceau aluzii la implicarea lui Stalin în uciderea lui Kirov.

Plenara din mai a Uniunii Scriitorilor a fost teatrul unor atacuri furioase din partea conservatorilor împotriva „exagerărilor" în publicarea poeziilor și romanelor interzise în trecut (în special *Requiem-ul* Annei Ahmatova, poeziile antistaliniste ale lui A. Tvardovski, romanele lui Bek și Pasternak). Desigur, adepții liniei politice conservatoare nu și-au manifestat fățiș împotrivirea față de *glasnost*. Vercenko, care-și păstrase poziția anterioară din cadrul secretariatului, a formulat argumentul că aceste opere literare nu mai sînt relevante în condițiile actuale; acum scriitorii trebuie să se concentreze asupra problemelor contemporane. Voznesenski a replicat că *Requiem-ul* Annei Ahmatova și poemele lui Tvardovski sînt extrem de semnificative tocmai acum, deoarece lichidarea moștenirii odioase a lui Stalin este o premisă pentru crearea unei noi vieți culturale și ideologice în țară. Nu putem recîștiga încrederea oamenilor, a spus el, dacă nu spunem adevărul despre această pagină neagră din istoria noastră.

Nu întîmplător adversarii de azi ai reformelor se opun vehement demascării crimelor lui Stalin și a pervertirii ideologice din vremea sa. Sistemul de planificare rigid al lui Stalin, structurile politice pe care le-a înființat, climatul de teroare și represiune, felul în care a modelat partidul comunist și ideologia sa formează un tot unitar, un sistem. Un atac îndreptat împotriva fiecăreia dintre părțile sale componente amenință să distrugă întreaga moștenire a stalinismului. Acest lucru a devenit evident odată cu repunerea în drepturi a sistemului economic puternic centralizat de către Brejnev, acțiune însoțită de interdicția de a critica aspectele politice și culturale din vremea lui Stalin; concomitent, Brejnev a inițiat tentativa de a-l reabilita pe Stalin ca mare conducător militar al războiului victorios pentru apărarea patriei. Într-adevăr, stalinismul răspunde perfect scopului specific al aparatului birocratic de partid și anume acela de a monopoliza puterea, întărind totodată *l'esprit de corps*,

ceea ce explică atît forța, cît și reziliența stalinismului la multă vreme după moartea întemeietorului său.

Unul din domeniile cele mai sensibile în această privință este istoria sovietică. *Glasnost* pătrunde cu greu în grupul de istorici de orientare conservatoare. În iunie 1987 opinia publică a fost uimită cînd redactorul săptămînalului „Moskovskie Novosti" s-a referit la testamentul lui Lenin (interzis timp de decenii) în care acesta avertiza în legătură cu Stalin, pe care-l considera „prea grosolan" pentru a fi conducătorul Uniunii Sovietice. Pentru prima dată poporul sovietic a putut citi în revista „Ogoniok" o prezentare detaliată a crimelor lui Stalin, într-o scrisoare lăsată de răposatul conducător sovietic Raskolnikov, care a adunat date și informațiile respective în timp ce era ambasador într-o țară occidentală.

Istoria Uniunii Sovietice, abreviată masiv, în urma unor rescrieri și ștergeri succesive, este revizuită acum cu tot mai multă îndrăzneală. La începutul anului 1987 Gorbaciov a afirmat că nici în istorie, nici în literatură nu trebuie să existe pagini albe sau oameni uitați. Într-adevăr, istoria Uniunii Sovietice este înțesată de personaje care au străbătut drumul de la semizei la nulități, de la eroi revoluționari la trădători josnici. Cazurile cele mai vestite sînt cele ale lui Lev Troțki și Nikolai Buharin care apar pentru prima dată drept conducători demni în piesele lui Mihail Șatrov jucate pe scenele din Moscova. Troțki, aflat în exil în Mexic, a fost ucis de unul din oamenii lui Stalin, în timp ce Buharin, care formulase o strategie alternativă la cea prezentată de Stalin, a fost arestat, i s-a înscenat un proces, în urma căruia a fost împușcat în 1938. Reabilitarea totală a lui Buharin a fost aclamată de intelectualitatea sovietică.

Ceea ce distinge actuala renaștere culturală de „dezghețul" din vremea lui Hrușciov este mișcarea de jos, atît de evidentă în renașterea uniunilor de creație. Aceasta este esența democrației, pe care Evtușenko a evidențiat-o cu vigoare. „Reformele nu trebuie să vină ca un cadou de sus; noi sîntem cei care trebuie să le

determinăm: de acum înainte vom încerca să folosim prin Uniune propria noastră putere pentru a apăra cărțile tovarășilor și fraților noștri împotriva birocrației" [47]. El și Voznesenski avuseseră o experiență amară din care au învățat că reformele de sus sînt limitate ca substanță și durată și prin urmare este cît se poate de posibil să fie urmate de o reacție de recul conservatoare, așa cum s-a întîmplat în vremea lui Brejnev. Tendința uniunilor de creație — de scriitori, cineaști, dramaturgi, regizori etc. — de a deveni organisme independente reprezintă un fenomen politic mult mai semnificativ decît măsurile progresiste luate de conducere. Cu toate acestea, în sistemul sovietic, explozia din aceste uniuni n-ar fi avut loc fără semnele de încurajare din partea lui Mihail Gorbaciov.

Evoluția ciclică a epocilor progresiste din istoria sovietică atinge astfel punctul culminant. Anii '20 au marcat prima epocă progresistă în care noua politică economică a lui Lenin, care stimula dezvoltarea de jos a forțelor de producție, a fost însoțită de o puternică efervescență culturală și artistică. Anii '60 au marcat cea de-a doua epocă progresistă în care reformele timide ale lui Hrușciov au slăbit pentru o vreme sistemul de planificare rigid al lui Stalin și au declanșat o nouă perioadă de avînt a culturii și artelor. În sfîrșit, mijlocul deceniului opt a deschis cea de-a treia epocă progresistă. De această dată se întrevede o reformă radicală a societății sovietice, avînd ca scop final eliberarea forțelor de producție, precum și a activităților culturale de restricțiile impuse de un sistem politic dictatorial.

În anii '60 s-au făcut eforturi considerabile pentru a reevalua realizările culturale și artistice din epoca progresistă anterioară, pentru a-i reabilita pe cei ce fuseseră persecutați după aceea, pentru a redescoperi numele personalităților ce fuseseră înlăturate în timpul lui Stalin. Totuși, la vremea aceea raportul de forțe sociale nu a fost de natură să permită realizarea pînă la capăt a acestei misiuni îndrăznețe. Acum, efortul de reevaluare implică în mod necesar atît realizările din

anii '20, cît și cele din anii '60, iar reabilitarea trebuie să se extindă și asupra victimelor represiunii care a urmat ambelor perioade progresiste. Este vorba de a recupera întregul patrimoniu cultural al poporului sovietic, de fapt întreaga sa istorie.

Încă din 1984 Anatoli Aleksandrov, președintele Academiei de Științe, scria în „Izvestia" că un program de instruire în calculatoare nu e mai puțin important în ziua de azi decît fusese programul pentru lichidarea analfabetismului după Revoluția din Octombrie.

Într-adevăr, evenimentul cu adevărat crucial care pare să fi alarmat noua conducere sovietică este așa-numita „a treia revoluție industrială" care implică computerizarea activităților economice și sociale și introducerea pe scară largă a microprocesoarelor și roboților în procesul industrial. În acest domeniu s-a conturat clar perspectiva unei grave rămîneri în urmă din punct de vedere tehnologic a Uniunii Sovietice față de realizările din Occident. Nimic nu este mai convingător în această privință decît poziția U.R.S.S. și a partenerilor săi în competiția în domeniul tehnicii de vîrf care se desfășoară în prezent în lume. Pur și simplu, CAER-ul nu contează în această competiție. Problema critică cu care se confruntă Europa de Est este: cîtă vreme pot supraviețui economiile lor în timp ce economia capitalistă occidentală devine din ce în ce mai puternic computerizată și informaționalizată, inaugurînd astfel o epocă caracterizată printr-o eficiență și bogăție superioare?

Aceasta nu este numai o problemă economică. Computerizarea și informaționalizarea ridică probleme sociale și politice acute. Din punct de vedere social, revoluția din domeniul computerelor și cultura specifică legată de acestea vor transfera accentul de la munca fizică la munca intelectuală într-o măsură mult mai mare decît orice altă tehnologie revoluționară. Simplul fapt că informația și cunoașterea devin valori predominante în procesul productiv este un indiciu clar în acest sens. Evident, grupul social cel mai bine dotat

pentru a conduce această revoluție este intelectualitatea științifică și tehnică.

La conferința P.C.U.S. din iunie 1988 Gorbaciov a afirmat: „Partidul apreciază în mod deosebit contribuția crescîndă a intelectualității la realizarea procesului de *perestroika*. Salutăm intensificarea activității obștești și politice a reprezentanților științei, învățămîntului și culturii. Așteptăm din partea lor noi descoperiri creatoare și realizări epocale în toate sferele gîndirii, ale spiritualității" [48].

Este interesant să menționăm aici Institutul pentru societatea informațională din Tokio care a elaborat studiile cele mai serioase cu privire la acest tip de societate, ceea ce nu este de mirare, deoarece Japonia este azi țara cea mai avansată din punct de vedere tehnic.

Ceea ce se subliniază în studiul japonez este faptul că sistemul parlamentar, caracterizat prin domnia majorității și adecvat societății industriale, nu mai corespunde societății informaționale. Aceasta din urmă necesită democrația *participativă*, prin care autorii studiului înțeleg politica de participare a cetățenilor, politica de conducere autonomă de către cetățeni — ceea ce noi numim autoconducere și autogestiune [49].

Într-adevăr, revoluția din domeniul computerelor și în special computerul personal au ca rezultat deplasarea accentului de la puterea centrală la cetățean. Individul cu puterea sa de creație, cu inițiativa, imaginația și talentul său devine factorul decisiv al progresului în societate. În condițiile în care milioane de computere personale sînt folosite în casele particulare, statul devine irelevant în cultura computerelor. De fapt, statul este o barieră, un obstacol în calea dezvoltării unei culturi a computerelor, în special dacă încearcă să exercite control asupra informațiilor și datelor, inclusiv asupra răspîndirii acestora. Cultura computerelor se poate dezvolta numai într-o societate în care personalitatea umană este încurajată și stimulată să-și afirme întregul potențial creator, în care accesul la informație este liber și în care sînt disponibile mari

cantități de date sigure și precise referitoare la economie și alte domenii de activitate din cadrul societății. În general, tehnologia din domeniul informațiilor este pusă în drepturi numai cînd este folosită ca instrument pentru a mări capacitatea omului de a analiza critic condițiile imediate pe baza unor informații testabile în mod obiectiv și prin urmare sigure.

În consecință, ascensiunea intelectualității în societățile din Est este inextricabil legată de democratizare.

Faptul că acest lucru este înțeles din ce în ce mai clar la Moscova este demonstrat de un articol publicat în „Kommunist", revista ideologică a partidului, în septembrie 1988, de către o înaltă oficialitate din cadrul KGB-ului. Vladimir A. Rubanov, șeful unui institut al KGB-ului, nota că un cult al secretului a dominat și deteriorat Uniunea Sovietică timp de decenii întregi: „Menținerea cultului secretului în practica și gîndirea politică este un mod de a sprijini credința în infailibilitatea gîndirii birocratice și o șansă în plus ca puterea să fie folosită în mod iresponsabil și necontrolabil pentru a satisface interesele înguste ale unor grupuri restrînse de oameni" [50].

Rubanov cerea o revizuire generală a întregii politici guvernamentale în domeniul informațiilor, singura cale pentru a obține încrederea și sprijinul oamenilor, și propunea ca informațiile să fie considerate accesibile, pînă se va ivi necesitatea clară de a le atribui regim secret.

China: în urmă cu o etapă socială

Istoria socială a Chinei moderne poate fi înțeleasă numai în contextul istoriei și culturii sale unice, a intervenției puterilor europene în secolul al XIX-lea și al celor 40 de ani de război civil și invazie străină din secolul nostru.

De-a lungul istoriei chineze invadatorii străini, numiți popular „barbari" — sau în versiune modernă „influența occidentală" — au reprezentat un fenomen periodic. În secolul al XIX-lea conservatorii s-au opus

deschiderii Chinei față de lume, avertizînd că aceasta va duce la distrugerea tradiției confucianiste. Forțele progresiste, care se declarau în favoarea „modernizării", au răspuns cu argumentul că, pentru a face din China o țară suficient de puternică pentru a-și apăra suveranitatea și independența, trebuie să se încerce introducerea metodelor occidentale, dar în același timp să se păstreze esența civilizației chineze. În ultimii 30 de ani controverse de acest gen au izbucnit periodic și chiar și campania care se poartă în prezent împotriva „liberalizării burgheze occidentale" nu este altceva decît o nouă versiune a aceleiași vechi polemici culturale.

Cu toate acestea, la începutul secolului al XX-lea procesul de industrializare începuse (cîteva fabrici fuseseră înființate încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea) și între 1912 și 1937, cînd a avut loc războiul cu Japonia, s-a înregistrat un ritm de dezvoltare anual de 8%.

Lumea a urmărit cu interes și uimire felul în care armatele țărănești organizate de comuniști și conduse de Mao Zedong l-au înfrînt pe Jiang Jieshi în 1949 și au instituit dominația comunistă asupra celei mai întinse civilizații din lume. În 1952, cînd China s-a redresat după cel de-al doilea război mondial, baza industrială era încă redusă. Față de acest punct de plecare, în următorii 27 de ani industria Chinei s-a dezvoltat într-un ritm mediu anual de 11% [51].

Prin urmare, peisajul social din China era și mai departe de modelul sociologic al lui Marx decît cel din Rusia. Pe lîngă faptul că 85% din populația Chinei trăia în mediul rural, iar proletariatul industrial era prea redus pentru a da naștere conducătorilor politici ai revoluției, China era lipsită de o intelectualitate burgheză numeroasă. În plus, transferul de populație din zonele rurale în cele urbane, care s-a desfășurat atît de repede în procesul dezvoltării economice în Rusia și Europa de Est, a urmat un curs mult mai lent în China.

În aceste condiții sociale, Mao a inițiat tot felul de schimbări voluntariste, iar politica sa a oscilat de la o extremă la alta. Încă de la început, preocuparea sa

principală din punct de vedere social a constituit-o țărănimea. El a socializat rapid producția agricolă, înființînd la începutul anilor '50 cooperativele primitive ale producătorilor, apoi la mijlocul aceluiași deceniu cooperativele producătorilor, iar în 1958 a sărit la comunele populare. Astfel, pînă la sfîrșitul deceniului cinci, 97% din gospodăriile țărănești formau unități agricole socialiste [52], deși lipsea evident infrastructura tehnică pentru acest tip de relații de producție. Pe fundalul acestei politici agrare, între 1953 și 1957 Mao a introdus planificarea de tip comandă și primul plan cincinal (1953—1957); apoi a trecut la o descentralizare limitată a conducerii economice (1954—1958), urmată de „Marele Salt Înainte" (1958—1959). Toate aceste hotărîri politice precipitate au dus la o criză în agricultură (1958—1961), urmată de o perioadă de redresare (1962—1965) și, în final, la sfîrșitul deceniului șase, de „revoluția culturală" și punerea în practică a unor programe economice radicale. Cu toate acestea, anii '70 au fost martorii reapariției programelor economice moderate, cu achiziții pe scară largă a unor întreprinderi și tehnologii străine care a coincis cu stabilirea de relații cu Statele Unite, după vizita președintelui Nixon la Beijing. Aceste oscilații s-au încheiat abia în 1976, o dată cu moartea lui Mao Zedong.

În ceea ce privește politica socială, numeroși cercetători au remarcat că interesul față de agricultură și absența unui transfer al populației din mediul rural în mediul urban erau parțial o reflectare a structurii sociale și stadiului de dezvoltare a acesteia, dar totodată și rezultatul politicii lui Mao. Pe de o parte, el a luat măsuri pentru a opri migrarea spre orașe; pe de altă parte, a încurajat crearea micilor întreprinderi industriale la sate și a îndrumat întreprinderile urbane să adopte forme de capital intensiv care nu necesitau prea multă mînă de lucru. Urmînd aceeași linie politică a partidului, după absolvirea liceului, numeroși tineri mergeau să lucreze în zonele rurale. O manifestare tipică a politicii orientate spre țărănime a fost ideea lui

Mao de a se înființa mici turnătorii de oțel la sate în curțile țăranilor.

Acesta este probabil motivul pentru care Mao a intrat în conflict cu președintele Liu Shaoqi, care pleda pentru adoptarea de către China a modelului economic stalinist, cu accentul său puternic pe industrializarea urbană. Aceasta ar fi dus la creșterea rapidă a clasei muncitoare industriale și la diminuarea rolului social al țărănimii, fapt căruia Mao i se opunea în mod evident. Unii autori interpretează politica lui Liu ca fiind „în realitate promotoare a unui program de clasă în favoarea intelectualității, chiar dacă pe plan ideologic el și aderenții lui trebuiau să se manifeste drept purtători de cuvînt ai industrializării și clasei muncitoare" [53].

O astfel de interpretare pare exagerată, în primul rînd deoarece politica de clasă menită să afle sprijin în cadrul unei anumite baze sociale nu este niciodată susținută în mod indirect. Și, desigur, nu există dovezi pentru a justifica această interpretare.

Ceea ce rămîne totuși este constatarea că toate liniile politice ale lui Mao menționate anterior relevă o puternică componentă țărănească a orientării sale politico-ideologice (de la politica economică la strategia militară și internațională), care avea oarecum ca scop menținerea statutului independent și, pe cît posibil, dominant, al țărănimii. Spre deosebire de Mao, Liu Shaoqi înclina spre o politică care să ducă la formarea în China a unei clase muncitoare industriale menită în final să devină clasa socială conducătoare, pe care o considera esențială în construirea societății socialiste în China. În ceea ce privește intelectualitatea, conflictul dintre cele două clase putea fi considerat mai degrabă drept corolar al opțiunilor lor de clasă și ideologice (țăranul față de muncitorul industrial), decît o problemă care să implice direct intelectualitatea. De fapt, în anii '60 intelectualii nu reprezentau în China o pătură socială suficient de mare și influentă pentru a fi generat un conflict politic de o asemenea amploare.

„Revoluția culturală" inițiată de Mao a fost un fenomen complex, în care suspiciunea și ostilitatea față de

intelectuali au constituit doar o parte a problemei. „Revoluția culturală" a redeșteptat reacția tradițională față de „amenințarea străină", care de această dată era însoțită de tehnologia occidentală. Un alt aspect l-a constituit mobilizarea Gărzilor roșii împotriva aparatului de stat și acțiunile de epurare a acestuia. Pare prin urmare logic să presupunem că toate aceste aspecte, care nu sînt în mod necesar legate unele de altele într-o concepție programatică, reflectă mai degrabă incapacitatea lui Mao de a controla și conduce rațional procesul de construcție socialistă într-o țară a cărei structură socială se potrivea atît de puțin cu modelul lui Marx.

În sfîrșit, în ceea ce privește reformele radicale inițiate de noua conducere chineză la începutul anilor '80, deși se pot menționa cîteva motivații interne care justifică această modificare politică fundamentală, considerațiile strategice au fost precumpănitoare [54]. Adevărul este că, avînd un sistem de planificare extrem de rigid, care asigura o dezvoltare economico-tehnică foarte lentă și aceasta în zona geografică a Pacificului, care înregistrase în ultima vreme dezvoltarea economică cea mai dinamică din lume, China nu putea spera să obțină un loc competitiv, pe măsura dimensiunilor sale, în jocul puterii pe plan mondial. Amintiți-vă că la sfîrșitul anilor '70 exporturile Taiwanului erau mai mari decît ale Chinei. Pentru a pune China pe harta economică a lumii trebuiau luate măsuri drastice, ceea ce Deng Xiaoping a și făcut.

Care este locul pe care-l ocupă azi China din punct de vedere al dezvoltării sociale și structurii de clasă? Din capul locului trebuie să spunem că în China — spre deosebire de Europa de Est, care a urmat mai mult sau mai puțin un curs constant, continuu — evoluția celor trei ramuri ale economiei (agricultura, industria și serviciile) au cunoscut salturi semnificative, în special în sectorul terțiar (vezi tabelul 15).

Agricultura, indiferent de condiții, a continuat să reprezinte o parte considerabilă a economiei chineze, mult mai mare decît în oricare dintre țările Europei

de Est. De fapt, China s-a îndepărtat chiar și teoretic de modelul economic stalinist, proclamînd prioritatea agriculturii în cadrul strategiei sale de dezvoltare. Într-adevăr, acesta este domeniul în care reformele economice inițiate în 1981 au înregistrat rezultatele cele mai spectaculoase: în 1984 s-a obținut o producție record de cereale de peste 400 milioane tone. În decursul celor trei decenii pe care le trecem în revistă, industria chineză s-a dezvoltat lent, dar constant. În ceea ce privește sectorul terțiar, istoria sa este probabil cea mai semnificativă, dacă luăm în considerație că în lumea contemporană serviciile reprezintă standardul în funcție de care se măsoară dezvoltarea economică și socială. În anii '50 sectorul terțiar nu era nici măcar recunoscut în China; acesta era considerat muncă neproductivă, statisticile cu privire la valoarea producției sale nici nu existau [55]. Între 1954 și 1980, numărul unităților de deservire a scăzut considerabil ca urmare a faptului că numeroase unități colective au fost preluate de stat, iar cele individuale au fost aproape complet eliminate în timpul „revoluției culturale". Lucrătorii din sectorul terțiar aveau salarii mult mai mici decît muncitorii și agricultorii, și prin urmare le lipsea pur și simplu motivația pentru a munci. Pînă în 1980 producția sectorului terțiar scăzuse la 18,7%, un procent cu mult mai mic decît cel de 61% în țările dezvoltate și 29% în țările în curs de dezvoltare [56]. Anul 1981 a marcat un punct de cotitură și începînd de atunci sectorul serviciilor s-a dezvoltat mai repede decît sectoarele primar și secundar. În 1985 cîștigurile în acest sector se ridicau la 165,7 miliarde yuani, ceea ce reprezenta 21.3% din produsul național brut [57]. În ceea ce privește impactul social, în 1986 a avut loc un transfer puternic de la întreprinderi deținute de stat la unități administrate în colectiv sau de persoane particulare individuale. În felul acesta, structura socială din China a devenit foarte complexă.

Este interesant de remarcat faptul că între 1966 și 1980, perioada în care politica socială a lui Mao era încă

în vigoare, populația Chinei a crescut cu aproape 262 milioane locuitori, dintre care numai 61 milioane reprezintă creșterea populației urbane. Între 1981 și 1985, după inițierea reformelor economice, a devenit evident un proces diferit: populația Chinei a sporit cu 59,3 milioane, în timp ce populația urbană a crescut cu peste 140 milioane [58].

Cu toate acestea, în 1985 numărul țăranilor era de trei ori mai mare decît al muncitorilor industriali (respectiv 66,2% și 22%), ei reprezentînd majoritatea copleșitoare a populației active și, desigur, a întregii populații (vezi tabelul 16). Pe scurt, din punct de vedere social, China continuă să fie o societate predominant țărănească. Să punctăm totuși clasele și straturile ei sociale.

În ce privește *muncitorii industriali*, cei angajați în fabricile proprietate de stat au constituit în trecut o pătură socială privilegiată. Un specialist în istoria Chinei îi consideră drept un fel de castă care s-a bucurat de un loc de muncă sigur și salarii mari [59]. Ca și în U.R.S.S., muncitorii din întreprinderile de stat sînt afectați de reformele care fixează veniturile în funcție de realizările în producție și stabilesc o disciplină a muncii mai strictă. Reporterii chinezi au constatat că muncitorii din întreprinderile de stat își bat joc de muncitorii fruntași care dovedesc că se poate munci mai bine și mai eficient. În ultimii ani, statul a permis ca unele din întreprinderile mai mici să fie conduse în colectiv sau să fie încredințate prin contract unor grupuri de muncitori.

În ceea ce-i privește pe cei 33,2 milioane de muncitori angajați în fabrici în proprietate colectivă, numărul lor crește rapid și reprezintă aproape o treime din clasa muncitoare din mediul urban. Sociologii remarcă faptul că acest grup social este deosebit de interesat în reforme, deoarece veniturile lor depind în mare măsură de piață (vezi tabelul 17).

Țărănimea este în prezent împărțită în mai multe categorii cu interese diferite, și ar fi prematur să facem

o apreciere definitivă asupra poziției sale sociale. Agricultura colectivă, formată în special din gospodării care lucrează în cadrul sistemului de responsabilitate prin contract, predomină în zonele rurale și posedă 97% din pămîntul arabil al Chinei, furnizînd aceeași proporție din producția agricolă și din valoarea ei. În ultimii ani s-au dezvoltat puternic întreprinderile rurale, care constituie o sursă importantă de locuri de muncă și venituri pentru țărani. În 1985, întreprinderile rurale au furnizat 30,5% din veniturile totale ale țărănimii (față de 24,2% în 1980) [60].

Intelectualii continuă să formeze o minoritate redusă, deși clasa lor este definită în China în termeni mult mai largi decît în Europa de Est. Din cei 25 milioane de intelectuali, numai 6 milioane au diplomă de absolvire a unui institut de învățămînt superior. Instituțiile de învățămînt superior din China au o istorie aparte, deoarece au trecut prin trei stadii. Între 1950 și 1965 dezvoltarea lor a fost destul de rapidă, numărul total de studenți din China ridicîndu-se la 674 000. Dar între 1966 și 1976 China a cunoscut timp de un deceniu furtuna „revoluției culturale" în cursul căreia învățămîntul superior a fost redus drastic. De fapt, între 1966 și 1969 nici una dintre universități nu funcționa normal. Numeroase școli au fost transformate în ateliere sau cazărmi, facilitățile didactice au fost distruse, numeroși profesori și conferențiari au fost umiliți și etichetați drept „reacționari" și cîteva universități au fost pur și simplu închise. Abia în timpul celei de-a treia etape (care începe în 1977), după căderea „Bandei celor 4", universitățile au renăscut și numărul studenților a început să crească, ajungînd la aproape 2 milioane în 1985 [61].

Gan'bu este grupul social conducător din China, definit drept „pătura conducătoare a aparatului de partid și de stat și a armatei", numărînd 22 milioane de membri. În ultimii ani și *Gan'bu* a suferit un proces de schimbare. Lupta inițiată de Deng Xiaoping împotriva nepotismului, corupției și hoției a afectat serios insti-

tuția *Gan'bu*. În plus, au fost adoptate unele măsuri pentru a pune frîu puterii birocrației, cum ar fi ocuparea posturilor prin concurs, sistemul de angajare prin contract, limitarea duratei de exercitare a funcțiilor executive și plata în funcție de rezultate. Pe lîngă aceasta, între 1982 și 1985 peste 1,2 milioane birocrați au ieșit la pensie.

Sectorul privat numit „individual" se bazează în principal pe familii — aproximativ 17 milioane persoane. Persoanele care țin de sectorul particular au început să-și înființeze asociații independente care să le reprezinte interesele atît în mediul rural cît și în mediul urban.

După ce m-am ocupat de principalele clase și categorii sociale din China, să subliniez faptul că efectul reformelor inițiate în 1981 a fost atît de rapid și radical încît societatea chineză se află și acum într-un proces de transformare și adaptare. Prin urmare, este dificilă identificarea noilor contradicții și conflicte de interese între clasele și categoriile sociale menționate mai sus, în condițiile în care procesul de transformare se află în plină desfășurare. De exemplu, în agricultură, cele mai importante mutații sociale legate de nivelul de trai și statutul social au fost determinate de descătușarea forțelor pieței. Chiar dacă grupuri mari de țărani nu sînt încîntați că au obligația de a vinde statului o parte din produsele lor la prețuri scăzute, ei sînt totuși recunoscători statului pentru șansa de a-și organiza producția și de a trăi în condiții de mai mare independență decît înainte. În felul acesta, ei au posibilitatea de a-și mări substanțial veniturile.

În general, în ultimii ani, odată cu dezvoltarea economiei socialiste a bunurilor de consum s-au schimbat și structurile de venit. Înainte de reformă, nu numai țăranii dar și locuitorii orașelor își acopereau cheltuielile numai din salariu; în prezent, mulți obțin venituri din surse proprii, inclusiv contractarea unor afaceri, închirieri, vînzări pe piața liberă și transferarea drep-

utrilor de brevet sau a unor acțiuni. O anchetă efectuată în 1986 în provincia Sîchuan arată că unii oameni aveau venituri de peste 400 yuani pe lună, nivelul cel mai ridicat fiind de 2 800 yuani. Cei înstăriți sînt în majoritate angajații întreprinderilor sătești sau membrii gospodăriilor specializate. Salariul mediu al muncitorilor urbani a atins de asemenea 111 yuani. Cu alte cuvinte, „Oala comună" egalitaristă care împiedica dezvoltarea forțelor de producție și descuraja entuziasmul muncitorilor este eliminată treptat. Totuși, pentru a evita o prăpastie exagerată între veniturile personale a fost instituit un sistem de impozite, progresiv începînd cu venitul lunar ce depășește 400 yuani [62].

Desigur, reforma creează probleme sociale serioase. De exemplu, aproximativ o treime dintre cei angajați în economia națională sînt considerați de prisos și vor trebui să-și găsească un alt loc de muncă. Se estimează că pînă în 1990, aproximativ 187 pînă la 192 milioane salariați vor deveni de prisos, în special cei cu o calificare inferioară sau muncitorii manuali [63].

În concluzie, reforma din China trebuie să țină seama de faptul că țara este rămasă în urmă din punct de vedere al dezvoltării social-istorice. În timp ce U.R.S.S. va avea nevoie de aproximativ 15—20 ani pentru a ajunge din urmă din punct de vedere economic țările occidentale, China va avea nevoie de cel puțin 50—60 de ani. Probabil că de aici izvorăște diferența dintre cele două moduri de abordare a reformei. În China reforma economică a fost precipitată, cuprinzătoare și radicală și a început cu descătușarea forțelor pieței în agricultură. Aceasta sugerează o strategie mai riscantă care apare ca o cursă de cai cu obstacole, galopuri rapide și opriri bruște.

În Uniunea Sovietică, deși retorica este revoluționară, procesul de schimbare este precaut, lent și treptat, fiecare decizie majoră fiind luată numai după experimentări pe plan local. „Experimentul industrial" a fost inițiat în 1984 în cinci ministere-cheie, s-a extins în 1986 pentru a cuprinde 50% din industrie și abia

în 1987 s-a generalizat. După aceea, reforma economică, de fapt, a stat pe loc.

Totuși, în ambele țări conducerea comunistă a recunoscut public că reforma economiei nu poate înainta cu succes dacă nu este urmată de democratizare și schimbări social-politice. Dar aici se află călcîiul lui Ahile: reprezentanții conservatori din cadrul partidului se împotrivesc ferm schimbărilor politice. Mihail Gorbaciov a afirmat de nenumărate ori că democratizarea este un lucru esențial, și a replicat celor ce se tem că democrația ar putea dezorganiza societatea: „Democrația nu este opusul ordinii, este o ordine de un nivel superior, care nu se bazează pe supunere implicită și pe executarea automată a instrucțiunilor, ci pe participarea totală și activă a tuturor cetățenilor la treburile societății [...]. Una din două: fie democrație, fie inerție socială și conservatorism. A treia cale nu există, tovarăși" [64].

În China, campania din 1987 împotriva libertății de gîndire și a disidenței politice relevă un crez mult mai profund: faptul că „dictatura democratică a poporului" este unul din cele patru principii cardinale ale modernizării trebuie să ne reamintească că dictatura proletariatului însemna pentru Marx dominație de clasă, în timp ce Stalin a interpretat noțiunea ca regim politic dictatorial. Că Deng Xiaoping îi dă aceeași interpretare este demonstrat de Directivele din februarie 1987 către cadrele partidului, aduse la cunoștința corespondenților occidentali de către purtătorul de cuvînt al Comitetului Central de la Beijing. După ce a lăudat atitudinea fermă a conducătorilor polonezi față de sindicatul „Solidaritatea", Deng a adăugat: „Aceasta arată clar că dacă nu folosim metode dictatoriale, n-o să meargă. Nu trebuie numai să vorbim despre metodele dictatoriale, ci să le și practicăm" [65].

Este clar că în timp ce Gorbaciov se simte în siguranță și poate pleda pentru mai multă democrație, după ce a atras intelectualitatea, pe oamenii de știință

și pe ingineri pe baricadele reformei, Deng Xiaoping se teme că populația Chinei (încă afectată în mare măsură de analfabetism) este insuficient pregătită pentru a rezista influenței ideologiei occidentale.

În plus, nevoia de a asimila revoluția din domeniul computerelor și informației, care joacă un rol atît de important în campania pentru democrație și deschidere a lui Gorbaciov, nu este la fel de imperioasă în China.

Sintetizînd dezbaterile Sesiunii a cincea a celui de-al VI-lea Congres Național Popular din 1987, „Beijing Review" nota că în China produsul național brut pe cap de locuitor este de numai $ 400, că în 1982 în China existau peste 237,8 milioane analfabeți și semi-analfabeți peste 12 ani și ajungea la următoarea concluzie: „Numeroși cetățeni sînt preocupați de îmbunătățirea standardului lor de viață, dar nu și de treburile statului sau de politică; unii țărani știu foarte puține lucruri despre ce se întîmplă în afara satului în care locuiesc, și prin urmare le este greu să-și exprime părerea cu privire la alegerea deputaților pentru congresul popular al țării". Concluzia finală este plină de sinceritate: „În aceste condiții, încercarea de a transforma China într-o societate cu un nivel ridicat de democrație este lipsită de valoare practică" [66].

Cu alte cuvinte, adevărata problemă nu este „liberalismul burghez", ci democrația *pur și simplu*.

Pe de altă parte, faptul că reformele din China au fost inițiate în agricultură și chiar de la început au avut rezultate deosebite în producția de cereale și cea zootehnică, îmbunătățind astfel substanțial situația hranei în toată țara, a creat un curent popular în favoarea reformei care nu există în Uniunea Sovietică.

În general, experiența chineză și cea sovietică demonstrează că reformarea societății socialiste nu este un proces linear care să evolueze simultan pe toate fronturile — economic, social și politic — ci mai degrabă o mișcare în zig-zag, marcată de progres și regres, succese și eșecuri, creșteri și scăderi.

Pluralism în Europa de Est

Lenin spunea odată că, în condițiile socialismului, formele și instituțiile politice trebuie să se adapteze necontenit dezvoltării economice și sociale și că fiecare marxist trebuie să fie gata să accepte acest lucru. La urma urmelor, una din contribuțiile majore ale lui Marx la teoria socială este tocmai descoperirea relației dialectice dintre domeniile social, politic și economic din cadrul societății și a mecanismului prin care fiecare din ele le influențează pe celelalte precum și sistemul în general. Şi totuși, este aproape incredibil că relațiile sociale de producție din U.R.S.S. au stagnat timp de 50 de ani, în ciuda schimbărilor uriașe pe care revoluția științifică-tehnică le-a determinat în configurația forțelor de producție. Abia acum, odată cu venirea la putere a noii generații, oamenii încep să-și dea seama de prețul uriaș pe care Uniunea Sovietică îl are de plătit pentru incapacitatea sa de a se fi adaptat la timp la revoluția științifică-tehnică.

Ce se întîmplă cu formele și instituțiile politice? Evident, și ele au rămas cu mult în urma dezvoltării economice și sociale. Şi, desigur, instituția politică cea mai conservatoare în ultimii 70 de ani de dezvoltare socialistă a fost însuși partidul comunist. Poate părea paradoxal, deoarece vorbim despre primul partid din istorie, presupus, cel puțin teoretic, a rămîne revoluționar chiar și după cucerirea puterii. Cum altfel ar putea partidul comunist să conducă societatea spre schimbările radicale necesare în vederea trecerii la o societate comunistă?

Trebuie să existe o greșeală, fie în teorie, fie în transpunerea teoriei în practica socială. Dar cum putem afla unde este greșeala dacă nu punem în discuție această problemă? În timp ce cele mai bune căi și mijloace de a restructura și conduce economia sînt dezbătute pe larg și cu sinceritate, problemele legate de rolul, concepția și structura partidului rămîn tabu, deși, după ce Lenin a formulat teoria și principiile par-

tidului comunist, în societatea omenească au avut loc transformări profunde, care au afectat întreaga lume şi implicit Uniunea Sovietică.

În primul rînd, concepţia lui Lenin că membrii partidului sînt „revoluţionari de profesie" nu mai corespunde cu statutul celor 20 milioane de membri cîţi numără în prezent partidul comunist. În plus, deformarea principiilor leniniste de către Stalin nu a fost nicăieri mai flagrantă decît în modul în care a modelat partidul şi i-a organizat activitatea.

a. *Partid şi stat.* Începînd din 1985, pe măsură ce fiecare acţiune în vederea schimbării era fie amînată, fie pur şi simplu sabotată, a devenit din ce în ce mai clar că atîta timp cît partidul rămîne neatins şi conducerea sa birocrată îşi păstrează posturile, nici un progres semnificativ al procesului de *perestroika* nu este posibil. Adevărul este că avem de-a face cu un sistem în care organele politice sînt atît de adînc implîntate în economie, încît separarea sau înlăturarea lor din procesul de producţie echivalează cu o operaţie chirurgicală. Dar este oare chirurgul şef pregătit pentru a efectua operaţia?

În Rezoluţia din iunie 1988 a Conferinţei partidului se afirmă necesitatea imperioasă de a „abandona practica curentă a comitetelor de partid de a acţiona în locul organismelor guvernamentale sau economice, de a interzice adoptarea deciziilor de partid cu instrucţiuni directe adresate acestora din urmă şi de a se conforma principiului că P.C.U.S. îşi promovează linia politică prin comuniştii care lucrează în diferite sfere de activitate" [67].

Aceasta este tot ce s-a hotărît în legătură cu rolul partidului în economie. Prea puţin pentru o problemă atît de importantă! De fapt, în numeroase rezoluţii anterioare ale partidului, inclusiv în cele din vremea lui Stalin, se critică practica comitetelor de partid de a se suprapune organelor guvernamentale sau conducătorilor de întreprinderi în activităţile pe care le desfăşoară. Vechea expresie familiară „tutelarea măruntă"

ce caracterizează aceste practici poate fi găsită în aproape toate documentele prezentate la congresele partidului din 1940 pînă în prezent. Rezoluția din iunie 1988 a proclamat principiul „delimitării stricte a funcțiilor organelor de partid și de stat". Dar este posibil așa ceva în sistemul comunist?

Ar trebui să menționez aici părerea fostului lider comunist chinez Zhao Ziyang în această problemă: „Separarea funcțiilor de partid și guvernamentale este o reformă majoră în sistemul de conducere al partidului. Trebuie să subliniem că dacă nu există o distincție clară între partid și guvern, poziția partidului este de fapt inferioară și conducerea sa mai slabă; doar atunci cînd cele două tipuri de funcții sînt separate, partidul poate să-și asigure conducerea și să-și impună metodele. Cînd nu există o distincție între partid și guvern, partidul nu are timpul și energia necesare pentru a se ocupa de consolidarea partidului, doar cînd cele două organisme sînt separate se poate vedea că *partidul se ocupă de treburile partidului*. Cînd nu există distincție între partid și guvern, partidul trebuie să poarte povara muncii administrative și poate foarte ușor deveni opusul unei contradicții sau chiar focarul unui număr de contradicții: numai cînd cele două organisme sînt separate, partidul se poate ocupa de contradicții cu ușurință, asumîndu-și controlul total asupra unei situații și coordonînd munca în toate domeniile. Cînd nu există distincție între partid și guvern, partidul devine organul executiv; numai cînd cele două puteri sînt separate, organizațiile de partid pot exercita o mai bună supraveghere, pot preveni eficient sau birui birocrația. Toți membrii partidului trebuie să se angajeze cu înflăcărare în reformă pentru a determina această schimbare istorică" [68].

Zhao Ziyang remarca, de asemenea, că, în cazul în care comitetele de partid preiau munca administrativă, vor deveni ele însele focarul birocrației și că cel ce se implică o zi întreagă în rezolvarea unor probleme mărunte nu poate fi cu adevărat un bun conducător; dar

comitetele și conducătorii comuniști par a fi gata să-și asume acest risc.

Conferința P.C.U.S. din iunie-iulie 1988 dedicată reformelor politice a relevat dificultățile pe care le implică această „separare". De fapt, conferința a fost primul eveniment politic contradictoriu înregistrat de la venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, în 1985. Pe de o parte, se poate remarca atitudinea critică deschisă și pluralismul de idei și păreri care au făcut o impresie favorabilă cetățenilor sovietici și opiniei publice mondiale: confruntarea dramatică dintre Boris Eltîn și Egor Ligaciov, care a putut fi urmărită la televizor, a fost o manifestare vie a democrației de partid; au fost și o serie de hotărîri bine gîndite, care lovesc birocrația conducătoare în însăși esența sa. Pe de altă parte, schimbarea cheie în sistemul politic a fost adoptată în grabă, fără a fi anunțată din timp și fără o dezbatere serioasă — metodă care aparține desigur trecutului.

Pentru unul care a trăit în cadrul acestui sistem, măsuri cum ar fi alegerea conducătorilor prin vot secret, de pe o listă de candidați, și în special hotărîrea de a limita la zece ani durata mandatului pentru conducătorii partidului reprezintă o adevărată revoluție. Birocrații prosperă cînd ocupă funcții stabile pe o durată nelimitată; de-a lungul anilor, ei au creat în cadrul partidului o adevărată tradiție de conducători cu mandat pe viață, indiferent de rezultatele pe care le obțin și chiar de capacitatea lor fizică și intelectuală. Cînd fostul prim-ministru Kosîghin și-a prezentat demisia după două atacuri de cord succesive, mai-marii din *Politburo* au respins-o și l-au menținut în funcție pînă la moartea sa. Singura meserie a acestor *apparatciki* este activitatea de partid; dacă o pierd nu știu să facă altceva, ceea ce explică mai mult ca orice conformismul lor total, atitudinea servilă și lingușitoare față de superiori.

Totuși, schimbările preconizate constituie un proces de durată. În acest timp transformările radicale inițiate

în U.R.S.S. necesită o formă viguroasă de putere, de fapt o nouă „revoluție de sus". Într-adevăr, Gorbaciov s-a străduit mult să împletească această „revoluție de sus" cu inițiative și mișcări de jos în sus. Dar procesul este lent și revoluția sa nu poate să aștepte.

Astfel că dintr-o dată a apărut ideea ca liderul partidului să fie și președintele țării avînd o putere executivă extraordinară: să exercite conducerea generală în elaborarea legislației și a programelor socio-economice; să decidă în problemele cheie de politică externă, apărare și securitate națională; să prezideze consiliul apărării, să-l numească pe primul ministru etc. Evident, aceasta este o soluție extraordinară pentru împrejurări extraordinare. Nu este și nu poate fi un model de sistem politic pentru o societate socialistă, pentru simplul motiv că este lipsit de principii, valori și coerență logică. Necesitatea și nu valoarea constituie justificarea.

Problema este însă că aceasta nu pare a fi considerată o situație de excepție. La conferință s-a hotărît ca secretarul de partid la fiecare nivel să fie numit automat în fruntea conducerii sovietului local. Nu mă îndoiesc că activiștii de partid au aplaudat cu căldură această hotărîre. Dar ce se întîmplă cu cei 100 de milioane de oameni chemați să voteze sovietul local, cu excepția celui care-l va conduce automat? Se pare că avem de-a face cu reîntoarcerea la vechiul argument că partidul știe cel mai bine ce este bine pentru popor.

Adevărul este că sîntem martorii încercării de a instituționaliza contopirea conducerii de partid cu cea de stat de la nivelul cel mai înalt pînă la ultimul nivel, într-o măsură mai mare ca oricînd în istoria sovietică.

România este singura țară socialistă care a cunoscut în ultimii 15 ani acest gen de conducere, în care secretarii de partid la nivel local cumulau și funcțiile de prefect și primar și aceasta chiar și în sătucul cel mai neînsemnat. Ca politolog român, sînt pur și simplu uimit că reformatorii de la Moscova doresc să adopte și să dezvolte acest model.

La urma urmelor, cum se poate împăca această fuziune cu „delimitarea strictă a funcțiilor aparatului de partid și de stat" proclamată atît de categoric în documentele conferințelor partidului? Orice politolog știe că singura metodă eficientă de a înfrîna abuzurile potențiale inerente puterii politice a fost și este separarea puterilor. Dar această problemă nu a fost deloc discutată în mijloacele de comunicare sovietice. Nici un singur politolog nu a avut ocazia să examineze serios implicațiile ei globale. În cadrul conferinței, Roald Sagdeiev, directorul Institutului pentru cercetarea spațiului cosmic, a remarcat contradicția față de scopul declarat de a elimina partidul din activitatea de zi cu zi a guvernului, în timp ce reputatul economist Leonid Abalkin a atras atenția asupra celeilalte contradicții și anume că alegerea automată a conducătorilor de partid ca președinți ai sovietelor vine în contradicție cu apelul lui Gorbaciov ca la alegeri să existe mai mulți candidați. I s-a replicat că dacă liderul local al partidului nu a reușit să cîștige „votul de încredere", el va trebui să demisioneze. Dar cine ar îndrăzni, într-un sat îndepărtat din Siberia sau Kazahstan, să voteze împotriva secretarului de partid?

Singura analiză, de care am cunoștință, a acestei probleme spinoase de către un politolog sovietic este articolul lui Gavril Popov din „Moskovskie Novosti" în care afirmă: „Ca să fiu sincer, tocmai aceste aplauze furtunoase din partea unui număr considerabil de delegați m-au făcut să înclin spre contopirea funcțiilor" [69]. Pentru un cercetător în domeniul științei politice „aplauzele furtunoase" nu sînt tocmai un argument convingător, în special dacă ne reamintim că programul fantastic pentru construirea societății comuniste pînă în 1980 propus de Hrușciov în 1961 a fost întîmpinat cu aplauze furtunoase nu numai de o parte, ci de către toți delegații. Autorul sugerează că ar fi bine dacă președinții sovietelor, și anume secretarii de partid locali, ar fi aleși prin votul maselor și nu prin votul membrilor sovietelor. Popov își dă probabil seama că numirea

automată a acestor președinți ar transforma votul maselor într-o farsă. Și argumentează: „Cred că organizațiile de partid regionale ar putea alege întîi la conferințele lor cîțiva candidați la funcția de prim-secretar. Și numai după ce toate voturile sînt în urne la alegerea președintelui sovietului, o sesiune specială a conferinței organizației regionale de partid ar putea hotărî în sfîrșit care va fi primul secretar" [70]. Dar cum poate o organizație de partid alege mai mulți candidați la funcția de prim-secretar și ce fel de partid comunist este acela în care prim-secretarul este ales prin votul maselor? Ce faceți, tovarășe Popov, cu acei cetățeni sovietici care nu sînt comuniști și nu vor să aibă nimic de-a face cu partidul? Ei vor să voteze numai pentru soviet, presupus a reprezenta opțiunea lor. Încă o dată, o inițiativă greșită la nivelul conducerii generează confuzie în rîndul maselor. Așa cum spunea Shakespeare: „Things bad begun, make strong themselves, by ill...." (Lucrurile începute prost se întăresc prin rele....).

Din fericire, prevederea privind desemnarea automată a secretarului de partid a fost ulterior anulată.

b. *Diferențiere socială și unitate de monolit.* Evoluția claselor și păturilor sociale în țările socialiste exercită o influență directă asupra rolului și funcției partidului comunist. Diferențierea socială care are loc în societatea socialistă era menită să afecteze însăși concepția și structura de bază a partidului comunist și, în ultimă instanță, să ducă la dispariția lui.

Partidul comunist a fost conceput inițial ca partid politic al clasei muncitoare. Concepția partidului ca monolit a avut ca bază presupunerea că există o clasă muncitoare numeroasă și compactă, suficient de omogenă pentru a justifica o conștiință ideologică comună și interese materiale și culturale comune. Și, desigur, ca partid al viitorului, se presupunea că partidul comunist va conduce o muncitorime din ce în ce mai numeroasă cu un rol din ce în ce mai important în societatea industrială.

Astăzi, toate aceste presupuneri se dovedesc a fi depășite. După cum am arătat anterior, revoluția științifică-tehnică a distrus virtual noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică amplă și compactă; muncitorii manuali formează o categorie socială în declin în ceea ce privește numărul, statutul social și prestigiul lor. Diferențele din interiorul acestei clase și în special grupurile socio-profesionale din cadrul clasei muncitoare se diversifică și devin mai distincte, variind de la muncitorii manuali necalificați și calificați pînă la funcționari, ingineri și specialiști, cadre de conducere etc. Reforma actuală va lărgi și accelera procesul de diferențiere socială din societate și va crea noi grupuri sociale în afara lor. În primul rînd sectorul privat, în special în cadrul serviciilor, va crește substanțial și o dată cu acesta și grupul social care se va forma pe această bază.

În mai 1988 la Novosibirsk a avut loc un seminar extrem de interesant la care s-a discutat pentru prima dată cu sinceritate problema: *Perestroika, kto za, kto protiv?* (Perestroika, cine este pentru, cine împotrivă?). În cadrul seminarului au fost analizate concluziile unui studiu întreprins timp de șase ani de un grup de economiști și sociologi condus de Tatiana Zaslavskaia asupra structurii sociale din Uniunea Sovietică și a atitudinii diverselor grupuri sociale față de reformă:

1. Muncitorii manuali angajați în activități preindustriale și elementele *declassés* sînt împotriva procesului de *perestroika* (economic și politic).

2. Muncitorii calificați sprijină procesul de democratizare, dar ezită să sprijine schimbările din economie.

3. Specialiștii cu calificare superioară și cei angajați în activitățile creatoare se declară în favoarea și a democrației și a reformelor economice.

4. Conducătorii din vîrful ierarhiei sociale sînt de asemenea în favoarea ambelor procese.

5. Aparatul administrativ și birocratic din administrația economică și de stat se opune reformelor radicale (politice și economice).

6. Conducătorii întreprinderilor sprijină reformele economice, dar nu și pe cele politice [71].

Problema care ne preocupă aici este cum vor fi reflectate aceste poziții ale unor grupuri sociale importante în partidul comunist? Unde și cînd vor avea ele posibilitatea de a-și apăra interesele și de a-și exprima opiniile?

Atît în Uniunea Sovietică, cît și în China, conducerea se plînge de faptul că puternicele forțe conservatoare din cadrul partidului se opun schimbărilor dintr-o varietate de motive și este cît se poate de firesc ca pozițiile definite la seminarul de la Novosibirsk să fie reflectate în singurul partid politic care există. În consecință, grupurile sociale menționate mai sus trebuie să aibă șansa de a-și exprima deschis părerile.

Societatea socialistă a atins un stadiu de dezvoltare în care nivelul de educație și experiență politică face ca grupurile sociale din cadrul ei să fie conștiente de interesele lor specifice și gata să le apere. Într-o societate diferențiată din punct de vedere social, pluralismul politic este o necesitate imperioasă, dacă se urmărește evitarea tulburărilor și conflictelor sociale.

Partidul comunist, confruntat cu condiții sociale care nu au fost anticipate de fondatorii săi, trece printr-o perioadă de criză. Problema este dacă partidul comunist va fi capabil să-și remodeleze concepția și structura pentru a absorbi și a se adapta, din punct de vedere politic, la diversele interese ale grupurilor sociale care există sau se formează acum în societatea socialistă, în special ale celor care țin de categoria cea mai avansată a societății, intelectualitatea. Răspunsul meu este categoric negativ.

În ultimul timp, Mihail Gorbaciov a menționat destul de frecvent noțiunea de „pluralism socialist". La ultimul Congres al Partidului Comunist Chinez din 1987 Zhao Ziyang a propus ca sindicatele, Liga comunistă a tineretului, Federația femeilor și alte organizații de masă să aibă posibilitatea „de a exprima și apăra mai bine interesele specifice ale maselor pe care le reprezintă" subliniind, desigur, că toate aceste activi-

tăți se vor desfășura sub conducerea partidului comunist [72]. Ce se întîmplă însă cu partidul comunist însuși?

Adevărul este că pentru a democratiza societatea socialistă și a o transforma într-o societate pluralistă, trebuie democratizat întîi partidul comunist. Cu alte cuvinte, pentru ca reformele politice să fie *reale*, ele trebuie să afecteze însăși esența structurii de putere. La urma urmelor, ce înseamnă „pluralism socialist"?

Trebuie să spunem de la bun început că există numai două tipuri posibile de pluralism politic: un sistem multipartit sau pluralism în cadrul unui sistem monopartit.

Din punct de vedere al științei politice, actualul sistem comunist poate fi caracterizat drept nereprezentativ, birocratic și, prin urmare, represiv. Este lipsit de flexibilitate în a se adapta la situații noi, și pe lîngă aceasta procesul de luare a deciziilor este predispus la greșeală, fiind lipsit de orice mecanism de conexiune inversă: nu are feed-back. Cu alte cuvinte, nu dispune de metoda de a-și corecta greșelile. Nici chiar propunerile menite să ducă la îmbunătățirea funcționării și rezultatelor sale nu sînt discutate public. Dar principalul neajuns istoric constă în înclinația spre *statu quo* — rezistența împotriva schimbării și progresului —, ceea ce reprezintă probabil cel mai mare paradox din istorie pentru un partid presupus a conduce marșul spre viitor. Multipartidismul este menit să elimine aceste neajunsuri organice.

Pluralism în partid însemna teoretic renunțarea la concepția unității de monolit a partidului comunist și transformarea acestuia într-o organizație politică reprezentativă a principalelor grupuri sociale. De fapt, țărănimea și intelectualitatea nu au avut niciodată o reprezentare corespunzătoare în cadrul partidului bolșevic — ceea ce a permis colectivizarea forțată, deportările în masă și uciderea țăranilor, precum și reprimarea masivă a intelectualității, fără ca în cadrul partidului să se producă o rezistență eficace. Tot teoretic, pluralismul în partid ar trebui să garanteze tuturor

forțelor sociale pe care pretinde că le reprezintă toate posibilitățile de a-și apăra interesele specifice și a-și exprima opiniile diferite. În caz contrar, apariția partidelor politice alternative este inevitabilă și perfect legitimă.

Rezoluția din 1921 care interzicea fracțiunile în cadrul partidului bolșevic trebuia de mult abolită. Această rezoluție a avut ca efect limitarea dezbaterii problemelor politice în cadrul partidului, suprimînd astfel democrația internă a partidului. În urma acestui fapt, partidul a fost condus de o birocrație oligarhică care lua decizii fără a-i consulta pe membrii partidului — ceea ce Stalin numea cu cinism „democrație militară". Prin aceasta se înțelegea că membrii de partid trebuie să îndeplinească fără a crîcni ordinele de sus. Deși metodele brutale și excesele lui Stalin au fost eliminate, disciplina militară și interdicția de a exprima opinii disidente au rămas în vigoare.

Democrația de partid cerea toleranță față de diversele grupuri și fracțiuni din cadrul partidului comunist. Într-un sistem cu un singur partid, partidul comunist putea funcționa numai dacă oferea părților componente ale societății posibilități depline de exprimare a opiniilor lor.

De fapt, încă de cînd fracțiunile au fost proscrise oficial, partidul a fost condus invariabil de o singură fracțiune — fie că era cea a lui Stalin, Hrușciov sau a lui Brejnev, eliminîndu-le pe celelalte. Acest lucru este valabil și pentru China, unde Mao, în efortul de a-și impune propria politică, l-a eliminat pe Liu Shaoqi și l-a retrogradat de două ori pe Deng Xiaoping. Nenumărați conducători comuniști curajoși și cinstiți au fost executați în numele cumplitei concepții monolitice. Interzicerea fracțiunilor a adus de fapt în partidele comuniste legea junglei, ilustrată tragic de experiența din Grenada unde o fracțiune l-a ucis pe conducătorul celeilalte. Și cum putem să credem că unicul partid comunist afgan își va lărgi baza politică și-i va coopta

pe *mujahedini* în guvern, cînd cele două fracțiuni ale sale se confruntă și se ucid în lupta pentru putere?

Trebuie să se renunțe odată pentru totdeauna la concepția cu privire la unitatea de monolit a partidului, concepție care practic sufocă viața politică și ideologică normală a partidului. În caz contrar, partidul va rămîne intolerant, mărginit și represiv.

Care sînt principalele argumente în favoarea unității de monolit?

În 1921, la Congresul al X-lea al partidului bolșevic Lenin a introdus rezoluția cu privire la abolirea fracțiunilor ca măsură temporară dictată de gravitatea situației din Rusia Sovietică. El a insistat, totuși, asupra respectării concepțiilor minorității. Sub conducerea sa, normele democratice ale partidului și practica opiniilor contrare au fost oarecum respectate. Cei care se opuneau hotărîrilor lui Lenin sau îi criticau politica nu erau pedepsiți. Lev Kamenev și Grigori Zinoviev care au votat împotriva deciziei de a declanșa Revoluția în Octombrie 1917 au rămas în continuare membri ai *Politburo*-ului, ca și cei care s-au opus încheierii tratatului de pace de la Brest-Litovsk cu Germania. De fapt, Lenin s-a aflat de două ori în minoritate în Comitetul Central.

Practica ciocnirii de opinii în viața de partid a continuat chiar și după moartea lui Lenin. În anii '20 și chiar și la începutul anilor '30 programe și platforme opuse se confruntau în cadrul partidului și în public și erau prezentate în congresele partidului, făcîndu-l pe unul din cei mai virulenți istorici occidentali ai P.C.U.S. să caracterizeze această perioadă drept „epoca de aur a gîndirii marxiste". Buharin a fost redactorul șef al ziarului „Pravda" și strategia sa, în opoziție cu cea a lui Stalin, s-a bucurat de sprijinul lui Alexei Rikov (primul ministru) și al lui Mihail Tomski (președintele sindicatelor) și a fost predominantă timp de un deceniu în cadrul partidului. În general, pînă în 1938 configurația politică și ideologică a partidului bolșevic a fost mult mai variată și mai plină de viață decît în oricare perioadă ulterioară a istoriei sovietice.

Prin urmare, argumentul că fracțiunile pot scinda partidul, făcîndu-l incapabil să conducă și să guverneze este eronat. Experiența istorică arată că existența fracțiunilor nu a știrbit capacitatea partidului bolșevic de a realiza cu succes revoluția, de a-i învinge pe albgardiști și intervenția străină, de a înfrînge blocada capitalistă, de a reface economia și de a reconstrui țara după războiul civil devastator. Dacă în condiții nefavorabile — interne și internaționale — fracțiunile nu au afectat în sens negativ capacitatea de a guverna a partidului, de ce s-ar întîmpla acest lucru acum, cînd aceste condiții au dispărut cu totul?

În ceea ce privește centralismul democratic, în partidul comunist nu există decît centralism, componenta democratică lipsind cu desăvîrșire. Nici o inițiativă politică de jos, din partea membrilor de partid nu ajunge la suprafață. Un singur program, o singură soluție la o problemă, și acestea recomandate invariabil de conducătorul partidului. În felul acesta, rezultatul deliberărilor este hotărît dinainte; nu există șansa unei soluții alternative, nu se face o analiză critică, nu există o ciocnire de argumente, iar cursul acțiunii este prestabilit. Am recitit toate stenogramele congreselor partidului din perioada postbelică, inclusiv ale celui din 1986 și nu am putut afla un singur vorbitor care să-și exprime dezacordul față de raportul secretarului general. Exemplul clasic este programul fantastic al lui Hrușciov pentru construirea societății comuniste și ajungerea din urmă a Statelor Unite pînă în 1980, adoptat în *unanimitate* de congresul din 1961. Evident, acest mecanism de luare a deciziilor este antiștiințific și predispus la greșeală.

Într-un cuvînt, condițiile istorice și sociale expuse în această carte condamnă partidul comunist la dispariție de pe scena politică, proces în curs în întreaga Europă de Est.

* În ce privește fracțiunile, aceasta rămîne o problemă fundamentală a vieții politice în societatea modernă. De fapt problema fracțiunilor a fost dezbătută în profunzime pentru prima dată cu 200 de ani în urmă de

către „părinții fondatori" ai Americii cu prilejul formulării Constituției S.U.A.

Se poate afirma că în zilele noastre, partidele cele mai dinamice și mai durabile din țările capitaliste avansate sînt cele care au acceptat și legalizat existența fracțiunilor. Mă refer în primul rînd la Partidul Liberal Democrat care guvernează Japonia în perioada postbelică și la Partidul Democrat Creștin din Italia. Funcționarea fracțiunilor nu numai că a asigurat mobilitate, dinamism și capacitate de adaptare acestor partide, dar a și fost o pepinieră extraordinară de formare a liderilor politici, furnizînd mereu noi și noi prim-miniștri acestor țări. Și cine ar putea susține că existența fracțiunilor a împiedicat Partidul Liberal Democrat să guverneze Japonia în cea mai glorioasă perioadă a sa, în care a devenit o putere economică mondială?

NOTE

[1] Lenin, *Un mare început*, în *Opere alese*, Moscova, Progres, 1968.

[2] Citat în Murray Yanovitch, *Social and Economic Inequality in the Soviet Union*, New York, Sharpe, 1977, p. 5.

[3] O.I. Șkaratan, *Problemî soțialnoi strukturî rabocego klassa SSSR* (Probleme legate de structura socială a clasei muncitoare în U.R.S.S.), Moscova, 1970, p. 153.

[4] Walter D. Connor, *Socialism, Politics and Equality*, New York, Columbia University Press, 1979, pp. 79—80.

[5] *Ibidem*, p. 80.

[6] Milovan Djilas, *The New Class*, New York, Praeger, 1960.

[7] Jan Szczepanski, *Polish Society*, New York, Random House, 1970.

[8] W. Connor, *Socialism, Politics and Equality*, p. 104.

[9] „Rabocii klass i sovremennîi mir", nr. 6, 1986.

[10] W. Weselowski, *The Notions of Class and Strata in Socialist Societies*, în *The Social Structure of Eastern Europe*, Bernard Lewis, New York, Praeger, 1976, p. 6.

[11] Eric Olen Wright, *Class, Crisis and the State*, London, Verso Edition, 1975, pp. 32—33.
[12] John Naisbit, *Megatrends*, New York, Warner Books, 1982, p. 14.
[13] *Ibidem*, p. 21.
[14] *Unions Bargain for Guaranteed Employment*, în „International Herald Tribune", 27 iulie 1987, p. 7.
[15] Vezi James Fallow, *The Changing Economic Landscape*, în „The Atlantic", martie 1985, p. 57.
[16] „Rabocii klass i sovremennîi mir", nr. 6, 1986.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*
[19] Radovan Richta, *Civilizația la răscruce*, București, Editura Politică, 1970, p. 47.
[20] „La recherche", Paris, nr. 14, iulie-august 1981, p. 614.
[21] Tatiana Zaslavskaia, *Factorul uman în dezvoltarea economiei socialiste și a echității socialiste*, în „Kommunist", septembrie 1986, pp. 61—73.
[22] R. Richta, *Civilizația la răscruce*, p. 288.
[23] „Novoe vremia", Moscova, nr. 12, 1986, p. 30.
[24] P.N. Fedoseev, *Revoluția științifică și tehnică și clasa muncitoare*, în „Rabocii klass i sovremennîi mir", nr. 1, 1986.
[25] „Novoe vremia", Moscova, nr. 9, 1986, p. 35.
[26] Interviu cu L.A. Kostin, prim-vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru problemele muncii, „Pravda", 17 februarie 1987.
[27] Mihail Gorbaciov, *Despre sarcinile partidului în restructurarea radicală a conducerii economice*, Moscova, Novosti, 1987.
[28] *Good-bye to Wage Levelling*, în „Moscow News", nr. 1, 1988.
[29] *Ibidem.*
[30] Zaslavskaia, *Factorul uman...*
[31] Interviu cu L.A. Kostin, *cit.*
[32] *Ibidem.*
[33] Ivan T. Berend, György Ránki, *The Hungarian Economy in the Twentieth Century*, New York, St. Martin's Press, 1985, p. 244.
[34] Nikolai Schmeliov, *Only the Market Place*, republicat după „Novîi mir", iunie 1987.
[35] M. Gorbaciov, *Despre sarcinile partidului...*, p. 54.
[36] „Novoe vremia", Moscova, noiembrie 1987, p. 12.
[37] Mihail Gorbaciov, *Discurs rostit la Murmansk*, Moscova, Novosti, 1987, p. 17.
[38] „International Herald Tribune", 10 decembrie 1987.
[39] K. A. Șabeikov, *Pravovîe formi oplatî trudа v kolhozah* (Forme legale de retribuire a muncii în colhozuri), Moscova, 1963, p. 225.
[40] Merwin Matthews, *Class and Society in Soviet Russia*, New York, Walker, 1982.
[41] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenia* (Opere complete), ed. 5, Moscova, 1962, 33 : 93.

[42] Zaslavskaia, *Factorul uman...*, p. 66.
[43] *Ibidem.*
[44] Mihail Gorbaciov, *Despre perestroika și politica de cadre a partidului*, Moscova, Novosti, 1987, p. 18.
[45] *Ibidem*, p. 8.
[46] Evghenii Surkov, *Andrei Tarkovski: In Memoriam*, în „Novoe vremia", 19 ianuarie 1987, p. 28.
[47] „Sovietskaia Rossia", aprilie 1987.
[48] Mihail Gorbaciov, *Raport la Conferința unională a partidului*, în „Moscow News", 27 iulie 1988, supp.
[49] Yoneji Masuda, *The Information Society*, Institute for Information Society, Tokyo, 1980.
[50] „Kommunist", Moscova, septembrie 1988.
[51] Richard Soloman, ed., *The China Factor*, Council for Foreign Relations, Spectrum Books, 1984, p. 116.
[52] Mao Tsetung, *Selected Works*, 13, New York, International Publishers, 1954, pp. 87—91.
[53] George Konrad and Ivan Szeleny, *The Intellectuals on the Road to Power*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1979, p. 59.
[54] M-am ocupat de această idee în altă lucrare. Vezi, Silviu Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, New York, Praeger, 1987, p. 162.
[55] *Tertiary Industry Takes off in China*, în „Beijing Review", nr. 5 and 6, februarie 1987, p. 18.
[56] *Ibidem*, p. 19.
[57] *Ibidem.*
[58] V. G. Ghelbras, *Transformări sociale în societatea chineză*, în „Rabocii klass i sovremennîi mir", 3, 1987.
[59] *Ibidem.*
[60] „Beijing Review", 19 ianuarie 1987, p. 23.
[61] Hu Junkai and Zhao Yining, *University Students and Higher Education*, în „Beijing Review", 23 februarie 1987.
[62] Liu Jianjun, *Income Tax Cuts Down Disparity*, în „Beijing Review", 16 martie 1987, p. 4.
[63] V. G.Ghelbras, *Transformări sociale...*
[64] „Pravda", 26 februarie 1987.
[65] „Washington Post", 27 februarie 1987.
[66] *China Speeds Up Democratization*, în „Beijing Review", 20 aprilie 1987, pp. 14—19.
[67] „Moscow News", nr. 29, 1988, supp.
[68] Zhao Ziyang, *Raport la al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Chinez*, octombrie 1987, în „Beijing Review", 9—15 noiembrie 1987.
[69] Gavriil Popov, *More Soviet Power through Combining Executive and Party Positions*, în „Moscow News", 32, 1988.
[70] *Ibidem*, p. 32.
[71] *Perestroika, kto za, kto protiv*, în „Nedelia", Moscova, 18, 2—8 mai 1988.
[72] „Beijing Review", 45, 1987, p. XVI, XX.

Brucan, Silviu, *World Socialism at the Crossroads*, New York, Praeger, 1987.
Cohen, Stephen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, New York, Knopf, 1973.
Connor, Walter, *Socialism, Politics and Equality*, New York, Columbia University Press, 1979.
Djilas, Milovan, *The New Class*, New York, Praeger, 1960.
Filipov, F. R., *Soţiologhiia obrazovaniia* / Sociologia educaţiei /, Moscova, Nauka, 1980.
Konrad, George, Ivan Szeleny, *The Intellectuals on the Road to Power*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1979.
Lane, David, *Soviet Economy and Society*, New York, New York University Press, 1985.
The Social Structure of Eastern Europe, editată de Lewis Bernard, New York, Praeger, 1976.
Marx, Karl, *Capitalul*, 3 vol., Moscova, 1961.
Matthews, Mervin, *Class and Society in Soviet Russia*, New York, Walker, 1982.
Medvedev, Roy A., *Let History Judge*, New York, Knopf, 1972.
Richta, Radovan, *Civilizaţia la răscruce*, Bucureşti, Editura Politică, 1970.
Szczepanski, Jan, *Polish Society*, New York, Random House, 1970.
Şaknazarov, G.K., *Soţialisticescaia demokraţia: nekotorie voprost teorii* / Democraţia socialistă: cîteva probleme teoretice /, ediţia a 2-a, Moscova, Polizdat, 1974.
Yanowich, Murray, *Social and Economic Inequality in the Soviet Union*, New York, Sharpe, 1977.
Wright, Eric Olin, *Class, Crisis and the State*, London, Verso Edition, 1975.
Zaslavsky, Viktor, *The Neo-Stalinist State*, New York, Sharpe, 1982.

DATE DESPRE AUTOR

SILVIU BRUCAN s-a născut în 1916 în București și și-a făcut studiile în țară. În timpul celui de-al doilea război mondial a activat în mișcarea antifascistă ilegală, iar în 1944 a fost numit redactor-șef adjunct al ziarului „Scînteia". Între 1956 și 1959 a fost ambasadorul României la Washington și din 1959 pînă în 1962 reprezentantul României la Națiunile Unite. Ulterior, a lucrat ca vicepreședinte al Radio-Televiziunii Române. În 1965, în momentul venirii la putere a lui Nicolae Ceaușescu, a demisionat și din 1966 a fost profesor universitar de științe sociale.

În ultimii douăzeci de ani a ținut cursuri și a predat la universități din Statele Unite, Marea Britanie, la Sorbona etc. Profesorul Brucan a publicat patru lucrări în limba engleză: *The Dissolution of Power: A Sociology of International Relations* (Dizolvarea puterii: o sociologie a relațiilor internaționale), Knopf, 1971; *The Dialectic of World Politics* (Dialectica politicii mondiale), Macmillan, 1978; *The Post-Brezhnev Era* (Epoca post-brejneviană), Praeger, 1983 și *World Socialism at the Crossroads* (Socialismul mondial la răscruce), Praeger, 1987. A participat la Raportul Tinbergen pentru Clubul de la Roma și a fost vicepreședinte al Asociației de Studii Internaționale.

După demonstrația muncitorilor din Brașov de la 15 noiembrie 1987, urmată de reprimarea ei brutală,

Silviu Brucan a făcut o declarație publică, comentată pe larg în presa internațională, în care saluta demonstrația, considerînd-o drept un punct de cotitură în istoria politică a României și a avertizat guvernul împotriva consecințelor reprimării muncitorilor. Imediat a fost pus sub stare de arest la domiciliu.

La începutul lunii martie 1989 Silviu Brucan a scris și difuzat „Apelul celor șase", semnat de șase foști conducători ai partidului care s-au adresat președintelui Ceaușescu printr-o scrisoare deschisă, în care i-au cerut să modifice cursul politicii sale care condamna țara la înapoiere, foamete, teroare și izolare internațională. Brucan a fost arestat și interogat timp de două luni, evacuat din locuința sa împreună cu întreaga familie și pus sub arest la domiciliu într-o casă de țară aflată la marginea Bucureștilor, pînă la 22 decembrie 1989. În acea zi, Silviu Brucan a participat la revoluție și a devenit unul dintre conducătorii Frontului Salvării Naționale.

A

Abalkin, Leonid, 171.
Academia de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, 152.
Academia Poloneză de Ştiinţă, 98.
Academia (Română), 88.
Africa, 95.
Aganbegian, Abel, 139.
Ahile, călcîiul lui ~, 71.
Ahmadulina, Bella (Isabella), 147.
Ahmatova, Anna, 52, 149.
Aitov, N.A., 102, 109.
Albania, 95—97.
Aleksandrov, Anatoli, 152.
Allen George and Unwin, 108, 109.
Altai, 69.
America → S.U.A.
America de Mijloc (Middle America), 17.
America Latină, 95.
Amrosov, A., 32.
Amur Oblast, 34, 140.
Asanova, Dinara, 145.
Asia, 95.
Asociaţia de Studii Internaţionale, 183.
Asociaţia rusă a scriitorilor proletari (A.R.S.P.), 54.
Australia, 128.

B

Babel, Isaak Emmanuilovici, 52, 71.
Bagritski, Eduard, 71.
Banks, Arthur, 108.
Bauman, Zygmunt, 109.
Beijing, 10, 11, 156, 164.
"Beijing Review", 165, 181.
Bek, Aleksandr Alfredovici, 149.
Belgia, 31, 92.
Berend, Ivan T., 180.
Bergson, Abraham, 108.
Beria, Lavrenti, 143, 147.
Bettelheim, Charles, 103, 109.
Biroul American de Statistică a Muncii, 128.
Biroul de Recensămînt al Organizaţiei pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE), 93.
Bluestone, Barry, 128.
Boacă, Margareta, 4.
Braşov, 183.
Brejnev, Leonid Ilici, 14, 20—22, 24, 67, 72, 79, 82—84, 87, 91, 101, 102, 116, 122, 124, 135, 149, 151, 176.
Brest-Litovsk, Tratatul de pace de la ~, 177.
Brooks, Harvey, 130.
Brucan, Silviu, 1—3, 14—17, 26, 75, 107, 108, 181—184.
Bucureşti, 7, 74, 75, 108, 180, 182—184.
Buharin, Nikolai Ivanovici, 46—50, 122, 150, 177.
Bujak, Zbigniew, 13.
Bulgakov, Mihail Afanasievici, 52.
Bulgaria, 7, 27, 29—31, 80, 86, 92, 95—98.
Bunih, P.C., 75.

C

CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), 21, 30, 31, 88, 152.
Cambridge, 108.

Cannes, 147.
Carnegie-Mellon, Universitatea ~, 129.
Ceauşescu, Nicolae, 7, 10, 87, 120, 183, 184.
Cehoslovacia, 7, 22, 27, 29, 30, 74, 80, 84—87, 92, 93, 95—98, 100, 131.
Cernenko, Iuri, 147.
Cernenko, Konstantin Ustinovici, 123, 141.
Chagall, Marc, 52.
China, Republica Populară Chineză, 6, 10, 17, 34, 116, 118, 123, 154, 155, 157—165, 174, 176.
Cohen, Stephen F., 75, 182.
Columbia University Press, 108, 179, 182.
Comitetul de Stat al Planificării (din Uniunea Sovietică) → GOSPLAN.
Connecticut, 2.
Connor, Walter D., 97, 108, 116, 121, 179, 182.
Consiliul de Ajutor Economic Reciproc → CAER.
Cuba, 123.

D

Democraţii Liberi, 12.
Deng Xiaoping, 10, 123, 132, 158, 161, 164, 165, 176.
Djilas, Milovan, 117, 179, 182.
Dobrînin, Anatoli Fedorovici, 124.
Dovjenko, Aleksandr Petrovici, 52, 63, 71.
Dubcek, Alexandr, 123.
Dudinţev, V., 71.

E

„economie alternativă", 25.
Editura de Stat pentru Literatură Politică, 75.
Editura Enciclopedică, 3.
Editura Politică, 74, 108, 180, 182.
Ehrenburg, Ilya Grigorievici, 68.
Eisenstein, Serghei Mihailovici, 51, 52, 63, 71.
Elţîn, Boris, 169.
Engels, Friedrich, 52.
Esenin, Serghei Aleksandrovici, 52.
Est (Ţările din Europa de Est, Ţările din Est) → Europa de Est.
Europa, 11.
Europa Centrală, 95.
Europa de Est (Europa Răsăriteană, Ţările din Europa de Est sau din Est, din Răsărit), 5—13, 17, 18, 20—22, 25, 26, 33, 43, 86, 87, 91—95, 97—100, 103, 106, 116, 118, 121, 125, 129, 133, 134, 141, 152, 155, 158, 159, 161, 166, 178.
Europa Occidentală (Ţările din Europa Occidentală, Occident, Vest, Ţările din Vest), 7, 13, 20—22, 51, 52, 54, 58, 61, 62, 80, 91—94, 98, 103, 122, 129, 130, 143, 148, 152.
Evtuşenko, Evgheni Aleksandrovici, 143, 150.

F

Fadeer, E.T., 75.
Fallow, James, 180
Fedin, Konstantin Aleksandrovici, 52.
Fedoseev, P.N., 107, 180.
„Le Figaro", 128.
Filipov, F.R., 83, 108, 182.
Forumul Democratic, 12.
Franţa, 31, 128.
Frontul Salvării Naţionale, 7, 184.

G

Garda Albă, 62.
Gdańsk, 100.

Gdynia, 100.
Germania, 177.
Germania de Est (de Răsărit) → Republica Democrată Germană.
Germania Federală → Republica Federală Germania.
Ghelbras, V.G., 181.
Giddens, Anthony, 109.
Ginţburg, Ilya, 52.
glasnost', 144, 149, 150.
Gomułka, Władisław, 100.
Gorbaciov, Mihail Sergheevici, 6, 7, 9, 10, 14, 18, 23, 83, 108, 123, 124, 132, 135, 137, 139, 141—144, 148, 150, 151, 153, 164, 169—171, 174, 180, 181.
Gordon, L.A., 81, 107, 108.
GOSPLAN (Comitetul de Stat al Planificării/din Uniunea Sovietică), 61.
Grecia, 20.
Grenada, 176.
Gulag, 57.

H

Havel, Václav, 7.
Heilbroner, Robert L., 93, 108.
Hitler, Adolf, 123, 147.
Honecker, Erich, 7.
Hruşciov, Nikita Sergheevici, 5, 21, 64, 65, 67, 69, 71—73, 81, 87, 122, 123, 150, 151, 171, 176, 178.
Husák, Gustáv, 85.
Hutchinson, 109.

I

Iaşin, Aleksandr Iacovlevici, 69.
Iliescu, Ion, 8.
Institutul de Sondare a Opiniei Publice (din Moscova), 139.
Institutul pentru Cercetarea Spaţiului Cosmic (din Uniunea Sovietică), 171.
Institutul pentru Societatea Informaţională (din Tokyo), 153.
„International Herald Tribune", 180.
Italia, 31, 179.
Iugoslavia, 11, 22, 74, 95—98, 103, 104.
Ivanov, 143.
Ivanov, Vsevolod Veaceslavovici, 52.
„Izvestia", 152.

J

Jalanov, V.V., 63.
Japonia, 20, 31, 87, 153, 155, 179.
Jdanov, Aleksandr, 72.
Jiang Jieshi, 155.
Jianu, Angela, 4.
Jivkov, Todor, 7.
Junkai Hu, 181.

K

Kádár János, 7, 123.
K.G.B., 154.
Kamenev, Lev, 177.
Kandinsky, Vasili Vasilievici, 52.
Karpov, Vladimir, 147.
Kataev, Valentin Petrovici, 52.
Katz, Zev, 115, 116, 119.
Kazahstan, 144, 171.
Kiev, 148.
Kirov, Serghei, 63, 148, 149.
Klepov, S.V., 107.
Klimov, Elem, 143.
Knopf, 75, 182, 183.
„Kommunist", 154, 180, 181.
Komsomol, Teatrul ~, 143, 147.
Kondratiev, N.D., 74.
Konrad, George, 109, 181, 182.
Kosîghin, Aleksei Nikolaevici, 67, 73, 81, 123, 169.
Kostin, L.A., 108, 180.

Kovaleva, M.F., 34, 140.
Kravchenko, I.I., 75.
Kremlin, 40, 123, 124.
Kudrna, A., 29.
Kugel, S.A., 75.

L

Lane, David, 109, 182.
Lassalle, Ferdinand, 141.
Lazarov, Piotr Petrovici, 63.
Lenin, Vladimir Ilici, 14, 18, 19, 25, 40, 41, 43—46, 48, 50, 51, 54, 55, 59, 72, 74, 75, 113, 122, 131, 134, 141, 142, 147, 150, 151, 166, 167, 177, 179, 180.
Leningrad, 42, 63.
Leonov, Leonid Maksimovici, 52.
Levine, Herbert S., 108.
Lewis Bernard, 109, 179, 182.
Liesia, Teatrul ~ (din Kiev), 148.
Ligaciov, Egor, 169.
Lissitzky, Lazar, 52.
„Literaturnaia Gazeta", 84, 144.
Liu Jianjun, 181.
Liu Shaoqi, 157, 176.
Londra(London), 2, 75, 108, 180, 182.
Lorraine, 128.
Lunacearski, Anatoli Vasilievici, 53.

M

Macmillan, 183.
„Magyar hirlap", 108.
Maiakovski, Vladimir Vladimirovici, 52, 68.
Malenkov, Gheorghii Maksimilianovici, 122.
Malevici, Kazimir Severinovici, 52.
Malțev, Elizar, 69, 70.
Mandelștam, Osip, 52.
Mao Zedong (Mao Tsetung), 123, 155—159, 181.
Marea Britanie, 31, 87, 92, 183.
Marea Neagră, 60.
Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917 → Revoluția din Octombrie (Revoluția rusă).
Marx, Karl, 11, 18, 19, 25, 39—41, 43, 44, 47, 49, 52, 74, 93, 113, 125, 126, 131, 134, 141, 155, 158, 164, 166, 182.
Masuda, Yoneji, 181.
Matthews, Merwin, 180, 182.
Mazowiecki, Tadeusz, 13.
Medvedev, Roy, 56, 75.
Meierhold, Vsevolod Emilievici, 51, 52, 63, 70, 71.
Meissner, Boris, 116.
Mexic, 150.
Middle America → America de Mijloc.
Minsk, 114, 115.
Mladenov, Petăr, 7.
Molotov, Pactul Molotov-Ribbentrop, 123.
Moscova, 18, 23, 30—34, 74, 75, 84, 108, 124, 128, 139, 146, 148, 150, 154, 170, 179—182.
„Moscow News", 181.
Moshe, Lewin, 75.
„Moskovskie Novosti", 150, 171.
Muller, Václav, 108.
Mussolini, Benito, 147.

N

Naisbit, John, 180.
Națiunile Unite (Organizația Națiunilor Unite), 183.
Nauka, 108.
Nazimova, A.K., 81, 108.
„Nedelia", 181.
NEP → Noua Politică Economică.
New York, 2, 14, 17, 31, 75, 107—109, 179—182.
New York University Press, 109.
Nixon, Richard Milhous, 156.

Nobel, Premiul ~, 72.
Norton, 31, 75, 108.
Noua Politică Economică (NEP), 5, 44, 47—52, 62.
Nove, Alec, 75.
„Novîi mir", 71, 143, 180.
„Novoe vremia", 148, 180, 181.
Novosibirsk, 173, 174.
„Novosti", 108, 180, 181.
Novotný, Antonin, 85, 100, 123.

O

Occident → Europa Occidentală (Țările din Europa Occidentală, Țările din Vest).
OCDE → Biroul de Recensămînt al Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică.
Oficiul Central de Statistică (din Ungaria), 81.
Oganowski, N.P., 74.
„Ogoniok", 150.
Okudjava, Bulat, 147.
Olanda, 31.
Olen, Erich, 180.
Oleșa, Iuri, 52.
Omsk, 135.
Ostrovski, 114.

P

Pacific, Oceanul ~, 158.
Palatul de Iarnă, 14.
Paris, 180.
Parkin, Frank, 105, 109.
Partidul Comunist Chinez, 132. 174.
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S., Partidul Comunist Sovietic), 9, 10, 20, 79, 108, 124, 131, 142, 153, 167, 169, 177.
Partidul Democrat Creștin (din Italia), 179.
Partidul Liberal Democrat (din Japonia), 179.
Partidul Național Liberal, 12.
Partidul Național Țărănesc, 12.
Pasternak, Boris Leonidovici, 52, 72, 147, 149.
Pelikan, Editura ~, 75.
perestroika, 138, 139, 144, 153, 167, 173.
Piatakov, 47.
Pilniak, Boris, 52.
pluralism socialist, 174, 175.
Polizdat, Editura ~, 108, 182.
Polonia, 7, 12, 27, 29—31, 74, 86, 95—98, 100, 120.
Popov, Gavril, 171, 172, 181.
Poulantzas, Nikos, 126, 127.
Praeger, Editura ~, 2, 14, 17, 75, 107—109, 179, 181—183.
„Pravda", 57, 108, 177, 180, 181.
Preobrajenski, Evgheni Al., 47, 48.
„Primăvara de la Praga", 22, 85.
Prohatov (erou de roman), 70.
Progress Publishers, 75, 179.
Prokofiev, M.A., 101.
Pudovkin, Vsevolod Ilarionovici, 52.

R

Raikov, B.E., 63.
Rákosi Mathyas, 123.
Random House, 75, 179, 182.
Ránki György, 180.
Raskolnikov, Feodor Feodorovici, 150.
Răsărit → Europa de Est.
Republica Democrată Germană (R.D.G., Germania de Est, de Răsărit, Răsăriteană), 7, 29, 31, 80, 92, 93, 95, 96, 98.

Republica Federală Germania (R.F.G., Germania Federală), 31, 127.
„Revoluția culturală" (din China), 157, 158.
Revoluția din Octombrie/Revoluția rusă (Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917), 14, 16, 18, 40, 61, 72, 152, 177.
Ribbentrop, Pactul Molotov-Ribbentrop, 123.
Richta, Radovan, 85, 108, 130, 180, 182.
Rîbakov, Anatoli, 148.
Rîkov, Alexei, 177.
Robert, L., 31.
Rodcenko, Aleksandr, 52.
România, 7, 10, 11, 13, 30, 31, 80, 87, 88, 92, 95—98, 183, 184.
Rozov, Viktor, 148.
Rubanov, Vladimir A., 154.
Rusia, 15, 18, 19, 39—42, 44, 45, 49, 52, 53, 98, 155, 177.
Rutkevici, N.N., 75.

S

Sagdeiev, Roald, 171.
Saharov, Andrei, 122.
Schmeliov, Nikolai, 180.
„Scînteia", 183.
Semenov, V.S., 114.
Shakespeare, William, 172.
Shapiro, Leonard, 75.
Sharpe, 75, 108, 179, 182.
Siberia, 70, 171.
Sik, Ota, 85, 108.
Sîchuan, 163.
Słupsk, 100.
Smirnov, 145.
Smolensk, 146.
„Solidaritatea", 7, 12, 13, 164.
Soljeniţîn, Aleksandr, 71.
Solomon, Richard, 181.
Sorbona, Universitatea ~, 183.
„Sovetskaia Rossia", 143.
Spania, 20.
Stalin (Djugaşvili), Iosif Vissarionovici, 18, 24, 43, 44, 48, 53, 55—60, 62—65, 70—73, 75, 90, 96, 100, 113, 114, 122, 123, 133, 142, 143, 147, 149—151, 164, 167, 176, 177.
Stanislavski, Konstantin Sergheevici, 51, 52, 71.
Statele Unite ale Americii (S.U.A., America, Statele Unite), 17, 18, 20, 31, 92, 115, 127—129, 156, 178, 179, 183.
Sternberg, 52.
Surkov, Evghenii, 181.
Szczecin, 100.
Szczepanski, Jan, 119, 120, 179, 182.
Szeleny, Ivan, 181, 182.

Ş

Şabeikov, K. A., 140, 180.
Şahtî, Afacerea ~, 62.
Şaknazarov, G.K., 80, 108, 182.
Şatrov, Mihail, 147, 150.
Şcedrin, Rodion, 143.
Şkaratan, O.I., 75, 99, 114, 179.
Şolohov, Mihail Aleksandrovici, 52.
Şostakovici, Dmitri Dmitrievici, 68.

T

Tairov, Aleksandr Iakovlevici, 52, 63, 71.
Taiwan, 158.
Tarkovski, Andrei, 148, 181.
Tatlin, Vladimir, 52.
Textor, Robert, 108.
Tienanmen, Piaţa ~ din Beijing, 10.
Tokio (Tokyo), 153, 181.
Tomski, Mihail, 177.
Troţki, Lev Davidovici, 47, 122, 150.

Tucker, Robert C., 75.
Tvardovski, Aleksandr, 71, 149.

U

Ungaria, 7, 11, 12, 22, 25, 27, 29—31, 80, 81, 92, 93, 95—98, 106, 119, 123, 134, 137.
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (U.R.S.S., Uniunea Sovietică), 9, 10, 15, 17, 18, 20—23, 27, 30, 31, 33, 39, 43, 44, 50, 51, 58, 60—62, 67, 74, 75, 80, 81, 91—95, 97, 114—118, 124, 134, 141, 146—148, 150, 152, 154, 160, 163, 165—167, 170, 173, 174.
Uniunea Scriitorilor (din Uniunea Sovietică), 69, 147, 149.

V

Vahtangov, Evgheni Bagrationovici, 71.
Vercenko, 149.
Vertov, Dziga. 52.
Vesnin, 52.
Vest → Europa Occidentală.
Vinogradov, V.V., 63.
Vișinski, Andrei Ianuarevici, 64.
Vologda, 69.
Voznesenski, Andrei, 143, 149, 151.

W

Wałesa, Lech, 13.
Wallerstein, Immanuel, 1, 2, 5, 16.
Washington, 183.
„Washington Post", 181.
Weselowski, W., 108, 125, 179.
Westpoint, 2.
Wright, Erich Olin, 182.

X

Xerox, corporația ~, 129.

Y

Yanowich, Murray, 182.
Yinning Zhao, 181.

Z

Zagorsky, Krystof, 109.
Zaharov, Mark, 143.
Zamiatin, Evgheni. 52.
Zaslavskaia, Tatiana, 84, 108, 114, 130, 135, 141, 173, 180, 181.
Zaslavsky, Viktor, 75, 108, 182.
Zboroski, G.E., 80.
Zhao Ziyang, 168, 174, 181.
Zinoviev, Grigori, 177.
Zoșcenko, Mihail, 52.

Redactor : ELENA LAZĂR
Tehnoredactor : OLIMPIU POPA

Coli tipar 12
Bun de tipar 1.XI.1990

Comanda nr. 269
Combinatul Poligrafic Bucureşti
Piaţa Presei Libere nr. 1, Bucureşti
România

Silviu Brucan

PLURALISM ȘI CONFLICT SOCIAL

Editura Enciclopedică